శ్రీరస్తు

శబ్దమఞ్జరి

(ప్రాథమిక వ్యాకరణ ఛందోఽలఙ్కార పరిచయ సంకలితా)

పరిష్కర్త

శ్రీ సూరి రామకోటిశాస్త్రి గారు

అధ్యక్షులు, క. యల్. యన్. సంస్కృత కళాశాల

తెనాలి

ది ఓరియన్టల్ పబ్లిషిఙ్ కంపెనీ, (రిజిష్టర్డు)

మద్రాసు :: తెనాలి :: హైదరాబాదు

గుంటూరు :: రాజమండ్రి

1967 [వెల: రు. 2-00

శ్రీ ర స్తు

శబ్దమఞ్జరీ

మిక వ్యాకరణ ఛందోఽలఙ్కార పరిచయ సంకలికా)

పరిష్కర్త

శ్రీ సూరి రామకోటిశాస్త్రి గారు

అధ్యక్షులు

కె. యల్. యన్. సంస్కృత కళాశాల

తెనాలి

రియణ్టల్ పబ్లిషిఙ్ కంపెనీ (రిజిష్టర్డు)

మద్రాసు :: తెనాలి :: హైదరాబాదు

ము] 1967 [వెల : రు. 2 = 00

పరిచయము

సంస్కృతభాష నభ్యసింప నభిలషించు విద్యార్థుల ర్థము సుబన్త తిఙన్త శబ్దరూపములు, సమాసకుసుమావళి, సంగ్రహము ఇత్యాదులుచేర్చి పూర్వులు బహుకాలము క్రిం 'శబ్దమంజరి'ని సిద్ధము చేసియుంచిరి. అందలి శబ్దరూపాదు ఆ రామాయణ సంగ్రహము పఠించి విద్యార్థులు పఠవ పాఠ వగు సాహిత్యజ్ఞాన మలవరించు కొనుచుండిరట.

ప్రాచీన శబ్దమంజరి తరువాత నవీన శబ్దమంజరు లెనో వానిలో కొన్ని ప్రాచీన శబ్దమంజరికి ప్రతిరూపవ కౌముదిలోని సంధ్యాది భాషావిభాగముల సంగ్ర[illegible] శబ్దమంజరులు తెలుగులిపిలోనే కాక నాగర లిపిలోగూడ అవ్వానిలోగూడ యత్కించిద్భేదముతో విషయ మిట్లే ఉన్నది మాత్రము భిన్నములు. విద్యార్థులు సులభముగా విషయము చుటకు కావలసిన వివరణములు వేనియందును లేవు. కొలదిగా అవి సంస్కృతభాషలో నున్నవి. అవి విద్యార్థులకు పూర్తి పేక్షితములు.

ప్రకృత మీ శబ్దమంజరిలో సుబంత తిఙన్త రూపాదులు పూ దాయానుసారముగా ముద్రించి శ్రీ ఓరియంటల్ పబ్లిషింగ్ కం విశేషముగా అనుబంధనుము చేర్చినారు. అందులో సంధి వ్యాకరణ విషయము లనుబంధించి వానికి చక్కని ఆంధ్ర వివ సంగ్రహించినారు. ఇట్టి ఈ అనుబంధము విద్యార్థుల భాషాభ్యా సౌలభ్యము కలిగించి గురువులవద్ద పఠించిన విషయము స్మరించు కొనుటకు బాగుగా నుపకరింపగలదు. సంస్కృ ప్రాధాన్య మిన్నుచున్న ఈ రోజులలో విద్యార్థుల సులభగ్రహ సౌకర్యము కలిగించి సంస్కృత భాషాభివృద్ధికి శ్రీ ఓరియంటల్ కంపెనీ వారు చాల సహకరించినారు

తెనాలి
5—2—61

త్రిపురారిభట్ల వీరరాఘవ

శ్రీ ర స్తు

బా ల వి జ్ఞా న దీ పి కా భి ధా

శ బ్ద మ ఞ్జ రీ

శ్రీమత్సంస్కృతభాషాయాం సు ప్తిజంత భేదేన ద్వివిధాని
గాని ప్రయుజ్యంతే. సుబంతపదేషు యాని లిఙ్గ విభ_క్తి
నశూన్యాని తా న్యవ్యయాని. తిఙ్ ప్రత్యయ ప్రకృతయ
ధా చ్యంతే. సుబంతశబ్దా స్త్రివిధాః పుంలిఙ్గాః
లిఙ్గాః నపుంసకలిఙ్గా శ్చేతి. శబ్దస్య స_ప్తవిభ_క్తయః
మావిభ_క్తిః, ద్వితీయావిభ_క్తిః, తృతీయావిభ_క్తిః,
ర్థీవిభ_క్తిః, పంచమీవిభ_క్తిః, షష్ఠీవిభ_క్తిః, స_ప్తమీ
క్తి శ్చేతి. తత్ర ప్రథమావిభక్తౌ సంబోధనప్రథ మేతి
ః విజ్ఞేయః. విభ_క్తే స్త్రీణి వచనాని ఏకవచనం, ద్వివ
బహువచనం చేతి.

కృతభాషయందు సుబంతములు, తిఙంతములు నని
ం రెండురకములు. నామములు, విశేషణములు
ునవి సుబంతములు. ఉదా:— రామః (రాముఁడు),
(నల్లనివాఁడు) మొదలగునవి. తిఙంతము లనఁగా
ఉదా:—అ_స్తి (కలఁడు) గచ్ఛతి (వెళ్లుచున్నాఁడు)
నవి. పుంలింగములు, స్త్రీలింగములు, నపుంసక
అని సుబంతములు మూఁడుఁదెఱఁగులు. ఉ:—
. రమా. స్త్రీ. ఫలమ్ న. సుబంతములకు ఏడు
ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి,
మి. ప్రథమావిభ_క్తియందు సంబోధనప్రథమ
ము. ఒక విభ_క్తికి మూఁడు వచనములు. ఏక

వచనము (ఒకటి), ద్వివచనము (రెండు), బహువ (పెక్కులు). సుబంతములలో లింగము విభక్తి వచనము అవ్యయములు. ఉదా:— యత్ర, కుత్ర, యదా, ఏవమ్ మొ.

సంస్కృతాంధ్రవిభక్తిప్రత్యయములు

'స్వౌజసమౌట్ఛస్టాభ్యామ్భిస్ఙేభ్యామ్భ్యస్ఙసిభ్యామ్
ఙసోసామ్ఙ్యోస్సు' ఇత్యేతాః క్రమాత్ జ్ఞేయా విభక్త
సంస్కృతవిభక్తులు. ఆంధ్రవిభక్తులు. విభక్తినామవ

ఏ	ద్వి	బ		
సు	ఔ	జస్	డు ము వు లు	ప్రథమావి
అమ్	ఔట్	శస్	ని ను ల కూర్చి	ద్వితీయావి
టా	భ్యామ్	భిస్	చేత చే తోడ తో	తృతీయావి
ఙే	భ్యామ్	భ్యస్	కొఱకు కై	చతుర్థీవిభ
ఙసి	భ్యామ్	భ్యస్	వలన కంటె పట్టి	పఞ్చమీ
ఙస్	ఓస్	ఆమ్	కి కు యొక్క లోపల	షష్ఠీవిభ
ఙి	ఓస్	సుప్	అందు న	సప్తమీ

ఇకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఔడులోమిశబ్దః.

(ఉడులోముని కుమారుఁడు)

ఏ.	ద్వి.	బ.
ఔడులోమిః	ఔడులోమీ	ఉడులో
హే ఔడులోమే	హే ఔడులోమీ	హే ఉడు
ఔడులోమిమ్	ఔడులోమీ	ఉడులో
ఔడులోమినా	ఔడులోమిభ్యామ్	ఉడులో

...లోమయే	ఔడులోమిభ్యామ్	ఉడులోమేభ్యః
డులోమేః	ఓడులోమిభ్యాం	ఉడులోమేభ్యః
డులోమేః	ఔడులోమ్యోః	ఉడులోమానామ్
డులోమా	ఔడులోమ్యోః	ఉడులోమేషు

మ్ ఆత్రేయః - ఆత్రేయౌ - అత్రయః, ఐక్ష్వాకః - ఐక్ష్వా
- ఇక్ష్వాకవః ఇత్యాదయ శ్శాస్త్రవశే నావగన్తవ్యాః.

చకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో గవాక్చబ్దః.

శ్లో. గవాక్చబ్దస్య రూపాణి క్లీబేఽర్చాగతిభేదతః,
అసన్ధ్యనజ్ పూర్వరూపై ర్నవాధికశతం మతమ్,

ప. గవాక్
గవాగ్
అక్
అగ్
...క్
గ్
...ఇతి గతౌ షట్ } గోచీ, గవాఙ్క్షి, గోఅఙ్క్షి } గవాఙ్చి, గోఅఙ్చి, గోఙ్చి
...
గాఙ్
మత్రిజ్
...జ్ } గోఙ్క్షి
...తి పూజాయాంతిణి. } ఏవం ద్వితీయం విభక్తావపి

తృ. గోచా
గవాఞ్చా
గోఅఞ్చా
గోఞ్చా

గవాగ్భ్యామ్
గోఅగ్భ్యామ్
గోగ్భ్యామ్
గవాఙ్భ్యామ్
గోఅఙ్భ్యామ్
గోఙ్భ్యామ్

గవాగ్భిః
గోఅగ్భిః
గోగ్భిః
గవాఙ్భిః
గోఅఙ్భి
గోఙ్భిః

చ. గోచే
గవాఞ్చే
గోఅఞ్చే
గోఞ్చే

భ్యామి ప్రాగ్వత్.

గవాగ్భ్యః
గోఅగ్భ్యః
గోగ్భ్యః
గవాఙ్భ్యః
గోఅఙ్భ్యః
గోఙ్భ్యః

ప. గోచః
గవాఞ్చః
గోఅఞ్చః
గోఞ్చః

భ్యామి ప్రాగ్వత్. భ్యసి ప్రాగ్వదేవ.

ష. ఙసి ఙసివత్

గోచోః
గవాఞ్చోః
గోఅఞ్చోః
గోఞ్చోః

గోచామ్
గవాఞ్చామ్
గోఅఞ్చామ్
గోఞ్చామ్

ః. గోచి			గవాక్షు
వాఞ్చి			గోఅక్షు
ోఅఞ్చి			గోక్షు
ోఞ్చి	ఓసి ప్రాగ్వత్.		గవాఙ్షు
			గోఅఙ్షు
			గోఙ్షు
			గవాఙ్ క్షు
			గోఅఙ్ క్షు
			గోఙ్ క్షు

శ్లో. స్వమ్సుప్సునవ(౯)షడ్(౬)ఖాదౌషట్కేమ్య్య త్రిణి(౩) జశ్శసోః,
చత్వారిశేషే దశకే రూపాణీతి విభావయ.

అజన్త పుంలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః
అకారాన్తః పుంలిఙ్గో రామశబ్దః

చమ్	ద్వివచనమ్	బహువచనమ్	విభక్తిః
మః	రామౌ	రామాః	ప్రథమావిభక్తిః
రామ	హే రామౌ	హే రామాః	సంబోధన ప్రథమావిభక్తిః
ామమ్	రామౌ	రామాన్	ద్వితీయావిభక్తిః
ామేణ	రామాభ్యామ్	రామైః	తృతీయావిభక్తిః
మాయ	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	చతుర్థీవిభక్తిః
మాత్	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	పఞ్చమీవిభక్తి
రామస్య	రామయోః	రామాణామ్	షష్ఠీవిభక్తిః
రామే	రామయోః	రామేషు	సప్తమీవిభక్తిః

ఏవం కృష్ణః, గోవిన్దః, ముకున్దః, శివః నిలయః, వృక్షః ఇత్యాదయః.

శబ్దము.	అర్థము.	విభక్తివచనము.
రామః	రాముఁడు	ప్రథమైకవచనము
రామౌ	ఇద్దఱు రాములు	ప్రథమాద్వివచనము
రామాః	బహు రాములు	ప్రథమాబహువచనము
హే రామ	ఓ రామా!	సంబోధన ప్రథమైకవచన
హే రామౌ	ఓయిద్దఱు రాములారా!	సంబోధన ప్రథమాద్వివచన
హే రామాః	ఓబహు రాములారా!	సంబోధన ప్రథమాబహువచన
రామమ్	రాముని	ద్వితీయైకవచనము
రామౌ	ఇద్దఱు రాములను	ద్వితీయాద్వివచనము
రామాన్	బహు రాములను	ద్వితీయాబహువచన
రామేణ	రామునిచేత	తృతీయైకవచనము
రామాభ్యామ్	ఇద్దఱు రాములచేత	తృతీయాద్వివచనము
రామైః	బహు రాములచేత	తృతీయాబహువచనము
రామాయ	రామునికొఱకు	చతుర్థ్యేకవచనము
రామాభ్యామ్	ఇద్దఱు రాములకొఱకు	చతుర్థీద్వివచనము
రామేభ్యః	బహు రాములకొఱకు	చతుర్థీబహువచనము
రామాత్	రామునివలన	పఞ్చమ్యేకవచనము
రామాభ్యామ్	ఇద్దఱు రాములవలన	పఞ్చమీద్వివచనము
రామేభ్యః	బహు రాములవలన	పఞ్చమీబహువచనము
రామస్య	రామునియొక్క	షష్ఠ్యేకవచనము
రామయోః	ఇద్దఱు రాములయొక్క	షష్ఠీద్వివచనము
రామాణామ్	బహు రాములయొక్క	షష్ఠీబహువచనము
రామే	రామునియందు	సప్తమ్యేకవచనము

ఇద్దఱు రాములయందు సప్తమీద్వివచనము
బహు రాములయందు సప్తమీబహువచనము

ఎల్లశబ్దములకు నిట్లే యూహింపవలయును.

ఇకారాన్తః పుంలిఙ్గో హరిశబ్దః, విష్ణువు.

హరీ	హరయః
హే హరీ	హే హరయః
హరీ	హరీన్
హరిభ్యాం	హరిభిః
హరిభ్యామ్	హరిభ్యః
హరిభ్యామ్	హరిభ్యః
హర్యోః	హరీణామ్
హర్యోః	హరిషు

౧ కవిః, అగ్నిః, రవిః, దాశరథిః ఇత్యాదయః.

ఉకారాన్తః పుంలిఙ్గ శ్శమ్భుశబ్దః శివుఁడు.

శమ్భూ	శమ్భవః
హే శమ్భూ	హే శమ్భవః
శమ్భూ	శమ్భూన్
శమ్భుభ్యామ్	శమ్భుభిః
శమ్భుభ్యామ్	శమ్భుభ్యః
శమ్భుభ్యామ్	శమ్భుభ్యః
శమ్భ్వోః	శమ్భూనామ్
శమ్భ్వోః	శమ్భుషు

౦ విష్ణుః, భానుః, విధుః ఇత్యాదయః.

ఋకారాన్తః పుంలిఙ్గో ధాతృశబ్దః. (బ

ధాతా	ధాతారౌ	ధాతా
హే ధాతః	హే ధాతారౌ	హే ధా
ధాతారమ్	ధాతారౌ	ధాతౄ
ధాత్రా	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభి
ధాత్రే	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభ్య
ధాతుః	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభ్య
ధాతుః	ధాత్రోః	ధాతౄ
ధాతరి	ధాత్రోః	ధాతృ

ఏవం శంస్తా, కర్తా ఇత్యాదయః.

ఋకారాన్తః పుంలిఙ్గః పితృశబ్దః. తం

పితా	పితరౌ	పితరః
హే పితః	హే పితరౌ	హే పి
పితరమ్	పితరౌ	పితౄ

శేషం ధాతృశబ్దవత్.

ఏవం జామాతా, భ్రాతా ఇత్యాదయ

ఓకారాన్తః పుంలిఙ్గో గోశబ్దః,

గౌః	గావౌ	గ
హే గౌః	హే గావౌ	హే గ
గామ్	గావౌ	గాః
గవా	గోభ్యామ్	గోభిః
గవే	గోభ్యామ్	గోభ్య
గోః	గోభ్యామ్	గోభ్య
గోః	గవోః	గవామ్
గవి	గవోః	గోషు

ఏవం సుద్యాః, స్మృతౌః ఇత్యాదయః.

ఇత్యజన్తనపుంలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

అజన్త స్త్రీలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

ఆకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో రమాశబ్దః. లక్ష్మీః.

రమా	రమే	రమాః
హే రమే	హే రమే	హే రమాః
రమామ్	రమే	రమాః
రమయా	రమాభ్యామ్	రమాభిః
రమాయై	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః
రమాయాః	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః
రమాయాః	రమయోః	రమాణామ్
రమాయామ్	రమయోః	రమాసు

ఏవం సీతా, భామా, పద్మా ఇత్యాదయః.

ఇకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో మతిశబ్దః. బుద్ధిః.

మతిః	మతీ	మతయః
హే మతే	హే మతీ	హే మతయః
మతిమ్	మతీ	మతీః
మత్యా	మతిభ్యామ్	మతిభిః
మత్యై / మతయే	మతిభ్యామ్	మతిభ్యః
మత్యాః / మతేః	మతిభ్యామ్	మతిభ్యః
మత్యాః / మతేః	మత్యోః	మతీనామ్

మత్యామ్ / మతౌ	మత్యోః	మతిషు

ఏవం రుచిః, ఘృణిః ఇత్యాదయః.

ఈకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో గౌరీశబ్దః, పార్వతి.

గౌరీ	గౌర్యౌ	గౌర్యః
హే గౌరి	హే గౌర్యౌ	హే గౌర్యః
గౌరీమ్	గౌర్యౌ	గౌరీః
గౌర్యా	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభిః
గౌర్యై	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌర్యోః	గౌరీణామ్
గౌర్యామ్	గౌర్యోః	గౌరీషు

ఏవం వాణీ, నదీ ఇత్యాదయః.

ఉకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో ధేనుశబ్దః. ఆవు.

ధేనుః	ధేనూ	ధేనవః
హే ధేనో	హే ధేనూ	హే ధేనవః
ధేనుమ్	ధేనూ	ధేనూః
ధేన్వా	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభిః
ధేన్వై / ధేనవే	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః
దేన్వాః / ధేనోః	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః
ధేన్వాః / ధేనోః	ధేన్వోః	ధేనూనామ్

ధేన్వామ్ / ధేనౌ	ధేన్వోః	ధేనుషు

ఏవం తనుః, ఇషుః, పటుః ఇత్యాదయః.

ఊకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో వధూశబ్దః. స్త్రీ.

వధూః	వధ్వౌ	వధ్వః
హే వధు	హే వధ్వౌ	హే వధ్వః
వధూమ్	వధ్వౌ	వధూః
వధ్వా	వధూభ్యామ్	వధూభిః
వధ్వై	వధూభ్యామ్	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధూభ్యామ్	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధ్వోః	వధూనామ్
వధ్వామ్	వధ్వోః	వధూషు

ఏవం తనూః, చమూః ఇత్యాదయః.

ఋకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో మాతృశబ్దః. తల్లి.

మాతా	మాతరౌ	మాతరః
హే మాతః	హే మాతరౌ	హే మాతరః
మాతరమ్	మాతరౌ	మాతౄః

శేషం ధాతృశబ్దవత్.

ఏవం యాతా, ననాన్దా, దుహితా ఇత్యాదయః.

ఇత్యజన్త స్త్రీలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

అజన్త నపుంసకలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

అకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో జ్ఞానశబ్దః. తెలివి.

జ్ఞానమ్	జ్ఞానే	జ్ఞానాని
హే జ్ఞాన	హే జ్ఞానే	హే జ్ఞానాని
జ్ఞానమ్	జ్ఞానే	జ్ఞానాని
జ్ఞానేన	జ్ఞానాభ్యామ్	జ్ఞానైః
జ్ఞానాయ	జ్ఞానాభ్యామ్	జ్ఞానేభ్యః
జ్ఞానాత్	జ్ఞానాభ్యామ్	జ్ఞానేభ్యః
జ్ఞానస్య	జ్ఞానయోః	జ్ఞానానామ్
జ్ఞానే	జ్ఞానయోః	జ్ఞానేషు

ఏవం ధనమ్, వనమ్, ఫలమ్ ఇత్యాదయః.

ఇకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ శ్శుచిశబ్దః. పరిశుద్ధము.

శుచి	శుచినీ	శుచీని
హే శుచే హే శుచి	హే శుచినీ	హే శుచీని
శుచి	శుచినీ	శుచీని
శుచినా	శుచిభ్యామ్	శుచిభిః
శుచినే శుచయే	శుచిభ్యామ్	శుచిభ్యః
శుచినః శుచేః	శుచిభ్యామ్	శుచిభ్యః
శుచినః శుచేః	శుచినోః శుచ్యోః	శుచీనామ్

శుచిని శుచౌ	శుచినోః శుచ్యోః	శుచిషు

ఏవం శివతాతి, నీలరుచి ఇత్యాదయో భాషితపుంస్కాః.

ఇకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో వారిశబ్దః. ఉదకము.

వారి	వారిణీ	వారీణి
హే వారే హే వారి	హే వారిణీ	హే వారీణి
వారి	వారిణీ	వారీణి
వారిణా	వారిభ్యామ్	వారిభిః
వారిణే	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః
వారిణః	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః
వారిణః	వారిణోః	వారీణామ్
వారిణి	వారిణోః	వారిషు

ఏవం కరాఙ్ఘ్రి, హారహారి ఇత్యాదయోఽ
భాషిత పుంస్కాః.

ఉకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో మృదుశబ్దః. మెత్తనిది.

మృదు	మృదునీ	మృదూని
హే మృదో హే మృదు	హే మృదునీ	హే మృదూని
మృదు	మృదునీ	మృదూని
మృదునా	మృదుభ్యామ్	మృదుభిః
మృదునే మృదవే	మృదుభ్యామ్	మృదుభ్యః

మృదునః / మృదోః	మృదుభ్యామ్	మృదుభ్యః
మృదునః / మృదోః	మృదునోః / మృద్వోః	మృదూనామ్
మృదుని / మృదౌ	మృదునోః / మృద్వోః	మృదుషు

ఏవం పటు, హ్రాదయాళు ఇత్యాదయో

భాషితపుంస్కాః.

ఉకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో మధుశబ్దః. తేనె.

మధు	మధునీ	మధూని
హే మధో / హే మధు	హే మధునీ	హే మధూని
మధు	మధునీ	మధూని
మధునా	మధుభ్యామ్	మధుభిః
మధునే	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః
మధునః	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః
మధునః	మధునోః	మధూనామ్
మధుని	మధునోః	మధుషు

ఏవం అమ్బు, జతు, శ్మశ్రు ఇత్యాదయోఽ

భాషితపుంస్కాః.

ఋకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః కర్తృశబ్దః. చేయునది.

కర్తృ	కర్తృణీ	కర్తౄణి
హే కర్తృ / హే కర్తః	హే కర్తృణీ	హే కర్తౄణి

కర్తృ	కర్తృణీ	కర్తౄణి
కర్తృణా కర్త్రా	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభిః
కర్తృణే కర్త్రే	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణః కర్తుః	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణః కర్తుః	కర్తృణోః కర్త్రోః	కర్తౄణామ్
కర్తృణి కర్తరి	కర్తృణోః కర్త్రోః	కర్తృషు

ఏవం జ్ఞాతృ, గన్తృ ఇత్యాదయః.

ఇత్యజన్త నపుంసకలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

హలన్త పుంలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

చకారాన్తః పుంలిఙ్గో జలముక్ఛబ్దః. మేఘము

జలముక్	జలముచౌ	జలముచః
హే జలముక్	హే జలముచౌ	హే జలముచః
జలముచమ్	జలముచౌ	జలముచః
జలముచా	జలముగ్భ్యామ్	జలముగ్భిః
జలముచే	జలముగ్భ్యామ్	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముగ్భ్యామ్	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముచోః	జలముచామ్
జలముచి	జలముచోః	జలముక్షు

ఏవం సువాక్, పయోముక్ ఇత్యాదయః.

జకారాన్తః పుంలిఙ్గో భిషక్ఛబ్దః. వైద్యుఁడు.

భిషక్	భిషజౌ	భిషజః
హే భిషక్	హే భిషజౌ	హే భిషజః
భిషజమ్	భిషజౌ	భిషజః
భిషజా	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భిః
భిషజే	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భ్యః
భిషజః	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భ్యః
భిషజః	భిషజోః	భిషజామ్
భిషజి	భిషజోః	భిషక్షు

ఏవం తనుత్యక్, ఋత్విక్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్తః పుంలిఙ్గో మరుచ్ఛబ్దః. వాయువు.

మరుత్	మరుతౌ	మరుతః
హే మరుత్	హే మరుతౌ	హే మరుతః
మరుతమ్	మరుతౌ	మరుతః
మరుతా	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భిః
మరుతే	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భ్యః
మరుతః	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భ్యః
మరుతః	మరుతోః	మరుతామ్
మరుతి	మరుతోః	మరుత్సు

ఏవమ్ ఇన్ద్రజిత్, సోమసుత్, భాష్యకృత్, జక్షత్, జాగ్రత్, శాసత్, చకాసత్, దధత్, దదత్, జుహ్వత్, బిభ్యత్, బోభువత్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్తః పుంలిఙ్గః పచచ్ఛబ్దః వంటవాఁడు.

పచన్	పచన్తౌ	పచన్తః
పచన్తమ్	పచన్తౌ	పచతః

శేషం మరుచ్ఛబ్దవత్.

ఏవం భవన్, అదన్, దీవ్యన్, సువ్యన్, తుదన్, రున్ధన్, కుర్వన్, క్రీణన్, కారయన్, చికీర్షన్, పుత్రీయన్ ఇత్యాదయః

తకారాన్తః పుంలిఙ్గో ధీమచ్ఛబ్దః, బుద్ధిమంతుఁడు.

ధీమాన్	ధీమన్తౌ	ధీమన్తః
హే ధీమన్	హే ధీమన్తౌ	హే ధీమన్తః
ధీమన్తమ్	ధీమన్తౌ	ధీమతః

శేషం మరుచ్ఛబ్దవత్

ఏవం గుణవాన్, భవాన్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్తః పుంలిఙ్గో మహచ్ఛబ్దః. గొప్పవాఁడు.

మహాన్	మహాన్తౌ	మహాన్తః
హే మహన్	హే మహాన్తౌ	హే మహాన్తః
మహాన్తమ్	మహాన్తౌ	మహతః

శేషం మరుచ్ఛబ్దవత్

దకారాన్తః పుంలిఙ్గో దివిషచ్ఛబ్దః, దేవత.

దివిషత్	దివిషదౌ	దివిషదః
హే దివిషత్	హే దివిషదౌ	హే దివిషదః
దివిషదమ్	దివిషదౌ	దివిషదః
దివిషదా	దివిషద్భ్యామ్	దివిషద్భిః

దివిషదే	దివిషద్భ్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషద్భ్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషదోః	దివిషదామ్
దివిషది	దివిషదోః	దివిషత్సు

ఏవం వేదవిత్, క్రవ్యాత్ ఇత్యాదయః.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గో రాజన్ శబ్దః. రాజు.

రాజా	రాజానౌ	రాజానః
హే రాజన్	హే రాజానౌ	హే రాజానః
రాజానమ్	రాజానౌ	రాజ్ఞః
రాజ్ఞా	రాజభ్యామ్	రాజభిః
రాజ్ఞే	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజ్ఞోః	రాజ్ఞామ్
రాజ్ఞి రాజని }	రాజ్ఞోః	రాజసు

ఎవం సుత్రామా, వృషా, మహిమా ఇత్యాదయః.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఆత్మన్ శబ్దః. తాను

ఆత్మా	ఆత్మానౌ	ఆత్మానః
హే ఆత్మన్	హే ఆత్మానౌ	హే ఆత్మానః
ఆత్మానమ్	ఆత్మానౌ	ఆత్మనః
ఆత్మనా	ఆత్మభ్యామ్	ఆత్మభిః
ఆత్మనే	ఆత్మభ్యామ్	ఆత్మభ్యః
ఆత్మనః	ఆత్మభ్యామ్	ఆత్మభ్యః

హలన్త పుంలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః

ఆత్మనః	ఆత్మనోః	ఆత్మనామ్
ఆత్మని	ఆత్మనోః	ఆత్మసు

ఏవం బ్రహ్మా, పాప్మా, యజ్వా, సహకృత్వా ఇత్యాదయః.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గో గుణిశబ్దః, గుణవంతుఁడు

గుణీ	గుణినౌ	గుణినః
హే గుణిన్	హే గుణినౌ	హే గుణినః
గుణినమ్	గుణినౌ	గుణినః
గుణినా	గుణిభ్యామ్	గుణిభిః
గుణినే	గుణిభ్యామ్	గుణిభ్యః
గుణినః	గుణిభ్యామ్	గుణిభ్యః
గుణినః	గుణినోః	గుణినామ్
గుణిని	గుణినోః	గుణిషు

ఏవం యశస్వీ, కరీ ఇత్యాదయః.

శకారాన్తః పుంలిఙ్గో విట్ఛబ్దః. మనుష్యుఁడు

విట్	విశౌ	విశః
హే విట్	హే విశౌ	హే విశః
విశమ్	విశౌ	విశః
విశా	విడ్భ్యామ్	విడ్భిః
విశే	విడ్భ్యామ్	విడ్భ్యః
విశః	విడ్భ్యామ్	విడ్భ్యః
విశః	విశోః	విశామ్
విశి	విశోః	విట్సు

ఏవం భ్రట్, మృట్ ఇత్యాదయః.

షకారాన్తః పుంలిఙ్గో ద్విట్ఛబ్దః శత్రువు.

ద్విట్	ద్విషౌ	ద్విషః
హే ద్విట్	హే ద్విషౌ	హే ద్విషః
ద్విషమ్	ద్విషౌ	ద్విషః
ద్విషా	ద్విడ్భ్యామ్	ద్విడ్భిః
ద్విషే	ద్విడ్భ్యామ్	ద్విడ్భ్యః
ద్విషః	ద్విడ్భ్యామ్	ద్విడ్భ్యః
ద్విషః	ద్విషోః	ద్విషామ్
ద్విషి	ద్విషోః	ద్విట్సు

సకారాన్తః పుంలిఙ్గో వేధశ్శబ్దః (బ్రహ్మ.

వేధాః	వేధసౌ	వేధసః
హే వేధః	హే వేధసౌ	హే వేధసః
వేధసమ్	వేధసౌ	వేధసః
వేధసా	వేధోభ్యామ్	వేధోభిః
వేధసే	వేధోభ్యామ్	వేధోభ్యః
వేధసః	వేధోభ్యామ్	వేధోభ్యః
వేధసః	వేధసోః	వేధసామ్
వేధసి	వేధసోః	వేధస్సు

ఏవం చన్ద్రమాః ఇత్యాదయః.

సకారాన్తః పుంలిఙ్గశ్శ్రేయశ్శబ్దః (శ్రేష్ఠుఁడు

శ్రేయాన్	శ్రేయాంసౌ	శ్రేయాంసః
హే శ్రేయన్	హే శ్రేయాంసౌ	హే శ్రేయాంసః
శ్రేయాంసమ్	శ్రేయాంసౌ	శ్రేయసః

శేషం వేధశ్శబ్దవత్.

ఏవం ప్రేయాన్, గరీయాన్ ఇత్యాదయః.

సకారాన్తః పుంలిఙ్గో విద్వచ్ఛబ్దః. విద్వాంసుఁడు.

విద్వాన్	విద్వాంసౌ	విద్వాంసః
హే విద్వన్	హే విద్వాంసౌ	హే విద్వాంసః
విద్వాంసం	విద్వాంసౌ	విదుషః
విదుషా	విద్వద్భ్యామ్	విద్వద్భిః
విదుషే	విద్వద్భ్యామ్	విద్వద్భ్యః
విదుషః	విద్వద్భ్యామ్	విద్వద్భ్యః
విదుషః	విదుషోః	విదుషామ్
విదుషి	విదుషోః	విద్వత్సు

ఏవం సేదివాన్, ఉపేయివాన్, తస్థివాన్ ఇత్యాదయః.

హకారాన్తః పుంలిఙ్గో లిట్ఛబ్దః. ఆస్వాదించువాఁడు.

లిట్	లిహౌ	లిహః
హే లిట్	హే లిహౌ	హే లిహః
లిహమ్	లిహౌ	లిహః
లిహా	లిడ్భ్యామ్	లిడ్భిః
లిహే	లిడ్భ్యామ్	లిడ్భ్యః
లిహః	లిడ్భ్యామ్	లిడ్భ్యః
లిహః	లిహోః	లిహామ్
లిహి	లిహోః	లిట్సు

ఏవం మహీరుట్ ఇత్యాదయః.

ఇతి హలన్త పుంలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

హలన్త స్త్రీలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

త్వక్ఛబ్దో జలముక్ఛబ్దవత్.

స్రక్ఛబ్దో భిషక్ఛబ్దవత్.

తకారాన్తాః ప్రాయశః స్త్రీలిఙ్గే ఈకారాన్తా భవన్తి. యథా—జక్షతీ, జాగ్రతీ, శాసతీ, చకాసతీ, దధతీ, దదతీ, జుహ్వతీ, బిభ్రతీ, అదతీ, సున్వతీ, రున్ధతీ, కుర్వతీ, క్రీణతీ, ధీమతీ, గుణవతీ, భవతీ, యావతీ, తావతీ, ఇయతీ, కియతీ, భాతీ, భాన్తీ, నిద్రాతీ, నిద్రాన్తీ, తుదతీ, తుదన్తీ, లసతీ, లసన్తీ, భవన్తీ, పచన్తీ, కారయన్తీ, చికీర్షన్తీ, పుత్త్రీయన్తీ, దివ్యన్తీ, జీర్యన్తీ ఇత్యాదయః.

ఉదా:—జక్షతీ—జక్షత్యౌ-జక్షత్యః ఇత్యాది.

హరిత్, పాపజిత్, సోమసుత్, పుణ్యకృత్ ఇత్యాదీనామ్ ఇకారాది పూర్వక తకారాన్తానాం మరుచ్ఛబ్దవద్రూపమ్. ఉదా:—హరిత్ - హరితౌ - హరితః ఇత్యాది.

సంపచ్ఛబ్దో దివిషచ్ఛబ్దవత్

ధకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః క్షుచ్ఛబ్దః. ఆకలి.

ప్ర. క్షుత్	క్షుధౌ	క్షుధః
తృ. క్షుధా	క్షుద్భ్యామ్	క్షుద్భిః
స. క్షుధి	క్షుధోః	క్షుత్సు

ఏవం యుత్, మర్మావిత్ ఇత్యాదయః.

సీమన్ శబ్దో రాజన్ శబ్దవత్.

ఏవం దామా ఇత్యాదయః

భకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః కకుప్ఛబ్దః. దిక్కు.

ప్ర. కకుప్	కకుభౌ	కకుభః
తృ. కకుభా	కకుబ్భ్యామ్	కకుబ్భిః
స. కకుభి	కకుభోః	కకుప్సు

రేఫాన్తః స్త్రీలిఙ్గో గీర్శబ్దః. వాక్కు.

ప్ర. గీః	గిరౌ	గిరః
తృ. గిరా	గీర్భ్యామ్	గీర్భిః
స. గిరి	గిరోః	గీర్షు

ఏవం పూః, ధూః ఇత్యాదయః.

వకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో దివ్ శబ్దః. స్వర్గము.

ప్ర. ద్యౌః	దివౌ	దివః
తృ. దివా	ద్యుభ్యామ్	ద్యుభిః
స. దివి	దివోః	ద్యుషు

విపాట్ఛబ్దో విట్ఛబ్దవత్.

శకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో దిక్ఛబ్దః. దిక్కు.

ప్ర. దిక్	దిశౌ	దిశః
తృ. దిశా	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భిః
స. దిశి	దిశోః	దిక్షు

ఏవం దృక్, యాదృక్, తాదృక్ ఇత్యాదయః.

త్విట్ఛబ్దో ద్విట్ఛబ్దవత్.

సుమనశ్శబ్దో వేధశ్శబ్దవత్

ఇతి హలన్త స్త్రీలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

చకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ స్సువాక్ఛబ్దః.

మంచివాక్కులుగలది.

సువాక్ సువాచీ సువాఞ్చి

పున స్తద్వత్. శేషం జలముక్ఛబ్దవత్.

ఏవం సుత్వాక్ ఇత్యాదయః.

జకారాన్త నపుంసకలిఙ్గోऽసృక్ఛబ్దః. రక్తము.

అసృక్ అసృజీ అసృఞ్జి

పున స్తద్వత్. శేషం భిషక్ఛబ్దవత్.

ఏవం సుభిషక్ ఇత్యాదయః.

అసృక్ఛబ్దార్థకోऽసృజ్ఛబ్దస్తు వక్ష్యమాణనామన్ శబ్దవత్.

తకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో యకృచ్ఛబ్దః.

మాంసభేదము.

యకృత్ యకృతీ యకృన్తి

పున స్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఏవం శకృత్, కర్మకృత్, అదత్, అశ్నువత్, రున్ధత్, కుర్వత్, క్రీణత్, గుణవత్, బుద్ధిమత్, యావత్, తావత్ ఇత్యాదయః.

యకృచ్ఛకృచ్ఛబ్దార్థకౌ యకన్ శకన్ శబ్దౌ వక్ష్యమాణ నామన్ శబ్దవత్.

తకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో దధచ్ఛబ్దః. ధరించునది.

దధత్ దధతీ { దధన్తి / దధతి }

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఏవం జక్షత్, జాగ్రత్, దరిద్రత్, శాసత్, చకాసత్, దదత్, బిభ్రత్, జుహ్వత్ ఇత్యాదయః

తకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః తుదచ్ఛబ్దః. ప్రేరించునది.

తుదత్	తుదన్తీ / తుదతీ	తుదన్తి

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఏవం భాత్, ఉల్లసత్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః పచచ్ఛబ్దః. వండునది.

పచత్	పచన్తీ	పచన్తి

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్

ఏవం గచ్ఛత్, భవత్, దీవ్యత్, మాద్యత్ చికీర్షత్, పుత్రీయత్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో మహచ్ఛబ్దః. గొప్పది.

మహత్	మహతీ	మహాన్తి

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

దకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో హృచ్ఛబ్దః. మనస్సు.

హృత్	హృదీ	హృన్ది

పునస్తద్వత్, శేషం దివిషచ్ఛబ్దవత్,

ఏవం సముత్, పాపనుత్ ఇత్యాదయః.

నకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో నామన్ శబ్దః, పేరు.

నామ	నామ్నీ నామనీ	నామాని
హే నామన్ హే నామ	హే నామ్నీ హే నామనీ	హే నామాని
నామ	నామ్నీ నామనీ	నామాని

శేషం రాజన్ శబ్దవత్.

ఏవం దామ, సురాజ ఇత్యాదయః,

నకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో వర్మన్ శబ్దః. కవచము.

వర్మ	వర్మణీ	వర్మాణి
హే వర్మన్ హే వర్మ	హే వర్మణీ	హే వర్మాణి
వర్మ	వర్మణీ	వర్మాణి

శేషమాత్మన్ శబ్దవత్.

ఏవం మర్మ, నర్మ, సహాకృత్వ ఇత్యాదయః.

నకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో గుణిన్ శబ్దః, గుణముగలది.

గుణి	గుణినీ	గుణీని
హే గుణిన్ హే గుణి	హే గుణినీ	హే గుణీని
గుణి	గుణినీ	గుణీని

శేషం పుంవత్

ఏవం స్రగ్వి, వాగ్మి ఇత్యాదయః.

శకారాన్త నపుంసకలిఙ్గస్తాదృక్ఛబ్దః. అట్టిది.

తాదృక్	తాదృశీ	తాదృంశి

పున స్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఏవం యాదృక్ ఇత్యాదయః.

షకారా న్త నపుంసకలిఙ్గ స్సితత్విట్ఛబ్దః. తెల్లనికాంతిగలది.

సితత్విట్ సితత్విషీ సితత్వింషి

పున స్తద్వత్. శేషం ద్విట్ఛబ్దవత్.

ఏవం రత్నముట్ ఇత్యాదయః.

సకారా న్త నపుంసకలిఙ్గో మనశ్శబ్దః. మనస్సు.

మనః మనసీ మనాంసి

పున స్తద్వత్. శేషం వేధశ్శబ్దవత్

ఏవం వయః, పయః ఇత్యాదయః.

హకారా న్త నపుంసకలిఙ్గో లిట్ఛబ్దః. నాకునది.

లిట్ లిహీ లింహి

పున స్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఇతి హల న్తనపుంసకలిఙ్గ సాధారణశబ్దాః.

సర్వనామ శబ్దాః

సర్వ, విశ్వ, కతర, కతమ, యతర, యతమ, తతర, తతమ. ఏకతర, ఏకతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వ, సమ, సిమ, నేమ, పూర్వ, పర, అవర, దక్షిణ, ఉ త్తర, అపర, అధర, స్వ, అ న్తర, ఏక, ఉభ, ఉభయ, ద్వి, త్వత్, భవత్, తద్, త్యద్, యద్, ఏతద్, యుష్మద్, అస్మద్, కిమ్, ఇదమ్, అదస్.

అకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్సర్వశబ్దః. సమస్తము.

సర్వః	సర్వౌ	సర్వే
హే సర్వ	హే సర్వౌ	హే సర్వే
సర్వమ్	సర్వౌ	సర్వాన్
సర్వేణ	సర్వాభ్యామ్	సర్వైః
సర్వస్మై	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్మాత్	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్య	సర్వయోః	సర్వేషామ్
సర్వస్మిన్	సర్వయోః	సర్వేషు

ఏవం విశ్వాది సిమశబ్దపర్యన్తానాం రూపమ్

అకారాన్తః పుంలిఙ్గో నేమశబ్దః సగము.

నేమః	నేమౌ	నేమే నేమాః
హే నేమ	హే నేమౌ	హే నేమే హే నేమాః

శేషం సర్వశబ్దవత్

అకారాన్తః పుంలిఙ్గః పూర్వశబ్దః పూర్వుఁడు

పూర్వః	పూర్వౌ	పూర్వే పూర్వాః
హే పూర్వ	హే పూర్వౌ	హే పూర్వే హే పూర్వాః
పూర్వమ్	పూర్వౌ	పూర్వాన్
పూర్వేణ	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వైః

పూర్వస్మై	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వేభ్యః
పూర్వస్మాత్ / పూర్వాత్	పూర్వాభ్యాం	పూర్వేభ్యః
పూర్వస్య	పూర్వయోః	పూర్వేషాం
పూర్వస్మిన్ / పూర్వే	పూర్వయోః	పూర్వేషు

ఏవం పరప్రభృత్యన్తరశబ్దపర్యన్తానాం రూపమ్

ఏకశబ్దస్సర్వశబ్దవత్. సంఖ్యావాచకశ్చ నిత్యైకవచనాన్తః :— ఏకః, హే ఏక, ఏకమ్, ఏకేన, ఏకస్మై, ఏకస్మాత్, ఏకస్య, ఏకస్మిన్.

అకారాన్తః పుంలిఙ్గో నిత్యద్వివచన ఉభశబ్దః. ఇద్దఱు.

ఉభౌ, ఉభౌ, ఉభాభ్యామ్, ఉభాభ్యామ్,

ఉభాభ్యామ్, ఉభయోః, ఉభయోః,

అకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఉభయశబ్దో ద్వివచనరహితః.

రెండవయవములు గలది.

ఏ.	బ.
ఉభయః	ఉభయే
హే ఉభయ	హే ఉభయే
ఉభయమ్	ఉభయాన్
ఉభయేన	ఉభయైః
ఉభయస్మై	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్మాత్	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్య	ఉభయేషామ్
ఉభయస్మిన్	ఉభయేషు

ఇకారాన్తః పుంలిఙ్గో ద్విశబ్దో నిత్యద్వివచనాన్తః. ఇద్దఱు.

ద్వౌ, ద్వౌ, ద్వాభ్యామ్, ద్వాభ్యామ్, ద్వాభ్యామ్,
ద్వయోః, ద్వయోః.

త్వచ్ఛబ్దో మరుచ్ఛబ్దవత్.

భవచ్ఛబ్దో ధీమచ్ఛబ్దవత్.

దకారాన్తః పుంలిఙ్గస్తచ్ఛబ్దః. వాఁడు.

సః	తౌ	తే
తమ్	తౌ	తాన్
తేన	తాభ్యామ్	తైః
తస్మై	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్మాత్	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్య	తయోః	తేషామ్
తస్మిన్	తయోః	తేషు

స్యః, త్యౌ, త్యే, త్యమ్, త్యౌ, త్యాన్, యః, యౌ,
యే, యమ్, యౌ, యాన్ ఇత్యాది సర్వశబ్దవత్.

దకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఏతచ్ఛబ్దః. వీఁడు.

ఏషః	ఏతౌ	ఏతే
ఏతమ్ } ఏనమ్ }	ఏతౌ } ఏనౌ }	ఏతాన్ ఏనాన్
ఏతేన } ఏనేన }	ఏతాభ్యామ్	ఏతైః
ఏతస్మై	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః
ఏతస్మాత్	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః

ఏతస్య	ఏతయోః ఏనయోః	ఏతేషామ్
ఏతస్మిన్	ఏతయోః ఏనయోః	ఏతేషు

దకారాన్తః పుంలిఙ్గో యుష్మచ్ఛబ్దః నీవు.

త్వమ్	యువామ్	యూయమ్
త్వామ్ త్వా	యువామ్ వామ్	యుష్మాన్ వః
త్వయా	యువాభ్యామ్	యుష్మాభిః
తుభ్యమ్ తే	యువాభ్యామ్ వామ్	యుష్మభ్యమ్ వః
త్వత్	యువాభ్యామ్	యుష్మత్
తవ తే	యువయోః వామ్	యుష్మాకమ్ వః
త్వయి	యువయోః	యుష్మాసు

దకారాన్తః పుంలిఙ్గోఽస్మచ్ఛబ్దః. నేను

అహమ్	ఆవామ్	వయమ్
మామ్ మా	ఆవామ్ నౌ	అస్మాన్ నః
మయా	ఆవాభ్యామ్	అస్మాభిః
మహ్యమ్ మే	ఆవాభ్యామ్ నౌ	అస్మభ్యమ్ నః
మత్	ఆవాభ్యామ్	అస్మత్

మమ మే	ఆవయోః నౌ	అస్మాకమ్ నః
మయి	ఆవయోః	అస్మాసు

మకారాన్తః పుంలిఙ్గః కింశబ్దః. ఎవఁడు.

కః, కౌ, కే; కమ్, కౌ, కాన్ ఇత్యాది తచ్ఛబ్దవత్

మకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఇదంశబ్దః. వీఁడు.

అయమ్	ఇమౌ	ఇమే
ఇమమ్ ఏనమ్	ఇమౌ ఏనౌ	ఇమాన్ ఏనాన్
అనేన ఏనేన	ఆభ్యామ్	ఏభిః
అస్మై	ఆభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్మాత్	ఆభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్య	అనయోః ఏనయోః	ఏషామ్
అస్మిన్	అనయోః ఏనయోః	ఏషు

సకారాన్తః పుంలిఙ్గః అదశ్శబ్దః. వీఁడు

అసౌ	అమూ	అమీ
అముమ్	అమూ	అమూన్
అమునా	అమూభ్యామ్	అమీభిః
అముష్మై	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
అముష్మాత్	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః

అముష్య	అముయోః	అమీషామ్
అముష్మిన్	అముయోః	అమీషు

ఇతి సర్వనామ్నాం పుంసి రూపమ్.

అథ సర్వనామ్నాం స్త్రీలిఙ్గే రూపమ్.

ఆకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ స్సర్వాశబ్దః.

సర్వా	సర్వే	సర్వాః
హే సర్వే	హే సర్వే	హే సర్వాః
సర్వామ్	సర్వే	సర్వాః
సర్వయా	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభిః
సర్వస్యై	సర్వభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వయోః	సర్వాసామ్
సర్వస్యామ్	సర్వయోః	సర్వాసు

ఏవం విశ్వాశబ్దప్రభృత్యుభయాశబ్దపర్యన్తానాంరూపమ్.

ఏకోభోభయాశబ్దానాం పుంసీవ వచననియమః

ఇకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో ద్విశబ్దః.

ద్వే, ద్వే, ద్వాభ్యామ్, ద్వాభ్యామ్, ద్వాభ్యామ్,

ద్వయోః, ద్వయోః.

త్యచ్ఛబ్దః పుంవత్.

భవచ్ఛబ్దః స్త్రియాం గౌరీవత్ ;

భవతీ – భవత్యౌ – భవత్యః ఇత్యాది.

దకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ స్తచ్ఛబ్దః.

సా	తే	తాః
తామ్	తే	తాః
తయా	తాభ్యామ్	తాభిః
తస్యై	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తయోః	తాసామ్
తస్యామ్	తయోః	తాసు

స్యా, త్యే, త్యాః, యా, యే, యాః ఇత్యాది.

దకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ ఏతచ్ఛబ్దః.

ఏషా	ఏతే	ఏతాః
ఏతామ్ ఏనామ్	ఏతే ఏనే	ఏతాః ఏనాః
ఏతయా ఏనయా	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభిః
ఏతస్యై	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతయోః ఏనయోః	ఏతాసామ్
ఏతస్యామ్	ఏతయోః ఏనయోః	ఏతాసు

యుష్మదస్మచ్ఛబ్దౌ లిఙ్గత్రయేఽపి సరూపౌ.

మకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః కింశబ్దః

కా, కే, కాః ఇత్యాది, తచ్ఛబ్దవత్,

మకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః ఇదంశబ్దః.

ఇయమ్	ఇమే	ఇమాః
ఇమామ్ / ఏనామ్	ఇమే / ఏనే	ఇమాః / ఏనాః
అనయా / ఏనయా	ఆభ్యామ్	ఆభిః
అస్యై	ఆభ్యామ్	ఆభ్యః
అస్యాః	ఆభ్యామ్	ఆభ్యః
అస్యాః	అనయోః / ఏనయోః	ఆసామ్
అస్యామ్	అనయోః / ఏనయోః	ఆసు

సకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ అదశ్శబ్దః.

అసౌ	అమూ	అమూః
అమూమ్	అమూ	అమూః
అముయా	అమూభ్యామ్	అమూభిః
అముష్యై	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
అముష్యాః	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
అముష్యాః	అముయోః	అమూషామ్
అముష్యామ్	అముయోః	అమూషు

ఇతి సర్వనామ్నాం స్త్రీలిఙ్గే రూపమ్.

అథ సర్వనామ్నాం నపుంసకలిఙ్గ రూపమ్.

అకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ స్సర్వశబ్దః.

సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి
హే సర్వ	హే సర్వే	హే సర్వాణి
సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి

శేషం పుంవత్.

ఏవం విశ్వశబ్దస్య ఏకతరశబ్దస్య, త్వశబ్దమారభ్య ఉభయశబ్దపర్యన్తానాం చరూపమ్ పూర్వాదీనామన్తరశబ్ద పర్యన్తానామ్ పఞ్చమీసప్తమ్యేకవచనయోః పుంసీవ రూపద్వయమ్. ఏకోభోభయశబ్దానాంతు పూర్వవదేవ వచననియమః

అకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః కతరశబ్దః.

కతరత్	కతరే	కతరాణి

పునస్తద్వత్ శేషం సర్వశబ్దవత్.

ఏవం కతమశబ్ద మారభ్యేతరశబ్దపర్యన్తానామేక తరశబ్దవినాకృతానాం రూపమ్.

ద్విశబ్దః స్త్రీవత్.

త్వచ్ఛబ్ద భవచ్ఛబ్దౌ యకృచ్ఛబ్దవత్.

దకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ స్తచ్ఛబ్దః.

తత్	తే	తాని

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

ఏవం త్యత్. యత్,

దకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః ఏతచ్ఛబ్దః.

ఏతత్	ఏతే	ఏతాని
ఏతత్ }	ఏతే }	ఏతాని }
ఏనత్ }	ఏనే }	ఏనాని }

శేషం పుంవత్.

యుష్మదస్మచ్ఛబ్దౌ లిఙ్గత్రయేఽపి సరూపావిత్యుక్తమ్.

మకారాన్త నపుంసలిఙ్గః కింశబ్దః.

కిమ్	కే	కాని

పునస్తద్వత్, శేషం పుంవత్.

మకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ ఇదంశబ్దః.

ఇదమ్	ఇమే	ఇమాని
ఇదమ్ / ఏనత్	ఇమే / ఏనే	ఇమాని / ఏనాని

సకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః అదశ్శబ్దః.

అదః	అమూ	అమూని

పునస్తద్వత్, శేషం పుంవత్.

ఇతి సర్వనామ్నాం నపుంసకవరూపనిరూపణమ్.

అజన్త పుంలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

అకారాన్తః పుంలిఙ్గః ప్రథమశబ్దః. మొదటివాఁడు.

ప్రథమః	ప్రథమౌ	ప్రథమే / ప్రథమాః
హే ప్రథమ	హే ప్రథమౌ	హే ప్రథమే / హే ప్రథమాః

శేషం రామశబ్దవత్

ఏవం చరమః, అల్పః, అర్ధః, కతిపయః, ఏతే చ, ద్వయః, ద్వితయః, త్రయః, త్రితయః, చతుష్టయః, పఞ్చతయః ఇత్యాదయః తయబన్తాశ్చ.

ద్వితీయశబ్దో రామశబ్దవత్. చతుర్థీమారభ్యతు విశేషః.

ద్వితీయస్మై / ద్వితీయాయ	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః

ద్వితీయస్మాత్ ద్వితీయాత్	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః
ద్వితీయస్య	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్
ద్వితీయస్మిన్ ద్వితీయే	ద్వితీయయోః	ద్వితీయేషు

ఏవం తృతీయః.

అకారాన్తః పుంలిఙ్గో నిర్జరశబ్దః. దేవత,

నిర్జరః	నిర్జరౌ నిర్జరసౌ	నిర్జరాః నిర్జరసః
హే నిర్జర	హే నిర్జరౌ హే నిర్జరసౌ	హే నిర్జరాః హే నిర్జరసః
నిర్జరమ్ నిర్జరసమ్	నిర్జరౌ నిర్జరసౌ	నిర్జరాన్ నిర్జరసః
నిర్జరేణ నిర్జరసా	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరైః
నిర్జరాయ నిర్జరసే	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరేభ్యః
నిర్జరాత్ నిర్జరసః	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరేభ్యః
నిర్జరస్య నిర్జరసః	నిర్జరయోః నిర్జరసోః	నిర్జరాణామ్ నిర్జరసామ్
నిర్జరే నిర్జరసి	నిర్జరయోః నిర్జరసోః	నిర్జరేషు

పాదార్థకః పచ్ఛబ్దో దకారాన్తో దివిషచ్ఛబ్దవత్.

దన్తార్థకో దచ్ఛబ్ద స్తకారాన్తో మరుచ్ఛబ్దవత్,
యూషార్థకో యూషన్ శబ్దో రాజన్ శబ్దవత్, యథా
నకారాన్తః పుంలిఙ్గో యూషన్ శబ్దః కవ్వము.

యూషా	యూషాణౌ	యూషాణః
హే యూషన్	హే యూషాణౌ	హే యూషాణః
యూషాణమ్	యూషాణౌ	యూష్ణః
యూష్ణా	యూషభ్యామ్	యూషభిః
స-యూష్ణి / యూషణి	యూష్ణోః	యూషసు

సకారాన్తః పుంలిఙ్గో మాశ్శబ్దః నెల

మాః	మాసౌ	మాసః
మాసమ్	మాసౌ	మాసః
మాసా	మాభ్యామ్	మాభిః
స-మాసి	మాసోః	మాస్సు

ఆకారాన్తః పుంలిఙ్గో విశ్వపాశబ్దః జగద్రక్షకుఁడు.

విశ్వపాః	విశ్వపౌ	విశ్వపాః
విశ్వపామ్	విశ్వపౌ	విశ్వపః
విశ్వపా	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభిః
విశ్వపే	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపోః	విశ్వపామ్
విశ్వపి	విశ్వపోః	విశ్వపాసు

ఏవం శఙ్ఖధ్మాః, గన్ధఘ్రాః ఇత్యాదయః.

ఆకారాన్త పుంలిఙ్గో హాహాశ్శబ్దః, ఒకానొక గంధర్వుఁడు.

హాహాః	హాహౌ	హాహాః
హాహామ్	హాహౌ	హాహాన్
హాహా	హాహాభ్యామ్	హాహాభిః
హాహై	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహౌః	హాహామ్
హాహే	హాహౌః	హాహాసు

ఇకారాన్తః పుంలిఙ్గస్సఖిశబ్దః, చెలికాఁడు.

సఖా	సఖాయౌ	సఖాయః
హే సఖే	హే సఖాయౌ	హే సఖాయః
సఖాయమ్	సఖాయౌ	సఖీన్
సఖ్యా	సఖిభ్యామ్	సఖిభిః
సఖ్యే	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖ్యోః	సఖీనామ్
సఖ్యౌ	సఖ్యోః	సఖిషు

అన్యత్తత్పురుషాన్తత్వే రామశబ్దవద్రూపమ్; కృష్ణసఖః, పరమసఖః, ఇతోఽప్యస్యవిశేషోఽస్తి, స సమాస నిరూపణ గ్రన్థే నిరూపయిష్యతే.

పతిశబ్దో హరిశబ్దవత్, తృతీయామారభ్య విశేష

పత్యా	పతిభ్యామ్	పతిభిః
పత్యే	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః
పత్యుః	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః

పత్యుః	పత్యోః	పతీనామ్
పత్యౌ	పత్యోః	పతిషు

సమాసే హరిశబ్దవదేవ

భూపతినా, భూపతయే, భూపతేః, భూపతేః, భూపతౌ

ఇకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్త్రీశబ్దో నిత్యబహువచనాన్తః ముగ్గురు

త్రయః, త్రీన్, త్రిభిః, త్రిభ్యః, త్రిభ్యః, త్రయాణామ్, త్రిషు.

ఈకారాన్తః పుంలిఙ్గ ప్రధీశబ్దః.

మిక్కిలి ధ్యానించువాఁడు.

ప్రధీః	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
ప్రధ్యమ్	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
ప్రధ్యా	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభిః
ప్రధ్యే	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యామ్
ప్రధ్యి	ప్రధ్యోః	ప్రధీషు

సేనానీశబ్దః ప్రధీశబ్దవత్, సప్తమ్యేకవచనే విశేషః.

సేనాన్యామ్	సేనాన్యోః	సేనానీషు

ఏవం గ్రామణీః, అగ్రణీః, ఉన్నీః ఇత్యాదయోనీశబ్దాన్తాః

పపీ శబ్దస్సూర్యవాచకః ప్రధీశబ్దవత్, ద్వితీయా

సప్తమ్యోర్విశేషః.

పపీమ్	పప్యా	పపీన్
పపీ	పప్యోః	పపీషు

ఏవం యయీః ఇత్యాదయః.

వాత ప్రమీశబ్దస్య (వాతాభిముఖగామి మృగార్థకస్య) ద్వితీయాసప్తమ్యోః ప్రధీవత్పపీవచ్చరూపమ్.

వాతప్రమ్యమ్ / వాతప్రమీమ్	వాతప్రమ్యౌ	వాతప్రమ్యః / వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్యి / వాతప్రమీ	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీషు

శేషం ప్రధీశబ్దవత్.

ఈకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్సుధీశబ్దః. విద్వాంసుఁడు.

సుధీః	సుధియౌ	సుధియః
సుధియమ్	సుధియౌ	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యామ్	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియామ్
సుధియి	సుధియోః	సుధీషు

ఏవం సుశ్రీః, యవక్రీః ఇత్యాదయః.

నీశబ్ద స్సుధీశబ్దవత్, సప్తమ్యాం విశేషః.

నియామ్	నియోః	నీషు

ఉకారాన్తః పుంలిఙ్గః క్రోష్టుశబ్దః. నక్క.

క్రోష్టా	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టారః
హే క్రోష్టో	హే క్రోష్టారౌ	హే క్రోష్టారః
క్రోష్టారమ్	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టూన్

క్రోష్ట్రా క్రోష్టునా	క్రోష్టుభ్యామ్	క్రోష్టుభిః
క్రోష్ట్రే క్రోష్టవే	క్రోష్టుభ్యామ్	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః క్రోష్టోః	క్రోష్టుభ్యామ్	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః క్రోష్టోః	క్రోష్ట్రోః క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టూనామ్
క్రోష్టరి క్రోష్టౌ	క్రోష్ట్రోః క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టుషు

సానుశబ్దార్థకః స్నుశబ్ద శ్శంభువత్.

ఊకారాన్తః పుంలిఙ్గః ఖలపూశబ్దః. కళ్ళమూడ్చువాఁడు.

ఖలపూః	ఖలప్వౌ	ఖలప్వః
ఖలప్వమ్	ఖలప్వౌ	ఖలప్వః
ఖలప్వా	ఖలపూభ్యామ్	ఖలపూభిః
ఖలప్వే	ఖలపూభ్యామ్	ఖలపూభ్యః
ఖలప్వః	ఖలపూభ్యామ్	ఖలపూభ్యః
ఖలప్వః	ఖలప్వోః	ఖలప్వామ్
ఖలప్వి	ఖలప్వోః	ఖలపూషు

ఏవం సులూః, ఉల్లూః ఇత్యాదయః.

హూహూశబ్దో గన్ధర్వవిశేషవాచకః ఖలపూశబ్దవత్; ద్వితీయాయాం విశేషః.

హూహూమ్	హూహ్వౌ	హూహూన్

ఊకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్వయంభూశబ్దః. బ్రహ్మ.

స్వయంభూః	స్వయంభువౌ	స్వయంభువః
స్వయంభువమ్	స్వయంభువౌ	స్వయంభువః
స్వయంభువా	స్వయంభూభ్యామ్	స్వయంభూభిః
స్వయంభువే	స్వయంభూభ్యామ్	స్వయంభూభ్యః
స్వయంభువః	స్వయంభూభ్యామ్	స్వయంభూభ్యః
స్వయంభువః	స్వయంభువోః	స్వయంభువామ్
స్వయంభువి	స్వయంభువోః	స్వయంభూషు

ఏవమ్ ఆత్మభూః - ధర్మభూః - ఇత్యాదయో భూశబ్దాన్తాః, లూః-కటప్రూః, ఇత్యాదయశ్చ.

వర్షాభూః, దృమ్భూః, కరభూః, కారాభూః, పునర్భూః, ఏతే భూశబ్దాన్తా అపి ఖలపూశబ్దవత్.

దృమ్భూశబ్దస్తు హూహూశబ్దవత్.

ఋకారాన్తః పుంలిఙ్గో నృశబ్దః. మనుష్యుడు.

నా	నరౌ	నరః
హే నః	హే నరౌ	హే నరః
నరమ్	నరౌ	నౄన్
న్రా	నృభ్యామ్	నృభిః
న్రే	నృభ్యామ్	నృభ్యః
నుః	నృభ్యామ్	నృభ్యః
నుః	న్రోః	నృణామ్ / నౄణామ్
నరి	న్రోః	నృషు

ఏకారాన్తః పుంలిఙ్గస్సేశబ్దః. మన్మథునితోఁ గూడినవాఁడు.

ఇః కామః– తేన సహవర్తత ఇతి– సేః.

సేః	సయౌ	సయః
సయమ్	సయౌ	సయః
సయా	సేభ్యామ్	సేభిః
సయే	సేభ్యామ్	సేభ్యః
సేః	సేభ్యామ్	సేభ్యః
సేః	సయోః	సయామ్
సయి	సయోః	సేషు

ఏవం స్మృతేః ఇత్యాదయః.

ఐకారాన్తః పుంలిఙ్గో రైశబ్దః. ధనము.

రాః	రాయౌ	రాయః
రాయమ్	రాయౌ	రాయః
రాయా	రాభ్యామ్	రాభిః
రాయే	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాయోః	రాయామ్
రాయి	రాయోః	రాసు

ఔకారాన్తః పుంలిఙ్గో గ్లౌశబ్దః. చంద్రుఁడు.

గ్లౌః	గ్లావౌ	గ్లావః
గ్లావమ్	గ్లావౌ	గ్లావః
గ్లావా	గ్లౌభ్యామ్	గ్లౌభిః
గ్లావే	గ్లౌభ్యామ్	గ్లౌభ్యః

గ్లావః	గ్లాభ్యామ్	గ్లాభ్యః
గ్లావః	గ్లావోః	గ్లావామ్
గ్లావి	గ్లావోః	గ్లాషు

ఏవం సునౌః ఇత్యాదయః

ఇత్యజన్త పుంలిఙ్గ విశేషశబ్దాః

అజన్త స్త్రీలిఙ్గ విశేషశబ్దాః

అమ్బా, అక్కా, అల్లా ఏతే మాతృవాచకాః రమా శబ్దవత్ సంబుద్ధౌ విశేషః

హే అమ్బ	హే అమ్బే	హే అమ్బాః

ఏవం హే అక్క, హే అల్ల

ద్వితీయాశబ్దో రమాశబ్దవత్

చతుర్థీమారభ్య విశేషః

ద్వితీయస్యై ద్వితీయాయై	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః
ద్వితీయస్యాః ద్వితీయాయాః	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః
ద్వితీయస్యాః ద్వితీయాయాః	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్
ద్వితీయస్యామ్ ద్వితీయాయామ్	ద్వితీయయోః	ద్వితీయాసు

ఏవం తృతీయా

ఆకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో జరాశబ్దః ముసలితనము

జరా	జరే / జరసౌ	జరాః / జరసః
హే జరే	హే జరే / హే జరసౌ	హే జరాః / హే జరసః
జరామ్ / జరసమ్	జరే / జరసౌ	జరాః / జరసః
జరయా / జరసా	జరాభ్యామ్	జరాభిః
జరాయై / జరసే	జరాభ్యామ్	జరాభ్యః
జరాయాః / జరసః	జరాభ్యామ్	జరాభ్యః
జరాయాః / జరసః	జరయోః / జరసోః	జరాణామ్ / జరసామ్
జరాయామ్ / జరసి	జరయోః / జరసోః	జరాసు

నాసికార్థకో నస్ శబ్దో వేధశ్శబ్దవత్.

నిశార్థకో నిట్ఛబ్దో విట్ఛబ్దవత్.

పృతనార్థకః పృచ్ఛబ్దో మరుచ్ఛబ్దవత్.

ఇకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ త్రిశబ్దో

నిత్యబహువచనాన్తః.

తిస్రః, తిస్రః, తిసృభిః, తిసృభ్యః,

తిసృభ్యః, తిసృణామ్, తిసృషు.

సఖీ, పత్నీశబ్దౌ గౌరీశబ్దవత్.

ఈకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః స్త్రీశబ్దః. ఆడుది.

స్త్రీ	స్త్రియౌ	స్త్రియః
హే స్త్రి	హే స్త్రియౌ	స్త్రియః
స్త్రియమ్ స్త్రీమ్	స్త్రియౌ	స్త్రియః స్త్రీః
స్త్రియా	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభిః
స్త్రియై	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభ్యః
స్త్రియాః	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభ్యః
స్త్రియాః	స్త్రియోః	స్త్రీణామ్
స్త్రియామ్	స్త్రియోః	స్త్రీషు

ఈకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గః శ్రీశబ్దః. లక్ష్మి.

శ్రీః	శ్రియౌ	శ్రియః
శ్రియమ్	శ్రియౌ	శ్రియః
శ్రియా	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభిః
శ్రియై శ్రియే	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రియాః శ్రియః	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రియాః శ్రియః	శ్రియోః	శ్రీణామ్ శ్రియామ్
శ్రియామ్ శ్రియి	శ్రియోః	శ్రీషు

ఏవం ధీః-ఇత్యాదయోఽభాషితపుంస్కాః

ప్రధీః, సుధీః-ఇత్యాదయశ్చ భాషితపుంస్కాస్తు పుంవత్

ఈకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో లక్ష్మీశబ్దః, లక్ష్మీ

లక్ష్మీః	లక్ష్మ్యౌ	లక్ష్మ్యః

శేషం గౌరీశబ్దవత్.

క్రోష్టుశబ్దః స్త్రీలిఙ్గే గౌరీశబ్దవత్

క్రోష్ట్రీ - క్రోష్ట్ర్యౌ - క్రోష్ట్ర్యః ఇత్యాది.

ఖలపూః, స్వయంభూః, ఆత్మభూః ఇత్యాదయో భాషిత పుంస్కత్వాత్పుంవత్.

వర్షాభూ పునర్భ్వాశబ్దౌ వధూశబ్దవత్.

ఊకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో భ్రూశబ్దః కనుబొమ్మ

భ్రూః	భ్రువౌ	భ్రువః
భ్రువమ్	భ్రువౌ	భ్రువః
భ్రువా	భ్రూభ్యామ్	భ్రూభిః
భ్రువై భ్రువే	భ్రూభ్యామ్	భ్రూభ్యః
భ్రువాః భ్రువః	భ్రూభ్యామ్	భ్రూభ్యః
భ్రువాః భ్రువః	భ్రువోః	భ్రూణామ్ భ్రువామ్
భ్రువామ్ భ్రువి	భ్రువోః	భ్రూషు

ఏవం సుభ్రూః ఇత్యాదయోఽభాషితపుంస్కాః

ఋకారాన్తాః స్త్రీలిఙ్గే ఈకారాన్తా భవన్తి గన్త్రీ, కర్త్రీ, పక్త్రీ, వక్త్రీ ఇత్యాదయో గౌరీవత్.

స్వసా, మాతా, యాతా, ననాన్దా, దుహితా,— ఇమేతు ఋకారాన్తా ఏవ. తత్ర మాత్రాదీనాం చతుర్ణాం రూపం నిరూపితమ్.

ఋకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గ స్వసృశబ్దః. తోఁడఁబుట్టినది.

స్వసా	స్వసారౌ	స్వసారః
హే స్వసః	హే స్వసారౌ	హే స్వసారః
స్వసారమ్	స్వసారౌ	స్వసౄః

శేషం మాతృశబ్దవత్.

సైః పుంవత్. ద్యౌర్గోవత్. రాః పుంవత్. నౌర్గ్లౌవత్.

ఇత్యజన్త స్త్రీలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

అజన్త నపుంసకలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

అకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః అజరశబ్దః. ముసలితనము లేనిది.

అజరమ్	అజరే / అజరసీ	అజరాణి / అజరాంసి
హే అజర	హే అజరే / హే అజరసీ	హే అజరాణి / హే అజరాంసి
అజరమ్ / అజరసమ్	అజరే / అజరసీ	అజరాణి / అజరాంసి

శేషం నిర్జరశబ్దవత్.

హృదయశబ్దార్థకో హృచ్ఛబ్దో నిరూపిత ఏవ.

ఉదకార్థక ఉదన్ శబ్దః, ఆస్యార్థక ఆసన్ శబ్దశ్చ, నామన్ శబ్దవత్.

సకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో మాంస్ శబ్దః. మాంసము.

మాంస్	మాంసీ	మాంసి
తృ-మాంసా	మాంభ్యామ్	మాంభిః
స-మాంసి	మాంసోః	మాంసు

దీర్ఘాన్తా నపుంసకే హ్రస్వాన్తా భవన్తి.

విశ్వపమ్, విశ్వపే, విశ్వపాని; జ్ఞానవత్.

ఇకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో దధిశబ్దః. పెరుగు.

దధి	దధినీ	దధీని
హే దధే / హే దధి	హే దధినీ	హే దధీని
దధి	దధినీ	దధీని
దధ్నా	దధిభ్యామ్	దధిభిః
దధ్నే	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధ్నోః	దధ్నామ్
దధ్ని / దధని	దధ్నోః	దధిషు

ఏవమ్ అస్థి, సక్థి, అక్షి.

ఇకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ త్రిశబ్దో
నిత్యబహువచనాన్తః.

త్రీణి, త్రీణి, శేషం పుంవత్.

ప్రధిశబ్దో భాషితపుంస్కః, అతస్తస్య తృతీయా మారభ్య పుంవత్ క్లీబవచ్చ రూపమ్.

ప్రధ్యా / ప్రధినా	ప్రధిభ్యామ్	ప్రధిభిః
ప్రధ్యే / ప్రధినే	ప్రధిభ్యామ్	ప్రధిభ్యః
ప్రధ్యః / ప్రధినః	ప్రధిభ్యామ్	ప్రధిభ్యః
ప్రధ్యః / ప్రధినః	ప్రధ్యోః / ప్రధినోః	ప్రధ్యామ్ / ప్రధినామ్
ప్రధ్యి / ప్రధిని	ప్రధ్యోః / ప్రధినోః	ప్రధిషు

సుధిశబ్దశ్చ తథా.

సుధియా / సుధినా	సుధిభ్యామ్	సుధిభిః
సుధియే / సుధినే	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధియః / సుధినః	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధియః / సుధినః	సుధియోః / సుధినోః	సుధియామ్ / సుధినామ్
సుధియి / సుధిని	సుధియోః / సుధినోః	సుధిషు

చిత్రగు, ప్రద్యు, సును ఇత్యాదయో మధుశబ్దవత్.

ఇకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః ప్రరిశబ్దః. విశేషధనము.

ప్రరి	ప్రరిణీ	ప్రరీణి
తృ-ప్రరిణా	ప్రరాభ్యామ్	ప్రరాభిః
ష-ప్రరిణః	ప్రరిణోః	ప్రరీణామ్
స-ప్రరిణి	ప్రరిణోః	ప్రరాసు

ఇత్యజన్త నపుంసకలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

అథ హలన్త పుంలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

చకారాన్తః పుంలిఙ్గః ప్రాక్ఛబ్దః. తొల్లింటివాఁడు.

ప్రాక్	ప్రాఞ్చౌ	ప్రాఞ్చః
ప్రాఞ్చమ్	ప్రాఞ్చౌ	ప్రాచః
ప్రాచా	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భిః

ఇత్యాది, జలముక్ఛబ్దవత్.

ఏవం పరాక్, అపాక్, అవాక్ ఇత్యాదయః.

చకారాన్తః పుంలిఙ్గః ప్రత్యక్ఛబ్దః. పరబ్రహ్మము.

ప్రత్యక్	ప్రత్యఞ్చౌ	ప్రత్యఞ్చః
ప్రత్యఞ్చమ్	ప్రత్యఞ్చౌ	ప్రతీచః
ప్రతీచా	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భిః
ప్రతీచే	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భ్యః
ప్రతీచః	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భ్యః
ప్రతీచః	ప్రతీచోః	ప్రతీచామ్
ప్రతీచి	ప్రతీచోః	ప్రత్యక్షు

ఏవం సమ్యక్, న్యక్, సధ్ర్యక్, విష్వద్ర్యక్,

దేవద్ర్యక్, సర్వద్ర్యక్, అదద్ర్యక్, ఇత్యాదయః.

చకారాన్తః పుంలిఙ్గో౽న్వక్ఛబ్దః. అనుసరించువాఁడు.

అన్వఙ్	అన్వఞ్చౌ	అన్వఞ్చః
అన్వఞ్చమ్	అన్వఞ్చౌ	అనూచః
అనూచా	అన్వగ్భ్యామ్	అన్వగ్భిః
ష-అనూచః	అనూచోః	అనూచామ్
స-అనూచి	అనూచోః	అన్వక్షు

చకారాన్తః పుంలిఙ్గ ఉదక్ఛబ్దః. ఉత్తరపుదిక్కువాఁడు.

ఉదఙ్	ఉదఞ్చౌ	ఉదఞ్చః
ఉదఞ్చమ్	ఉదఞ్చౌ	ఉదీచః
ఉదీచా	ఉదగ్భ్యామ్	ఉదగ్భిః
ష-ఉదీచః	ఉదీచోః	ఉదీచామ్
స-ఉదీచి	ఉదీచోః	ఉదక్షు

చకారాన్తః పుంలిఙ్గస్తిర్యక్ఛబ్దః. పశుపక్ష్యాదిజంతువు.

తిర్యఙ్	తిర్యఞ్చౌ	తిరఞ్చః
తిర్యఞ్చమ్	తిర్యఞ్చౌ	తిరశ్చః
తిరశ్చా	తిర్యగ్భ్యామ్	తిర్యగ్భిః
ష-తిరశ్చః	తిరశ్చోః	తిరశ్చామ్
స-తిరశ్చి	తిరశ్చోః	తిర్యక్షు

పూజార్థకాఞ్చుధాత్వన్తత్వే

ద్వి-ప్రాఞ్చమ్	ప్రాఞ్చౌ	ప్రాఞ్చః
తృ-ప్రాఞ్చా	ప్రాఙ్భ్యామ్	ప్రాఙ్భిః
ష-ప్రాఞ్చః	ప్రాఞ్చోః	ప్రాఞ్చామ్
స-ప్రాఞ్చి	ప్రాఞ్చోః	ప్రాఙ్క్షు

ఇత్యాద్యూహ్యామ్,

చకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్సువృట్ఛబ్దః. ఛేదకుఁడు

సువృట్	సువృశ్చౌ	సువృశ్చః
సువృశ్చమ్	సువృశ్చౌ	సువృశ్చః
సువృశ్చా	సువృడ్భ్యామ్	సువృడ్భిః
స–సువృశ్చి	సువృశ్చోః	సువృట్సు

ఛకారాన్తః పుంలిఙ్గః ప్రాట్ఛబ్దః. అడుగునట్టివాఁడు

ప్రాట్	ప్రాచ్ఛౌ	ప్రాచ్ఛః
ప్రాచ్ఛమ్	ప్రాచ్ఛౌ	ప్రాచ్ఛః
ప్రాచ్ఛా	ప్రాడ్భ్యామ్	ప్రాడ్భిః
స–ప్రాచ్ఛి	ప్రాచ్ఛోః	ప్రాట్సు

జకారాన్తః పుంలిఙ్గో రాట్ఛబ్దః. రాజు.

రాట్	రాజౌ	రాజః
రాజమ్	రాజౌ	రాజః
రాజా	రాడ్భ్యామ్	రాడ్భిః
ష–రాజః	రాజోః	రాజామ్
స–రాజి	రాజోః	రాట్సు

ఏవం విశ్వసృట్ – పరిమృట్ – దేవేట్

సృజ మృజ యజ ధాతునిష్పన్నాః, పరివ్రాట్చ.

జకారాన్తః పుంలిఙ్గో భృట్ఛబ్దః. వంటవాఁడు.

భృట్	భృజ్జౌ	భృజ్జః
భృజ్జమ్	భృజ్జౌ	భృజ్జః

భృజా	భృడ్భ్యామ్	భృడ్భిః
స–భృజి	భృజోః	భృట్సు

జకారాన్తః పుంలిఙ్గో విభ్రాట్ఛబ్దః. ప్రకాశించువాఁడు.

విభ్రాక్ / విభ్రాట్	విభ్రాజౌ	విభ్రాజః
తృ–విభ్రాజా	విభ్రాగ్భ్యామ్ / విభ్రాడ్భ్యామ్	విభ్రాగ్భిః / విభ్రాడ్భిః
ష–విభ్రాజః	విభ్రాజోః	విభ్రాజామ్
స–విభ్రాజి	విభ్రాజోః	విభ్రాక్షు / విభ్రాట్సు

జకారాన్తః పుంలిఙ్గో యుక్ఛబ్దః. కూడుకట్టివాఁడు.

యుఙ్	యుఞ్జౌ	యుఞ్జః
యుఞ్జమ్	యుఞ్జౌ	యుజః

శేషం భిషక్ఛబ్దవత్.

సమాధ్యర్థకో యుక్ఛబ్దో భిషక్ఛబ్దవత్.

ణకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్సుగణ్శబ్దః. మంచిగణకుఁడు

సుగణ్	సుగణౌ	సుగణః
తృ–సుగణా	సుగణ్భ్యామ్	సుగణ్భిః
స–సుగణి	సుగణోః	సుగణ్సు

థకారాన్తః పుంలిఙ్గో ఽగ్నిమథ్ఛబ్దః. అగ్నిని చిలుకువాఁడు.

అగ్నిమత్	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
తృ–అగ్నిమథా	అగ్నిమద్భ్యామ్	అగ్నిమద్భిః
స–అగ్నిమథి	అగ్నిమథోః	అగ్నిమత్సు

ధకారాన్తః పుంలిఙ్గో భుచ్ఛబ్దః. తెలిసినవాఁడు.

భుత్	బుధౌ	బుధః
తృ-బుధా	భుద్భ్యామ్	భుద్భిః
బుధే	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
బుధః	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
బుధః	బుధోః	బుధామ్
బుధి	బుధోః	భుత్సు

ఏవం మర్మావిత్ ఇత్యాదయః.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గః పూషన్‌శబ్దః. సూర్యుఁడు.

పూషా	పూషణౌ	పూషణః
హే పూషన్	హే పూషణౌ	హే పూషణః
పూషణమ్	పూషణౌ	పూష్ణః
పూష్ణా	పూషభ్యామ్	పూషభిః
స-పూష్ణి / పూషణి	పూష్ణోః	పూషసు

ఏవమర్యమా.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గో వృత్రహన్‌శబ్దః. ఇంద్రుఁడు

వృత్రహా	వృత్రహణౌ	వృత్రహణః
హే వృత్రహన్	హే వృత్రహణౌ	హే వృత్రహణః
వృత్రహణమ్	వృత్రహణౌ	వృత్రఘ్నః
వృత్రఘ్నా	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభిః
స-వృత్రఘ్ని / వృత్రహణి	వృత్రఘ్నోః	వృత్రహసు

ఏవం బ్రహ్మహా, భ్రూణహా ఇత్యాదయో హనన్తాః.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గ శ్వన్ శబ్దః. కుక్క.

శ్వా	శ్వానౌ	శ్వానః
హే శ్వన్	హే శ్వానౌ	హే శ్వానః
శ్వానమ్	శ్వానౌ	శునః
శునా	శ్వభ్యామ్	శ్వభిః
శునే	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శునోః	శునామ్
శుని	శునోః	శ్వసు

నకారాన్తః పుంలిఙ్గో యువన్ శబ్దః. తరుణుఁడు.

యువా	యువానౌ	యువానః
హే యువన్	హే యువానౌ	హే యువానః
యువానమ్	యువానౌ	యూనః
యూనా	యువభ్యామ్	యువభిః
యూనే	యువభ్యామ్	యువభ్యః
యూనః	యువభ్యామ్	యువభ్యః
యూనః	యూనోః	యూనామ్
యూని	యూనోః	యువసు

నకారాన్తః పుంలిఙ్గో మఘవచ్ఛబ్దః. ఇంద్రుఁడు

మఘవా	మఘవానౌ	మఘవానః
హే మఘవన్	హే మఘవానౌ	హే మఘవానః
మఘవానమ్	మఘవానౌ	మఘోనః
మఘోనా	మఘవభ్యామ్	మఘవభిః

మఘోనే	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘోనః	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘోనః	మఘోనోః	మఘోనామ్
మఘోని	మఘోనోః	మఘవసు

అయం ధీమద్వదపి ;

మఘవాన్	మఘవన్తౌ	మఘవన్తః

ఇత్యాది

నకారాన్తః పుంలిఙ్గోఽర్వన్ శబ్దః. గుఱ్ఱము

అర్వా	అర్వన్తౌ	అర్వన్తః

శేషం ధీమచ్ఛబ్దవత్.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గ పథిన్ శబ్దః. మార్గము.

పన్థాః	పన్థానౌ	పన్థానః
పన్థానమ్	పన్థానౌ	పథః
పథా	పథిభ్యామ్	పథిభిః
పథే	పథిభ్యామ్	పథిభ్యః
పథః	పథిభ్యామ్	పథిభ్యః
పథః	పథోః	పథామ్
పథి	పథోః	పథిషు

ఏవం మన్థాః. కవ్వము.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గః ఋభుక్షిన్ శబ్దః. ఇంద్రుడు

ఋభుక్షాః	ఋభుక్షాణౌ	ఋభుక్షాణః
ఋభుక్షాణమ్	ఋభుక్షాణౌ	ఋభుక్షః
ఋభుక్షా	ఋభుక్షిభ్యామ్	ఋభుక్షిభిః

స-బుభుక్షి బుభుక్షోః బుభుక్షిషు

నకారాన్తః పుంలిఙ్గః పఞ్చన్‌శబ్దో

నిత్యబహువచనాన్తః ఐదుగురు.

పఞ్చ, పఞ్చ, పఞ్చభిః, పఞ్చభ్యః. పఞ్చభ్యః

పఞ్చానామ్, పఞ్చసు.

ఏవం సప్త, నవ, దశ.

నకారాన్తః పుంలిఙ్గోఽష్టన్శబ్దో

నిత్యబహువచనాన్తః. ఎనమండ్రు.

ప్ర - అష్టౌ, అష్ట.
ద్వి - అష్టౌ, అష్ట.
తృ - అష్టాభిః, అష్టభిః.
చ - అష్టాభ్యః, అష్టభ్యః.
పం - అష్టాభ్యః, అష్టభ్యః.
ష - అష్టానామ్.
స - అష్టాసు, అష్టసు.

రేఫాన్తః పుంలిఙ్గ శ్చతుర్శబ్దో నిత్య

బహువచనాన్తః. నలుగురు.

చత్వారః, చతురః, చతుర్భిః, చతుర్భ్యః, చతుర్భ్యః,

చతుర్ణామ్, చతుర్షు.

షకారాన్తః పుంలిఙ్గ షట్ఛబ్దో

నిత్యబహువచనాన్తః. ఆఱుగురు.

షట్, షట్, షడ్భిః, షడ్భ్యః, షడ్భ్యః, షణ్ణామ్, షట్సు.

సకారాన్తః పుంలిఙ్గో దోశ్శబ్దః. బాహువు.

దోః	దోషౌ	దోషః
తృ - దోషా	దోర్భ్యామ్	దోర్భిః
స - దోషి	దోషోః	దోఃషు

ఏతదర్థకో దోషన్ శబ్దో రాజన్ శబ్దవత్.

సకారాన్తః పుంలిఙ్గః పుంస్ శబ్దః.

పుమాన్	పుమాంసౌ	పుమాంసః
హే పుమన్	హే పుమాంసౌ	హే పుమాంసః
పుమాంసమ్	పుమాంసౌ	పుంసః
పుంసా	పుమ్భ్యామ్	పుమ్భిః
ష-పుంసః	పుంసోః	పుంసామ్
పుంసి	పుంసోః	పుంస్సు

సకారాన్తః పుంలిఙ్గః ఉశనశ్శబ్దః. శుక్రుఁడు.

ఉశనా	ఉశనసౌ	ఉశనసః
హే ఉశనన్ / హే ఉశనః / హే ఉశన	హే ఉశనసౌ	హే ఉశనసః

శేషం వేధశ్శబ్దవత్.

సకారాన్తః పుంలిఙ్గోఽనేహశ్శబ్దః. కాలము

అనేహా	అనేహసౌ	అనేహసః

శేషం వేధశ్శబ్దవత్.

ఏవం పురుదంసా.

హకారాన్తః పుంలిఙ్గో ధుక్శబ్దః. పిదికెడువాఁడు.

ధుక్	దుహౌ	దుహః

తృ - దుహా	ధుగ్భ్యామ్	ధుగ్భిః
స - దుహి	దుహోః	ధుక్షు

హకారాన్తః పుంలిఙ్గో విశ్వవాట్ఛబ్దః. జగద్భర్త.

విశ్వవాట్	విశ్వవాహౌ	విశ్వవాహః
విశ్వవాహమ్	విశ్వవాహౌ	విశ్వౌహః
విశ్వౌహా	విశ్వవాడ్భ్యామ్	విశ్వవాడ్భిః
ష - విశ్వౌహః	విశ్వౌహోః	విశ్వౌహామ్
విశ్వౌహి	విశ్వౌహోః	విశ్వవాట్సు

ఏవం ప్రష్ఠవాట్, రాజవాట్ ఇత్యాదయః.

హకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్తురాషాట్ఛబ్దః. ఇంద్రుఁడు.

తురాషాట్	తురాసాహౌ	తురాసాహః
తురాసాహమ్	తురాసాహౌ	తురాసాహః
తురాసాహా	తురాషాడ్భ్యామ్	తురాషాడ్భిః
ష-తురాసాహః	తురాసాహోః	తురాసాహామ్
తురాసాహి	తురాసాహోః	తురాషాట్సు

హకారాన్తః పుంలిఙ్గోఽనడుచ్ఛబ్దః. ఎద్దు.

అనడ్వాన్	అనడ్వాహౌ	అనడ్వాహః
హే అనడ్వన్	హే అనడ్వాహౌ	హే అనడ్వాహః
అనడ్వాహమ్	అనడ్వాహౌ	అనడుహః
అనడుహా	అనడుద్భ్యామ్	అనడుద్భిః
ష-అనడుహః	అనడుహోః	అనడుహామ్
అనడుహి	అనడుహోః	అనడుత్సు

ఇతి హలన్త పుంలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

ప్రాచీ - ప్రతీచీ - ఉదీచీ - అనూచీ - విష్వద్రీచీ - దేవద్రీచీ - సర్వద్రీచీ - తిరశ్చీ - ఇత్యాకారేణాఞ్చుధాత్వన్తాః గౌరీశబ్ద వద్రూపం లభన్తే.

పఞ్చ-సప్త-నవ-దశ - అష్టౌ - షట్ - ఏతే లిఙ్గత్రయే ఽపి సరూపాః.

పకారాన్తః స్త్రీలిఙ్గో ఽప్ఛబ్దో
నిత్యబహువచనాన్తః. నీళ్ళు.

ఆపః - అపః - అద్భిః - అద్భ్యః - అద్భ్యః - అపామ్ - అప్సు-

రేఫాన్తః స్త్రీలిఙ్గ శ్చతుర్శబ్దో నిత్యబహువచనాన్తః,
చతస్రః - చతస్రః - చతసృభిః - చతసృభ్యః -
చతసృభ్యః - చతసృణామ్ - చతసృషు.

షకారాన్త స్త్రీలిఙ్గ స్సజూశ్శబ్దః. కూడిపొందినది.

సజూః	సజుషౌ	సజుషః
తృ-సజుషా	సజూర్భ్యామ్	సజూర్భిః
స-సజుషి	సజుషోః	సజూష్షు

సకారాన్త స్త్రీలిఙ్గ ఆశీశ్శబ్దః. ప్రార్థన.

ఆశీః	ఆశిషౌ	ఆశిషః
తృ-ఆశిషా	ఆశీర్భ్యామ్	ఆశీర్భిః
స-ఆశిషి	ఆశిషోః	ఆశీష్షు

హకారాన్త స్త్రీలిఙ్గ ఉపానచ్ఛబ్దః. పాదుక.

ఉపానత్	ఉపానహౌ	ఉపానహః
తృ-ఉపానహా	ఉపానద్భ్యామ్	ఉపానద్భిః
స-ఉపానహి	ఉపానహోః	ఉపానత్సు

ఉష్ణిక్ఛబ్దో ధుక్ఛబ్దవత్

ఇతి హలన్త స్త్రీలిఙ్గ విశేషశబ్దాః

హలన్త నపుంసకలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

ప్రాక్ఛబ్ద స్ప్రాక్ఛబ్దవత్. ఏవం పరాగాదయః.

చకారాన్త నపుంసకలిఙ్గః ప్రత్యక్ఛబ్దః. వేత్తైనది.

ప్రత్యక్	ప్రతీచీ	ప్రత్యఞ్చి

పునస్తద్వత్; శేషం పుంవత్.

ఏవం సమ్యగాదయః.

చకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో౽న్వక్ఛబ్దః. అనుసరించునది.

అన్వక్	అనూచీ	అన్వఞ్చి

పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

చకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ ఉదక్ఛబ్దః. ఉత్తరమున నున్నది.

ఉదక్	ఉదీచీ	ఉదఞ్చి

పునస్తద్వత్; శేషం పుంవత్.

నకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో౽హశ్శబ్దః దినము.

అహః	అహ్నీ / అహనీ	అహాని
తృ–అహ్నా	అహోభ్యామ్	అహోభిః
స–అహ్ని / అహని	అహ్నోః	అహస్సు

రేఫాన్త నపుంసకలిఙ్గో వార్శబ్దః. నీరు.

వాః	వారీ	వారి
తృ–వారా	వార్భ్యామ్	వార్భిః
స–వారి	వారోః	వార్షు

రేఫాన్త నపుంసకలిఙ్గ శ్చతుర్శబ్దో

నిత్యబహువచనాన్తః.

చత్వారి-చత్వారి-శేషం పుంవత్.

సకారాన్త నపుంసకలిఙ్గో ధనుశ్శబ్దః. విల్లు.

ధనుః	ధనుషీ	ధనూంషి
తృ-ధనుషా	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భిః
స-ధనుషి	ధనుషోః	ధనుష్షు

సకారాన్త నపుంసకలిఙ్గ శ్శోచిశ్శబ్దః. కాంతి.

శోచిః	శోచిషీ	శోచీంషి
తృ-శోచిషా	శోచిర్భ్యామ్	శోచిర్భిః
స-శోచిషి	శోచిషోః	శోచిష్షు

ఏవం రోచిః ఇత్యాదయః.

ఇతి హలన్త నపుంసకలిఙ్గ విశేషశబ్దాః.

అవ్యయాని

లిఙ్గవిభక్తి వచనశూన్యాన్యవ్యయాని. తాని ద్వేధా- ప్రతిపదోక్తాని, లాక్షణికానిచేతి. తత్రసూత్ర కృతా స్వరాది చాదిప్రాద్యూర్యాది సాక్షాత్ప్రభృత్యాదిరూపేణ స్వతో నిపాతితాని ప్రతిపదోక్తాని. తాన్యమరకోశావ్యయవర్గే ద్రష్టవ్యాని.

తత్ర కానిచిద్విభక్తి ప్రతిరూపకాణి. యథా, వామ్- యువామర్థే, 'గేహే కేవ వినీతౌ వామ్.'

అస్తి - { సత్తాయామ్. అస్తిమాన్ = ధనికః, ఆస్తికః = పరలోకోఽస్తీతి జ్ఞానవాన్, అస్య తిఙన్తత్వేఽ ప్రాతిపదికత్వా తద్ధితానాపత్తిః.

అస్మి - అహమర్థే, అస్మి వచ్మి, అహం వచ్మీత్యర్థః

ఆహ - ఉవాచేత్యర్థే.

ఆస - బభూవేత్యర్థే.

ఏవం చిరాదిత్యాదీనామ ప్యర్థబాధాద్యాపత్త్యా అవ్యయత్వ మవశ్యాఙ్గీకరణీయమ్.

శాస్త్రసిద్ధాన్యవ్యయాని లాక్షణికాని. తాని త్రేధా. అవ్యయీభావ-కృదన్త-తద్ధితాన్తభేదాత్.

అవ్యయీభావా యథా, ఉపకుమ్భమ్ - అపదిశమ్ - మధ్యేసముద్రమ్ - శాకప్రతి - ప్రతిపురుషమ్ - ఆబాలమ్ ఇత్యాదయః. ఇమే సప్రపఞ్చం సమాసనిరూపణ గ్రన్థే నిరూపయిష్యన్తే.

అవ్యయత్వోపాదకకృత్ప్రత్యయా యథా.

తుముణ్-క్త్వా-ల్యప్ ణముల్-ఏతదన్తాన్యవ్యయాని.

తుమున్ ప్రత్యయాన్తా యథా } భవితుమ్ - యాతుమ్ - గన్తుమ్ - కర్తుమ్- భోక్తుమ్ ఇత్యాది.

క్త్వా ప్రత్యయాన్తా యథా } కృత్వా-దృష్ట్వా-భక్త్వా - బుద్ధ్వా - బద్ధ్వా, త్యక్త్వా ఇత్యాది.

ల్యప్ ప్రత్యయాన్తా యథా } సంతర్ప్య - అధిగత్య - విహస్య - విహాయ - విధాయ-ప్రయుజ్య ఇత్యాది.

ణముల్ ప్రత్యయాన్తా యథా } స్మారంస్మారమ్ - పాయంపాయమ్ - చోరం కారమ్ - ఇత్థంకారమ్ - కథంకారమ్ - యావజ్జీవమ్-ఉదరంపూరమ్ ఇత్యాది.

అవ్యయత్వోపాదకతద్ధితప్రత్యయా యథా—

ఆమ్, వతిః, తసిల్, త్రల్, హ. అత్, దా, ర్హిల్, అధునా, దానీమ్, ద్యస్, ఉత్, ఆరిః, సమసణ్, ఏద్యవి, ద్యః, ఏద్యుస్, ద్యుస్, థాల్, థముః, అస్తాతిః, అసిః, అతసుచ్, అస్తాతిలుక్, రిల్, రిష్టాతిల్, ఆతిః, ఏనప్, ఆచ్, ఆహి, థా, ధ్యముఞ్, ధముఞ్. ఏధాచ్, కృత్వసుచ్, సుచ్, సుజ్లుక్, శస్, తసిః, చ్విః, సాతిః, త్రా, డాచ్, ఏతదన్తాన్యవ్యయాని.

ఆమ్ - } నితరామ్ - నితమామ్ - సుతరామ్ - సుతమామ్-పచతితరామ్-పచతితమామ్.

వతిః - బ్రాహ్మణవత్ - మథురావత్ - చైత్రవత్ -

తసిల్ - సర్వతః - పూర్వతః - కుతః.

త్రల్ - సర్వత్ర - కుత్ర - యత్ర.

హ - ఇహ - కుహ.

అత్ - క్వ.

దా - { సర్వదా - ఏకదా - అన్యదా - కదా - యదా - తదా.

ర్హిల్ - ఏతర్హి - కర్హి - యర్హి - తర్హి

అధునా - అధునా.

దానీమ్ - ఇదానీమ్ - తదానీమ్.

ద్యస్ - సద్యః = సమానేఽహని.

ఉత్ - పరుత్ = పూర్వవత్సరే.

ఆరిః - పరారి = పూర్వతరవత్సరే.

సమసణ్ - ఐషమః = అస్మిన్వత్సరే.

ఏద్యవి - పరేద్యవి = పరస్మిన్నహని.

ద్యః - అద్య-అస్మిన్నహని.

ఏద్యుస్ - { పూర్వేద్యుః - అన్యేద్యుః - అన్యతరేద్యుః - ఇతరేద్యుః - అధరేద్యుః - అపరేద్యుః - ఉభయేద్యుః - ఉత్తరేద్యుః.

ద్యుస్ - ఉభయద్యుః.

థాల్ - సర్వథా - యథా - తథా.

థముః- ఇత్థమ్ - కథమ్.

అస్తాతిః - { పురస్తాత్ - పరస్తాత్ - అధస్తాత్. అవస్తాత్ - అపరస్తాత్ - అవరస్తాత్.

అసిః - పురః-అధః - అః

అతసుచ్ - దక్షిణతః - ఉత్తరతః - పరతః-అవరతః.

అస్తాతిలుక్ - ప్రాక్ - ప్రత్యక్ - ఉదక్.

రిల్ - ఉపరి.

రిష్టాతిల్ - ఉపరిష్టాత్.

ఆతిః - పశ్చాత్-ఉత్తరాత్-అధరాత్-దక్షిణాత్.

ఏనప్ - ఉత్తరేణ - అధరేణ - దక్షిణేన.

ఆచ్ - దక్షిణా - ఉత్తరా.

ఆహి - దక్షిణాహి - ఉత్తరాహి.

ధా - ఏకధా-ద్విధా-త్రిధా - చతుర్ధా - పఞ్చధా - షోఢా-సప్తధా-బహుధా.

ధ్యముఞ్ - ఐకధ్యమ్.

ధముఞ్ - ద్వైధమ్ - త్రైధమ్.

ఏధాచ్ ద్వేధా - త్రేధా.

కృత్వసుచ్ - పఞ్చకృత్వః - షట్కృత్వః.

సుచ్ - ద్విః-త్రిః-చతుః.

సుజ్లుక్ - సకృత్.

శస్ - బహుశః - అల్పశః - ద్విశః - త్రిశః - మాషశః-ప్రస్థశః.

తసిః - కృష్ణతః-అర్జునతః-ఆదితః-అన్తతః - సర్వతః - వర్ణతః.

చ్విః - కృష్ణీభవతి-గఙ్గీ స్యాత్.

సాతిః - అగ్నిసాత్ భవతి - విప్రసాత్ కరోతి.

త్రా - విప్రత్రాకరోతి- దేవత్రా-మనుష్యత్రా.

డాచ్ - పటపటా కరోతి-భద్రాకరోతి-ప్రియాకరోతి - సుఖా కరోతి.

ఇత్యవ్యయాని.

సమాస కుసుమావళిః.

సంస్కృతభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁ బడెడు సుబంతములు వ్యస్తపదములుగాను, సమస్తపదములుగాను ఉండును.

సమాస మనఁగా: అనేకపదంబుల నేకపదంబుగాఁ గలిపి పలుకుట. సమాసంబులు సంక్షేపంబుగా నాఱు విధంబులు. అవి యేవన :—

సమాసములు.	వానిలోఁగల భేదములు
౧. తత్పురుషసమాసము	౯
౨. కర్మధారయసమాసము	౭
౩. ద్విగుసమాసము	౨
౪. బహువ్రీహిసమాసము	౭
౫. అవ్యయీభావసమాసము	౨
౬. ద్వన్ద్వసమాసము	౪

ఏతదంతర్గతవిశేషసమాసంబు లేవనిన :— అలుక్సమాసము, గతిసమాసము, నిత్యసమాసము, అసమర్థసమాసము, కృాదాదివృత్తులు—ఇత్యాదులు.

సమాసార్థము నెఱిఁగించెడి వాక్యంబునకు విగ్రహంబని సంజ్ఞ.

భూనాయకం వా ధననాయకం వా
భజన్ భువం వా ధన మేతి లోకే,
త ద్విష్ణునాథం న భజామి కింతు
సహస్రశస్తం ప్రణమామి నిత్యమ్.

శ్రీమత్పాణినిసూత్రాణి సమాలోచ్య యథామతి,
బాలవ్యుత్పత్తయే కుర్మ స్సమాసకుసుమావళిమ్.

తత్పురుష సమాస నిరూపణమ్.

తత్పురుషోఽష్టవిధోఽభూ
త్ప్రథమాదివిభక్తి నఙ్ కృత్తై ర్భేదైః,
ఉత్తరపదజనితార్థో
ముఖ్య స్తత్రేతి పణ్డితైః ఖ్యాతః.

ప్రథమా తత్పురుషః.

అమృతం యోఽపిబద్దైత్య స్తం వైకుణ్ఠో ద్విధాఽచ్ఛినత్,
రాహురుత్తరకాయోఽస్య పూర్వకాయోఽభవద్ధ్వజః.

ఉత్తరః కాయస్య ఉత్తరకాయః; పూర్వః కాయస్య - పూర్వకాయః (అర్ధం పిప్పల్యాః-అర్ధపిప్పలీ); ఇత్యేవమాదయః.

ద్వితీయా తత్పురుషః.

దుఃఖాతీతో భవత్యేవ యది కృష్ణశ్రితో జనః,
అథవాఽన్నబుభుక్షుస్సన్ ముహూర్తసుఖమశ్నుతే.

దుఃఖ మతీతో - దుఃఖాతీతః, కృష్ణం శ్రితః - కృష్ణశ్రితః, అన్నం బుభుక్షుః - అన్నబుభుక్షుః, ముహూర్తంసుఖమ్ - ముహూర్తసుఖమ్, ఖట్వామారూఢః - ఖట్వారూఢః ఇత్యాదయః.

తృతీయా తత్పురుషః.

మాసావర స్త్వం ఖలు మాసపూర్వ
స్త్వహం తు విద్యానిపుణో నితాన్తమ్,
ఇతీవ సంసద్యపి బాడబానాం
పరస్పరం వాక్కలహో బభూవ.

మాసేన అవరః - మాసావరః, మాసేన పూర్వః - మాసపూర్వః, విద్యయా నిపుణః - విద్యానిపుణః, వాచా కలహః - వాక్కలహః, పిత్రా సదృశః-పితృసదృశః ఇత్యేవ మాదయః,

చతుర్థీ తత్పురుషః.

గృహీ భూతబలిం దత్తే గోసుఖం తు కృషీవలః,
దత్తే యష్టా యూపదారు కుణ్డలాష్టాపదం బుధః.

భూతేభ్యో బలిః - భూతబలిః, గవే సుఖమ్ - గోసుఖమ్, యూపాయ దారు - యూపదారు, కుణ్డలాయ అష్టాపదమ్ - కుణ్డలాష్టాపదమ్, గవే హితమ్-గోహితమ్ ఇత్యేవ మాదయః.

పఞ్చమీ తత్పురుషః

పూర్వం చోరభయం ప్రాప్య వ్యాఘ్రభీత స్తతఃపరం,
సుఖాపేతో జన స్సమ్యా గరణ్యే నివసేత్కథమ్.

చోరా ద్భయం - చోరభయమ్, వ్యాఘ్రాత్ భీతః - వ్యాఘ్రభీతః, సుఖాత్ అపేతః - సుఖాపేతః, వృక్షాత్ పతితః - వృక్షపతితః ఇ త్యేవ మాదయః,

షష్ఠీ తత్పురుషః

అధికం రాజపురుష స్సేవ్య స్సర్వమహార్ణ యతః,
వృక్షమూల ముపాశ్రిత్య జపతో దేవబ్రాజకాత్.

రాజ్ఞః పురుషః - రాజపురుషః, సర్వేషాం మహాత్తరః - సర్వమహాన్, వృక్షస్యమూలమ్ - వృక్షమూలమ్, దేవానాం పూజకః - దేవపూజకః, వృక్షాణాం ఛాయా - వృక్షచ్ఛాయమ్ ఇత్యేవ మాదయః.

సప్తమీ తత్పురుషః.

ప్రాశ్యాన్న మీశ్వరాధీనం స్థాలీపక్వం తు మానవః,
వస్త్రన్యాతపశుష్కాన్ దానశౌణ్డః కథం భవేత్.

ఈశ్వరే అధీనమ్ - ఈశ్వరాధీనమ్, స్థాల్యాంపక్వం - స్థాలీపక్వమ్, ఆతపే శుష్కాః - ఆతపశుష్కాః, దానేశౌణ్డః - దానశౌణ్డః, సాంకాశ్యే సిద్ధః - సాంకాశ్యసిద్ధః ఇత్యేవ మాదయః.

నఞ్ తత్పురుషః.

అజ్ఞానాత్పాప మాప్నోతి పాపాద బ్రాహ్మణో భవేత్,
తస్మాదిచ్ఛన్తి తత్త్యక్తు మభవాయైవ పణ్డితాః.

న జ్ఞానమ్ - అజ్ఞానమ్, న బ్రాహ్మణః - అబ్రాహ్మణః, న భవః - అభవః, న అశ్వః - అనశ్వః ఇత్యేవ మాదయః.

కర్మధారయ సమాస నిరూపణమ్.

కవిభి స్సప్తవిధ స్స్యాది త్యేవం కర్మధారయః కథితః,
తత్పురుషా న్తర్భావాత్ తద్వత్ప్రాధాన్య మీరితం చాస్య.
విశేషణం పూర్వపదే విశేష్యం తథోభయత్రాపి విశేషణం చ, యస్యోపమానం పరత స్సదాదా సంభావనా చావ ధారణా చ.

విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయః.

నీలోత్పలాని నారీణాం నయనానీవ రేజిరే
కమ్పిత న్యల్పవాతేన సత్సరస్సు స్థితా న్యహో.

నీలాని చ తాని ఉత్పలాని - నీలోత్పలాని, అల్పశ్చాసౌ వాతశ్చ అల్పవాతః, సన్తి చ తాని సరాంసి చ-సత్సరాంసి, రమ్యాచ సాలతా చ - రమ్యలతా ఇ త్యేవ మాదయః.

విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయః.

ఉద్వీక్ష్య యస్య మాతఙ్గా ఘనా ఇతి మనీషయా,
మయూరవ్యంసకా హృష్టా ననృతు స్తం నృపం భజే.

వ్యంసకాశ్చ తే మయూరాశ్చ-మయూరవ్యంసకాః, ఖసూచిశ్చాసౌ వైయాకరణశ్చ - వైయాకరణఖసూచిః ఇ త్యేవ మాదయః.

విశేషణోభయపదకర్మధారయః

పుంసాం స్నాతానులిప్తానామన్నం భోజ్యోష్ణ మేవహి,
పథ్య మి త్యబ్రవీ ద్వైద్య శ్శాస్త్రే, నిశ్చప్రచం వచః.

స్నాతాశ్చ తే అనులిప్తాశ్చ - స్నాతానులిప్తాః, భోజ్యం చ తత్ ఉష్ణం చ భోజ్యోష్ణమ్ నిశ్చితం చ తత్ ప్రచితం చ నిశ్చప్రచమ్ ఇ త్యేవ మాదయః

ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయః.

రామోఽయం పురుషవ్యాఘ్రస్సంవృతః కపికుఞ్జరైః.
హానిష్యతి బలా ద్యుద్ధే రావణం రాక్షసర్షభమ్.

పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ-పురుషవ్యాఘ్రః, కపయః కుఞ్జరా ఇవ - కపికుఞ్జరాః, రాక్షసః - ఋషభ ఇవ - రాక్షసర్షభః, కవి ర్వరాహ ఇవ - కవివరాహః ఇ త్యేవమాదయః.

ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయః

కౌముదీవిశదా భాతి యా వాణీ రతిసున్దరీ,
లతాతన్వీ సదాదద్యా త్సాద్రాక్షామధురాం గిరమ్.

కౌముదీవ విశదా-కౌముదీవిశదా, రతి రివ సున్దరీ - రతి సున్దరీ, లతేవ తన్వీ - లతాతన్వీ, ద్రాక్షేవ మధురా-ద్రాక్షా మధురా, ఘన ఇవ శ్యామః-ఘనశ్యామః ఇ త్యేవ మాదయః.

సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయః.

తమాలవృక్షై రభిత స్సంవృతో విన్ధ్యపర్వతః,
బమ్భరై స్సకలై ర్దృష్టో దూరా ద్గజమనీషయా.

తమాలా ఇతి వృక్షాః-తమాలవృక్షాః, విన్ధ్య ఇతిపర్వతః-విన్ధ్యపర్వతః, గజ ఇతి మనీషా - గజమనీషా, మేఘ ఇతి ఛలం - మేఘచ్ఛలమ్ ఇ త్యేవమాదయః.

అవధారణ పూర్వపదకర్మ ధారయః.

మనీషాలిలలై ర్యుక్తి రత్నై ర్వ్యాకల్పనోర్మిభిః,
యశస్సరిద్భి స్సంపన్నో భాత్యయం కవిసాగరః.

మనీషా ఏవ సలిలాని - మనీషాసలిలాని, యుక్తయః ఏవ రత్నాని - యుక్తిరత్నాని, కల్పనా ఏవ ఊర్మయః - కల్పనోర్మయః, యశాంస్యేవ సరితః - యశస్సరితః, కవి రేవసాగరః - కవిసాగరః వినయ ఏవ ధనం - విషయ ధనమ్ ఇత్యేవ మాదయః

ద్విగుసమాస నిరూపణమ్.

స చైకవద్భా వ్యనేకవద్భా వీతి ద్విధా ద్విగుః,
కర్మధారయప వాస్యా వ్యన్తర్భావో బుధై ర్మతః.

ఏకవద్భావీ ద్విగుః.

పఞ్చవట్యా సమం క్షేత్రంత్రిలోక్యాం నహివిద్యతే,
తత్రపఞ్చగవం దత్త్వా జన శ్శ్రేష్ఠపదం వ్రజేత్.

పఞ్చానాం వటానాం సమాహారః-పఞ్చవటీ, త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః- త్రిలోకీ, పఞ్చానాం గవాం సమాహారః - పఞ్చగవమ్, త్రయాణాం భువనా నాం సమాహారః- త్రిభువనమ్ ఇత్యేవ మాదయః.

అనేకవద్భావీ ద్విగుః

యుద్ధేషు విబుధా స్సర్వే బాడబా శ్చాధ్వరేష్వపి,
గాయ న్తి యం కార్యసిద్ధ్యై భజేషాణ్మాతురం ముదా.

షణ్ణాం మాతౄణామ్ అపత్యం పుమాన్ - షాణ్మాతురః, అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశః - అష్టాకపాలః ఇత్యేవ మాదయః.

బహువ్రీహిసమాస నిరూపణమ్.

సప్తభి రాఖ్యాభిర్వావిఖ్యాతో యస్సవై బహువ్రీహిః,
అన్యపదార్థో ముఖ్యః కథితో విబుధై ర్బహువ్రీహౌ.
ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం బహుభిః పదై ర్వా
సంఖ్యోభయో స్స్యా పదయోః పదాగ్రే.
య స్స్యాద్భవ త్పూర్వపదే సహశ్చ
దిగ న్తరాళ వ్యతిహారలక్ష్మా.

ద్విపద బహువ్రీహిః

ప్రాప్తాగ్ని మేవమిషుమూఢరథానథాశ్వాం స్త్రాణీరముద్ధృ తశరం చ వహ జవేన, రుద్రోఽపి వీరవపుషా స పురో బిభేద దేవైశ్చ దత్తపశురేవ మహాబలస్సః.

ప్రాప్తః అగ్నిర్యం సః - ప్రాప్తాగ్నిః, ఊఢో రథఃయై స్తే- ఊఢరథాః, దత్తః పశుః యస్మై స్మై సః-దత్తపశుః, ఉద్ధృతాః

శరాః యస్మాత్సః – ఉద్ధృతశరః, మహత్ బలం యస్య సః – మహాబలః, వీరాః పురుషాః యాసు తాః – వీరపురుషాః ఇత్యేవమాదయః.

బహుపదబహువ్రీహిః

నీలోజ్జ్వలవపుః పాతు శ్రీమత్పీతామ్బరో హరిః,
యస్య ప్రసాదాత్కృష్ణాఽభూ ద్దివ్యసున్దరవిగ్రహా.

నీల ముజ్జ్వలం చ వపుః యస్య సః – నీలోజ్జ్వలవపుః, శ్రీమత్ పీతమ్ అమ్బరం యస్య సః – శ్రీమత్పీతామ్బరః, దివ్యః సున్దరః విగ్రహః యస్యాస్సా – దివ్యసున్దరవిగ్రహా ఇత్యేవమాదయః.

సంఖ్యోభయపదబహువ్రీహిః.

కాననేఽస్మిన్మహారాజ ద్విత్రిరాయాసితా జనైః,
లభ్యన్తే పఞ్చషా నాగా ఇత్యూచు ర్బలినఃప్రభుమ్.

ద్వౌ వా త్రయో వా – ద్విత్రాః, పఞ్చవా షడ్వా – పఞ్చషాః, త్రయో వా చత్వారో వా – త్రిచతురాః. ఇత్యేవ మాదయః

సంఖ్యోత్తరపదబహువ్రీహిః

బ్రహ్మణః కతి వా రుద్రా వద న్త మితి సంఖ్యయా,
కుశల స్త్వేకయా యుక్త్యా వదే దుపదశా ఇతి.

దశానాం సమీపే యే స న్తి తే – ఉపదశాః ఇత్యేవ మాదయః.

సహాపూర్వపదబహువ్రీహిః

సకలాన్సహాసంతానా న్సకలా అపి బాడబాః,
ప్రోచుస్స్వస్తి మహీపాయ సహాపుత్రాయ స న్తతమ్.

కలాభిస్సహ వర్తన్త ఇతి-సకలాః, సంతానై స్సహ వర్తన్త ఇతి-సహసంతానాః, పుత్త్రేణ సహ వర్తత ఇతి - సహపుత్త్రః ఇత్యేవ మాదయః.

దిగన్తరాళలక్షణ బహువ్రీహిః

విద్యు దుత్తరపూర్వాయా మమోఘోమారుతోఽథవా,
యది దక్షిణపూర్వాయాం వృష్టిర్నైవభ వేత్తదా.

ఉత్తరస్యా శ్చ పూర్వస్యా శ్చ దిశో ర్యదన్తరాళం సా - ఉత్తరపూర్వా, దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యా శ్చ దిశో ర్యదన్తరాళం సా - దక్షిణపూర్వా ఇత్యేవ మాదయః.

వ్యతిహారలక్షణ బహువ్రీహిః

బాహూబాహవి కేశాంచిన్ముష్టీముష్ట్యద్భుతం తథా,
కేశాకేశ్యభవద్యుద్ధం వానరాణాం చ రక్షసామ్.

బాహుభి ర్బాహుభిశ్చ గృహీత్వేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం- బాహూబాహవి, ముష్టిభిర్ముష్టిభి శ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం-ముష్టీముష్టి, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వేదం యుద్ధం - ప్రవృత్తం - కేశాకేశి ఇత్యేవ మాదయః.

అవ్యయీభావసమాసనిరూపణమ్

యస్యాభవ త్పూర్వపదేఽవ్యయస్యానామ్నా విధా
నా ద్వివిధం చ లక్ష్మ, పూర్వః పదార్థోఽ పి చ యత్ర
ముఖ్య స్తమవ్యయీభావముదాహరామః.

అవ్యయపూర్వపదావ్యయీభావః

భోరాజన్ ప్రత్యహం భూయాద్యథాశక్త్యధిబాడబమ్.
భక్తిస్త్వయాఽస్తు సంభద్రం నిష్పాపముపలోచనమ్.

అహన్యహని-ప్రత్యహమ్, శక్తిమనతిక్రమ్య- యథాశక్తి, బాడబేషు (అధి)-అధిబాడబమ్, భద్రాణాం సమృద్ధిః-సంభద్రమ్, పాపానామభావో-నిష్పాపమ్, లోచనయోస్సమీపే-ఉపలోచనమ్ ఇత్యేవమాదయః.

నామపూర్వపదావ్యయీభావః

స్వస్యాపి భోజనే యస్య సూపప్రతి న యుజ్యతే,
శాకప్రత్యథవాఽన్యేభ్యః కథం దాస్యతి స ప్రభుః.

సూపస్య లేశః - సూపప్రతి, శాకస్య లేశః - శాక ప్రతి ఇత్యేవమాదయః.

ద్వన్ద్వసమాసనిరూపణమ్

అస్మిన్ సమాసే ప్రాధాన్యముభయోఃస్యాత్ పదార్థయోః, స హి ద్వన్ద్వశ్చతుర్ధా స్యాద్బుధైరితి వినిశ్చితః, ఇతరేతరయోగాఖ్యస్సమాహారాహ్వయస్తథా, ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం బహుభిరుభా చేతి చతుర్విధః.

ద్విపదేతరేతరయోగద్వన్ద్వః

యయోర్బలేన సమితౌ నిహతౌ కంస రావణౌ,
సూర్యాచన్ద్రమసౌ ద్వంద్వౌ రామకృష్ణావహం భజే.

కంసశ్చ రావణశ్చ - కంసరావణౌ, సూర్యశ్చచన్ద్రమాశ్చ - సూర్యాచన్ద్రమసౌ, రామశ్చకృష్ణశ్చ- రామకృష్ణౌ ఇత్యాదయః.

బహుపదేతరేతరయోగద్వన్ద్వః

వాపీకూపతటాకానాం మహతాం స్థాపనాదపి,
ధర్మార్థకామమోక్షాశ్చ సిధ్యన్తే నాత్ర సంశయః.

వాపీ చ కూపశ్చ తటాకశ్చ - వాపీకూపతటాకాః, ధర్మశ్చ అర్థశ్చ కామశ్చ మోక్షశ్చ - ధర్మార్థకామ మోక్షాః, ఘటశ్చ పటశ్చ కుడ్యంచ - ఘటపటకుడ్యాని ఇత్యాదయః.

ద్విపదసమాహారద్వన్ద్వః

శీతోష్ణం సుఖదుఃఖం వా సహన్ యో వర్తతే సదా,
నియమ్య వాక్త్వచం సమ్యక్సహి యోగీతి కథ్యతే.

శీతం చ ఉష్ణం చ తయోస్సమాహారః - శీతోష్ణమ్. సుఖం చ దుఃఖం చ తయోస్సమాహారః - సుఖదుఃఖమ్, వాక్చ త్వక్చ తయోస్సమాహారః - వాక్త్వచమ్ ఇత్యేవమాదయః.

బహుపదసమాహారద్వన్ద్వః

ఢక్కామృదఙ్గపటహం యస్య దధ్వాన మన్దిరే,
అశ్వహస్తిరథం యస్య భావుకం తస్య భూభృతః.

ఢక్కా చ మృదఙ్గశ్చ పటహశ్చ తేషాం సమాహారః- ఢక్కామృదఙ్గపటహమ్, అశ్వశ్చ హస్తి చ రథశ్చ తేషాం సమాహారః - అశ్వహస్తిరథమ్, పాణిశ్చ పాదశ్చ గ్రీవా చ తేషాం సమాహారః - పాణిపాదగ్రీవమ్ ఇత్యేవ మాదయః.

అలుక్సమాసః

కణ్ఠేకాలం స్మరన్నేవ జనుషాన్ధో హృది స్పృశన్,
వాచోయుక్తిం వదన్ జీవత్యన్తికా దాగతం ప్రతి.

కణ్ఠే కాలో యస్య సః - కణ్ఠేకాలః. జనుషా అన్ధః - జనుషాన్ధః, హృది స్పృశతీతి - హృదిస్పృక్, వాచః యుక్తిః - వాచోయుక్తిః, అన్తికాత్ ఆగతః - అన్తికాదాగతః, పశ్యతో హరతీతి - పశ్యతోహరః, ఇత్యేవ మాదయః

గతి సమాసః

సాక్షాత్కృత్య హరిం సమ్యగలంకృత్య పురంప్రభో,
తిరస్కృత్య రిపూన్నాపి పురస్కృత్య ద్విజాన్ భువమ్.

సాక్షాత్ కృత్వా - సాక్షాత్కృత్య, అలం కృత్వా అలంకృత్య, తిరః కృత్వా - తిరస్కృత్య, ఊరీ కృత్వా - ఊరీకృత్య ఇత్యేవమాదయః.

నిత్య సమాసః

కుమ్భకార స్తన్తువాయో లోహకారక ఏవ చ, శ్రేణి
యోఽన్యోఽపి సంస్థాప్యాః పార్శ్వేగ్రామస్య యత్నతః.

కుమ్భం కరోతీతి - కుమ్భకారః, తన్తుం వయతీతి - తన్తువాయః, లోహం కరోతీతి - లోహకారః, తాపిఞ్ఛేన సంకాశాః - తాపిఞ్ఛనిభాః ఇత్యేవమాదయః.

శాలాతురీయేణ మహాత్మనా హి సర్వే సమస్తా విహితాస్సమాసాః, తేషూపయుక్తా విహితా స్తథాఽసమర్థం తథా జ్ఞాపకసిద్ధ ముక్తాః.

అసమర్థసమాసః

తను ముద్ధూళయత్యఙ్గం మర్త్యః శివభాగవతో యది,
అరిషడ్వర్గత స్తస్య భయం నాస్తి కదాచన.

భగవతి భక్తః - భాగవతః, శివే భాగవతః - శివభాగవతః, షణ్ణాం వర్గః-షడ్వర్గః, అరీణాం షడ్వర్గః - అరిషడ్వర్గః, సూర్యం న పశ్యంతీ త్యసూర్యంపశ్యాః ఇత్యేవమాదయః.

ప్రాయికమేషాం కథితం ప్రాధాన్యం చాతిమాలాదౌ,
దన్తోష్ఠే ద్విత్రాదౌ నైత త్సూపప్రతీ త్యాదౌ.

మాలా మతిక్రాన్తః - అతిమాలః, దన్తశ్చ ఓష్ఠ శ్చ తయోః సమాహారః - దన్తోష్ఠమ్, ద్వౌ వా త్రయోవా-ద్విత్రాః, సూపస్య లేశః - సూపప్రతి.

—oo※oo—

కృదాదివృత్తయః

కృత్తద్ధిత సనాద్యన్త ధాతుభ్య శ్చైకశేషతః,
సమాసాదపి విద్వద్భిః కథితాః పఞ్చ వృత్తయః.

కృద్వృత్తిః

భక్తానా మపి మర్త్యానా మమరాణామథాపి వా,
సంపాదయతి యా జ్ఞానం తాం వాచంప్రణమామ్యహమ్.

భజన్త ఇతి-భక్తాః, మ్రియన్త ఇతి - మర్త్యాః, నమ్రియన్త ఇతి అమరాః, జ్ఞాయతేఽనేనేతి-జ్ఞానమ్, ఉచ్యత ఇతి - వాక్.

తద్ధితవృత్తిః

మానుషానాదితేయాన్వా పీడయన్తో భువిస్థితాః,
యద్దైతేయాస్తాన్నిహన్తుం జాతో దాశరథిః స్వయమ్.

మనో రపత్యాని పుమాంసో - మానుషాః, అదితే రపత్యాని పుమాంసః - ఆదితేయాః, దితేరపత్యాని పుమాంసో - దైతేయాః, దశరథస్యాపత్యం పుమాన్ - దాశరథిః, పులస్త్యస్య గోత్రాపత్యం పుమాన్ - పౌలస్త్యః ఇత్యేవ మాదయః.

సనాద్యన్తధాతువృత్తిః

యః పాస్పర్ధీతి వా లోకాన్ దేవైర్వైరాయతే సదా,
రాక్షసస్య వినాశాయ తస్య పుత్రీయతి ప్రభుః.

అతిశయేన స్పర్ధతే-పాస్పర్ధీతి, వైర మాచరతి - వైరాయతే, పుత్ర మాత్మన ఇచ్ఛతి - పుత్రీయతి ఇత్యేవ మాదయః.

ఏకశేషవృత్తిః

సర్వేషామపి లోకానాం పితరౌ యౌ సనాతనౌ,
విదితౌ పాలనాచ్చిత్తే తౌ శివౌ సతతం భజే

మాతా చ పితా చ - పితరౌ, సనాతనీ చ సనాతనశ్చ, సనాతనౌ, విదితా చ విదితశ్చ - విదితౌ, సాచ సచ - తౌ- శివా చ శివశ్చ - శివౌ.

సమాసవృత్తిః

సమాసవృత్తిస్సర్వేషు సమాసేషు నిరూపితా,
పరార్థస్యాభిధానం హి వృత్తిరిత్యభిధీయతే.

భోభోమాత్సర్యముత్సార్య వాత్సల్యాన్మత్కృతామిమామ్, పశ్యన్తు విబుధాః సర్వేసమాసకుసుమావలిమ్.

శ్రీ మధ్యమన్దిర కులామ్బుధి పూర్ణచన్ద్ర శ్రీ సర్వమఙ్గళ మనీషికృతా సలీలమ్, ఏషా సమాసకుసుమావలి రాజ్ఞతారం జీయాత్కృపానిధిసదాశివసంప్రసాదాత్.

సమాసకుసుమావళిః సమాప్తా.

ధాతవః

లట్ - లిట్ - లుట్ - ల్బ్‌ట్ - - లేట్ - లోట్ - లఙ్ - లిఙ్ - లుఙ్ - ల్బ్‌ఙ్ అను భేదములచే లకారంబులు పది తెఱంగులై విలసిల్లుచున్నవి.

అందు, లేట్ - అనునది వేదములయందు మాత్రము ప్రయోగింపఁబడును.

ఏధాతువులకు పైనవచ్చు లకారములస్థానమున తిప్-తస్-ఝి, - సిప్ - థస్ - థ, - మిప్ - వస్ - మస్, అను నివి ఆదేశంబులగుచో ఆధాతువులు పరస్మైపదు లనంబడును.

ఏ ధాతువులకు పైనవచ్చు లకారస్థానమున త - అతామ్-ఝ, - థాస్ - ఆథామ్ - ధ్వమ్, - ఇట్ - వహి - మహిఙ్ అనునివి ఆదేశంబు లగునో ఆ ధాతువు లాత్మనేపదు లనంబడును.

ఏధాతువులకు పరమందున్న లకారమునకు నీ చెప్పఁబడిన ద్వివిధాదేశంబులు గలుగునో ఆ ధాతువులు ఉభయ పదు లనఁబడును.

ఈ త్రివిధధాతువుల లకారములకు ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషసంజ్ఞలును, అందు ఏక ద్వి బహువచన సంజ్ఞలును, భూధాతు ప్రథమలకారంబునందుంబోలె అంతటను తెలియవలయును.

భూ సత్తాయామ్ – పరస్మైపదీ.

వర్తమానే లట్

	ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర –	భవతి	భవతః	భవన్తి
మ –	భవసి	భవథః	భవథ
ఉ –	భవామి	భవావః	భవామః

భూతానద్యతన పరోక్షే లిట్.

బభూవ	బభూవతుః	బభూవుః
బభూవిథ	బభూవథుః	బభూవ
బభూవ	బభూవివ	బభూవిమ

అనద్యతన భవిష్యతి లుట్.

భవితా	భవితారౌ	భవితారః
భవితాసి	భవితాస్థః	భవితాస్థ
భవితాస్మి	భవితాస్వః	భవితాస్మః

భవిష్యతి లృట్

భవిష్యతి	భవిష్యతః	భవిష్యన్తి
భవిష్యసి	భవిష్యథః	భవిష్యథ
భవిష్యామి	భవిష్యావః	భవిష్యామః

విధ్యాద్యాశీష్షు లోట్

భవతు, భవతాత్	భవతామ్	భవన్తు
భవ, భవతాత్	భవతమ్	భవత
భవాని	భవావ	భవామ

అనద్యతన భూతే లఙ్.

అభవత్	అభవతామ్	అభవన్
అభవః	అభవతమ్	అభవత
అభవమ్	అభవావ	అభవామ

విధ్యాదిషు లిఙ్.

భవేత్	భవేతామ్	భవేయుః
భవేః	భవేతం	భవేత
భవేయం	భవేవ	భవేమ

ఆశిషి లిఙ్.

భూయాత్	భూయాస్తామ్	భూయాసుః
భూయాః	భూయాస్తమ్	భూయాస్త
భూయాసమ్	భూయాస్వ	భూయాస్మ

భూతే లుఙ్.

అభూత్	అభూతామ్	అభూవన్
అభూః	అభూతమ్	అభూత
అభూవమ్	అభూవ	అభూమ

లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్.

అభవిష్యత్	అభవిష్యతామ్	అభవిష్యన్
అభవిష్యః	అభవిష్యతమ్	అభవిష్యత
అభవిష్యమ్	అభవిష్యావ	అభవిష్యామ

ఏధవృద్ధౌ - ఆత్మనేపదీ,

వర్తమానే లట్.

ఏధతే	ఏధేతే	ఏధన్తే
ఏధసే	ఏధేథే	ఏధధ్వే
ఏధే	ఏధావహే	ఏధామహే

భూతానద్యతన పరోక్షే లిట్.

ఏధాఞ్చక్రే	ఏధాఞ్చక్రాతే	ఏధాఞ్చక్రిరే
ఏధాఞ్చకృషే	ఏధాఞ్చక్రాథే	ఏధాఞ్చకృఢ్వే
ఏధాఞ్చక్రే	ఏధాఞ్చకృవహే	ఏధాఞ్చకృమహే
ఏధామ్బభూవ	ఏధామ్బభూవతుః	ఏధామ్బభూవుః
ఏధామ్బభూవిథ	ఏధామ్బభూవథుః	ఏధామ్బభూవ
ఏధామ్బభూవ	ఏధామ్బభూవివ	ఏధామ్బభూవిమ
ఏధామాస	ఏధామాసతుః	ఏధామాసుః
ఏధామాసిథ	ఏధామాసథుః	ఏధామాస
ఏధామాస	ఏదామాసివ	ఏధామాసిమ

అనద్యతన భవిష్యతి లుట్.

ఏధితా	ఏధితారౌ	ఏధితారః
ఏధితాసే	ఏధితాసాథే	ఏధితాధ్వే
ఏధితాహే	ఏధితాస్వహే	ఏధితాస్మహే

భవిష్యతి లృట్.

ఏధిష్యతే	ఏధిష్యేతే	ఏధిష్యన్తే
ఏధిష్యసే	ఏధిష్యేథే	ఏధిష్యధ్వే
ఏధిష్యే	ఏధిష్యావహే	ఏధిష్యామహే

విద్యాద్యాశీష్షు లోట్.

ఏధతామ్	ఏధేతామ్	ఏధన్తామ్
ఏధస్వ	ఏధేథామ్	ఏధధ్వమ్

ఏధై	ఏధావహై	ఏధామహై

అనద్యతన భూతే లఙ్.

ఐధత	ఐధేతామ్	ఐధన్త
ఐధథాః	ఐధేథామ్	ఐధధ్వమ్
ఐధే	ఐధావహి	ఐధామహి

విధ్యాదిషు లిఙ్.

ఏధేత	ఏధేయాతామ్	ఏధేరన్
ఏధేథాః	ఏధేయాథామ్	ఏధేధ్వమ్
ఏధేయ	ఏధేవహి	ఏధేమహి

ఆశిషి లిఙ్.

ఏధిషీష్ట	ఏధిషీయాస్తామ్	ఏధిషీరన్
ఏధిషీష్ఠాః	ఏధిషీయాస్థామ్	ఏధిషీధ్వమ్
ఏధిషీయ	ఏధిషీవహి	ఏధిషీమహి

భూతే లుఙ్

ఐధిష్ట	ఐధిషాతామ్	ఐధిషత
ఐధిష్ఠాః	ఐధిషాథామ్	{ ఐధిఢ్వమ్ / ఐధిధ్వమ్
ఐధిషి	ఐధిష్వహి	ఐధిష్మహి

లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిపత్తౌ లృఙ్.

ఐధిష్యత	ఐధిష్యేతామ్	ఐధిష్యన్త
ఐధిష్యథాః	ఐధిష్యేథామ్	ఐధిష్యధ్వమ్

ఏధిష్యే ఏధిష్యావహే ఏధిష్యామహే

ఉభయపదీ - రాజృ దీప్తౌ.

లటి—రాజతి - రాజతే.

లిటి

(పరస్మైపదప్రత్యయేషు)

రరాజ	రరాజతుః రేజతుః	రరాజుః రేజుః
రరాజిథ రేజిథ	రరాజథుః రేజథుః	రరాజ రేజ
రరాజ	రరాజివ రేజివ	రరాజిమ రేజిమ

(ఆత్మనేపదప్రత్యయేషు)

రేజే	రేజాతే	రేజిరే

ఇత్యాది.

లుటిమధ్యమే—రాజితాసి - రాజితాసే, లృటి—రాజిష్యతి - రాజిష్యతే, లోటి—రాజతు - రాజతామ్, లఙి—అరాజత్ - అరాజత, విధిలిఙి—రాజేత్ - రాజేత ఆశీర్లిఙి—రాజ్యాత్ - రాజిషీష్ట, లుఙి—అరాజీత్ - అరాజిష్ట లృఙి—అరాజిష్యత్ - అరాజిష్యత.

ఇత్యేవం బాలానాం ధాతుస్వరూపసరణిః ప్రదర్శితేతి విద్వచ్ఛిఖామణయో విదాంకుర్వన్తు.

శ్రీరస్తు-శివాయగురవేనమః

అనుబంధము

ప్రార్థనా

శ్లో. జ్ఞానా నన్దమయం దేవం నిర్మల స్ఫటికాకృతిమ్,
ఆధారం సర్వ విద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే॥

శ్లో. శరదిన్దు వికాస మన్దహాసాం,
స్ఫురదిన్దీవరలోచనాభిరామామ్,
అరవిన్దసమానసున్దరాస్యాం,
మరవిన్దాసనసున్దరీముపాసే॥

శ్లో. అన్తరాయ తిమిరోపశాన్తయే
శాన్తపావనమచిన్త్యవైభవమ్,
తం నరం వపుషి కుఞ్జరంముఖే,
మన్మహే, కిమపితున్దిలం మహః

శ్లో॥ గురుర్బ్రహ్మ గురుర్విష్ణుః, గురుర్దేవో మహేశ్వరః,
గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ, తస్మై శ్రీ గురవేనమః॥

అక్షర సమామ్నాయః (వర్ణమాల)

౧. అఇఉణ్ ౨. ఋఌక్ ౩. ఏఓఙ్ ౪. ఐఔచ్
౫. హయవరట్ ౬. లణ్ ౭. ఞమఙణనమ్ ౮. ఝభఞ్
౯. ఘఢధష్ ౧౦. జబగడదశ్ ౧౧. ఖఫఛఠథచటతవ్
౧౨. కపయ్ ౧౩. శషసర్ ౧౪. హల్.

* ఇవి మహేశ్వరసూత్రములు

(అచ్చులు) (లేక) స్వరములు

అ ఇ ఉ ఋ ఌ ఏ ఓ ఐ ఔ వర్ణములకు 'అచ్' అని సంజ్ఞ.

---

* సంస్కృత వ్యాకరణమునకు ఇవి మూలసూత్రములు.

(హల్లులు) (లేక) వ్యఞ్జనములు

హయవర, ల, ఞమఙణన, ఝభ, ఘఢధ జబగడద ఖఫఛఠథచటత, కప, శషస, (హ)

ఈ వర్ణములకు 'హల్' అని సంజ్ఞ.

హకారాదులందు అకారము ఉచ్చారణార్థము.

(కేవలహల్లులు) శుద్ధవ్యఞ్జనములు.

హ్య్వ్ర్ ల్ ఞ్మ్ఙ్ణ్న్ ఝ్భ్ఘ్ఢ్ధ్ జ్బ్గ్డ్ద్ ఖ్ఫ్ఛ్ఠ్థ్చ్ట్త్ క్ప్ శ్ష్స్ (హ్)

ఇవి కేవలహల్లులు. ఉచ్చారణ సౌకర్యముకొఱకు వీనికి అచ్చులను జేర్చుదురు.

ం ఇది పూర్ణబిందువు. దీనికి అనుస్వారము అని సంజ్ఞ.

ః ఇది విసర్జనీయము. దీనికి విసర్గము అని సంజ్ఞ.

హ్రస్వములు

అ ఇ ఉ ఋ ఌ వర్ణములు హ్రస్వములు.

దీర్ఘములు

ఆ ఈ ఊ ౠ ఏ ఓ ఐ ఔ వర్ణములు దీర్ఘములు.

స్వరవ్యఞ్జన మేలనము

క్ + అ = క	క్ + ఋ = కృ	క్ + ఔ = కౌ
క్ + ఆ = కా	క్ + ౠ = కౄ	క్+అ+ం = కం
క్ + ఇ = కి	క్ + ఌ ≡ క	క్+అ+ః = కః
క్ + ఈ = కీ	క్ + ఏ — కే	
క్ + ఉ = కు	క్ + ఐ — కై	
క్ + ఊ = కూ	క్ + ఓ = కో	

అనుస్వారము అచ్చుతరువాత ఉచ్చరింపబడును.
విసర్గము అట్లే ఉచ్చరింపబడును.

వర్ణక్రమము

రామశబ్దః :— రామ అను ప్రాతిపదికము.

రామ :— ర్ + ఆ + మ్ + అ. - నాలుగువర్ణములు క్రమముగా ఉచ్చరింపబడుచున్నవి. వానిలో అకారము చివర ఉన్నది. కావున ఈ శబ్దము అకారాన్తము

హరిశబ్దః :— హరి అను ప్రాతిపదికము

హరి :— హ్ + అ + ర్ + ఇ

ఇచట నాలుగువర్ణములు. ఇకారము చివర ఉన్నది కనుక ఈ శబ్దము ఇకారాన్తము.

శమ్భు శబ్దః :— శమ్భు అను ప్రాతిపదికము.

శమ్భు = శ్ + అ + మ్ + భ్ + ఉ.

ఇచట ఐదువర్ణములు. ఉకారము చివర ఉన్నది. కనుక ఈ శబ్దము ఉకారాన్తము.

ధాతృశబ్దః :— ధాతృ అను ప్రాతిపదికము.

ధాతృ = ధ్ + ఆ + త్ + ఋ ఋకారాన్తము

పితృ = ప్ + ఇ + త్ + ఋ. ,,

గో = గ్ + ఓ, గోశబ్దము ఓకారాన్తము.

ఇట్లే

రమా = ర్ + అ + మ్ + ఆ, రమాశబ్దము ఆకారాన్తము

గౌరీ = గ్ + ఔ + ర్ + ఈ గౌరీశబ్దము ఈకారాన్తము

ధేను = ధ్ + ఏ + న్ + ఉ ధేనుశబ్దము ఉకారాన్తము

వధూ = వ్ + అ + ధ్ + ఊ వధూశబ్దము ఊకారాన్తము

మాతృ = మ్ + ఆ + త్ + ఋ; మాతృశబ్దము ఋకారాన్తము

అట్లే

జ్ఞాన = జ్ + ఞ్ + ఆ + న్ + అ; జ్ఞానశబ్దము అకారాన్తము

వారి = వ్ + ఆ + ర్ + ఇ; వారిశబ్దము ఇకారాన్తము

మధు = మ్ + అ + ధ్ + ఉ మధుశబ్దము ఉకారాన్తము

ఇవి అజంత శబ్దములు.

జలముచ్ = జ్ + అ + ల్ + అ + మ్ + ఉ + చ్ ; జలముక్ఛబ్దము చకారాన్తము

భిషజ్ = భ్ + ఇ + ష్ + అ + జ్ ; భిషక్ఛబ్దము జకారాన్తము

మరుత్ = మ్ + అ + ర్ + ఉ + త్ = మరుచ్ఛబ్దము తకారాన్తము

దివిషద్ = ద్ + ఇ + వ్ + ష్ + అ + ద్ = దివిషచ్ఛబ్దము దకారాన్తము

విశ్ = వ్ + ఇ + శ్ విట్ఛబ్దము శకారాన్తము

ద్విష్ = ద్ + వ్ + ఇ + ష్ ద్విట్ఛబ్దము షకారాన్తము

విద్వస్ = వ్ + ఇ + ద్ + వ్ + అ + స్ విద్వచ్ఛబ్దము సకారాన్తము

ఇట్లే

క్షుధ్ = క్ + ష్ + ఉ + ధ్ క్షుచ్ఛబ్దము ధకారాన్తము

కకుభ్ = క్ + అ + క్ + ఉ + భ్ కకుప్ఛబ్దము భకారాన్తము

నామన్ = న్ + ఆ + మ్ + అ + న్ నామఞ్శబ్దము నకారాన్తము

మనస్ = మ్ + అ + న్ + అ + స్ మనశ్శబ్దము సకారాన్తము

స్పష్టోచ్చారణమునకు వర్ణక్రమము తెలియుట ఆవశ్యకము. ఇదిగాక సంధిప్రకరణమున దీనిప్రయోజనము (ఉపయోగము) ఎక్కువ కానుపించును.

లిఙ్గములు

సంస్కృతభాషలో లిఙ్గములు మూడు.

(1) పుంలిఙ్గము (2) స్త్రీలిఙ్గము (3) నపుంసకలిఙ్గము

రామః, కృష్ణః, శివః, బాలః, పితా; ఇవి పుంలిఙ్గశబ్దములు.

సీతా, రుక్మిణీ, పార్వతీ, బాలా, మాతా; ఇవి స్త్రీలిఙ్గశబ్దములు

పుష్పమ్, ఫలమ్, ధనమ్, వనమ్, జ్ఞానమ్; ఇవి నపుంసకలిఙ్గ శబ్దములు.

సాధారణముగా పురుషవాచక శబ్దములు పుంలిఙ్గములు

స్త్రీవాచక శబ్దములు స్త్రీలిఙ్గములు

స్త్రీ పురుష భిన్నార్థకశబ్దములు నపుంసకలిఙ్గములు.

కాని సంస్కృతభాషలో అర్థమునుబట్టి శబ్దములకు లిఙ్గ నిర్ణయము చేయరాదు. ఆ శబ్దస్వరూపము ననుసరించియే లిఙ్గమును గ్రహింపవలసి యుండును.

ఏలననగా :—

వృక్షః, పర్వతః మొదలగు జడవాచకములు		పుంలిఙ్గములు
లతా, శాఖా,	,, ,,	స్త్రీలిఙ్గములు
మిత్రమ్	పురుషవాచకము	నపుంసకలిఙ్గము
దారాః (భార్య)	స్త్రీవాచకము	పుంలిఙ్గము

ఇదిగాక ఒకే అర్థముగల శబ్దములు

భిన్నలిఙ్గములలో గానుపించుచున్నవి.

శబ్దము	అర్థము	లిఙ్గము
ఉ :— జాయా	భార్య	స్త్రీలిఙ్గము
కళత్రమ్	,,	నపుంసకలిఙ్గము
దారాః	,,	పుంలిఙ్గము
దేహః	శరీరము	పుంలిఙ్గము
తనుః	,,	స్త్రీలిఙ్గము
శరీరమ్	,,	నపుంసకలిఙ్గము

అర్థమునుబట్టియే లిఙ్గనిర్ణయము చేయ వీలగుచో ఒకశబ్దమునకు ఒకేలింగ ముండవలయును. కాని

ఉ :— జ్వాలః జ్వాలా (అగ్నిజ్వాల)
మణ్డపః మణ్డపమ్ (మణ్డపము)

మొదలగు శబ్దములు రెండు లింగములలో కనుపించుచున్నవి.

ఉ :— తటః తటీ తటమ్; తటశబ్దము మూడు లింగములలో నున్నది.

కావున సంస్కృతభాషలోని శబ్దముల లిఙ్గములను గురుముఖమునుండియు కోశము (నిఘంటువు) వలనను తెలియనగును.

విభక్తులు

సంస్కృతభాషలో ఏడు విభక్తులు. ఒక్కొక విభక్తికి మూడు వచనములు.

ఏ.	ద్వి.	బ.	
సు	ఔ	జస్	ప్రథమా విభక్తిః
అమ్	ఔట్	శస్	ద్వితీయా విభక్తిః
టా	భ్యామ్	భిస్	తృతీయా విభక్తిః
ఙే	భ్యామ్	భ్యస్	చతుర్థీ విభక్తిః
ఙసి	భ్యామ్	భ్యస్	పఞ్చమీ విభక్తిః
ఙస్	ఓస్	ఆమ్	షష్ఠీ విభక్తిః
ఙి	ఓస్	సుప్	సప్తమీ విభక్తిః

సంబోధన ప్రథమా విభక్తి ప్రథమా విభక్తి విశేషమగుటచే ప్రత్యేకవిభక్తి ప్రత్యయములు లేవు.

ఇచట ప్రతివిభక్తిలోను మూడు వచనములందు ప్రత్యయములు చూపబడినవి. కనుక 7 విభక్తులు × 3 వచనములు మొత్తము విభక్తి ప్రత్యయములు 21 ఇరువదియొకటి. "సు"అను మొదటి ప్రత్యయమును సప్తమీ విభక్తిలోని సుప్‌లోని పకారముతో చేర్చగా ఈ ప్రత్యయములకు 'సుప్' అను సంజ్ఞయేర్పడును.

ఈ విభక్తి ప్రత్యయములు రామ, హరి, శమ్భు మొదలగు ప్రాతిపదికలతో చేరి ప్రయోగార్హము లగును. కేవల ప్రాతిపదికలను గాని, కేవల ప్రత్యయములను గానీ ప్రయోగించరాదు. 'న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా

నాపి ప్రత్యయః' అని నియమము. కనుక 'రామ' అను ప్రాతిపదిక తీసికొని దానికి విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చి సిద్ధరూపములను ఉదహరించుచున్నాము.

రామ+సు = రామః; రామ+ఔ = రామౌ; రామ+జస్ = రామాః; ప్ర.

రామ+అమ్ = రామమ్; రామ+ఔట్ = రామౌ; రామ+శస్ = రామాన్; ద్వి.

రామ+టా = రామేణ; రామ + భ్యామ్; రామ + భిస్ = రామైః; తృ

రామ + ఙే = రామాయ; రామ + భ్యామ్ = రామాభ్యామ్; రామ + భ్యస్ = రామేభ్యః; చ

రామ + ఙసి = రామాత్; రామ + భ్యామ్ = రామాభ్యామ్; రామ + భ్యస్ = రామేభ్యః; ప

రామ + ఙస్ = రామస్య; రామ + ఓస్ = రామయోః; మ్ = రామాణామ్; ష

రామ + ఙి = రామే; రామ + ఓస్ = రామయోః - సుప్ - రామేషు; స

ఇట్లే హరి, శమ్భు మొదలగు ప్రాతిపదికలకు ఈ విభక్తి ప్రత్యయములు చేర్చగా ఆ శబ్దరూపము లేర్పడును.

శబ్దములందు అంతట ఇవే విభక్తి ప్రత్యయములు.

ప్రాతిపదికలు మారునేగాని విభక్తి ప్రత్యయములు మారవు.

వీనికి 'సుప్' అనుసంజ్ఞయుండుటచే, ఇవి అన్తమునందు గల పదములు 'సుబన్తములు' అని వ్యవహరింపబడును.

వచనములు

సంస్కృతభాషలో వచనములు మూడు.

(1) ఏకవచనము (2) ద్వివచనము (3) బహువచనము.

ఏకవచనమ్

ఒకరిని లేదా ఒకవస్తువును చెప్పునపుడు ఏకవచనము వచ్చును.

పుం.	స్త్రీ.
ఏకః బాలః (ఒక పిల్లవాడు)	ఏకా బాలా (ఒక పిల్ల)
ఏకః వృక్షః (ఒక చెట్టు)	ఏకా లతా (ఒక తీగె)
ఏకః గ్రామః (ఒక ఊరు)	ఏకా నగరీ (ఒక పట్టణము)

న.

ఏకమ్ ఉద్యానమ్ (ఒక పూలతోట)

ఏకమ్ పుష్పమ్ (ఒక పూవు)

ఏకమ్ ఫలమ్ (ఒక పండు)

ఒకప్పుడు జాతిని తెలియజేయుచు ఏకవచనము వచ్చును.

ఉ: సింహః బలిష్ఠః. = సింహజాతి మిక్కిలి బలముగలది.

ద్వివచనమ్

ఇద్దఱిని లేదా రెంటిని చెప్పునపుడు ద్వివచనము వచ్చును.

I

పుం.	స్త్రీ.	న.
ద్వౌ బాలౌ (ఇద్దఱుపిల్లలు)	ద్వే బాలే	ద్వే ఉద్యానే
ద్వౌ వృక్షౌ	ద్వే లతే	ద్వే పుష్పే
ద్వౌ గ్రామౌ	ద్వే నగర్యౌ	ద్వే ఫలే (రెండుపండ్లు)

II

ద్వౌ పాదౌ = రెండు కాళ్లు   ద్వే నేత్రే = రెండుకన్నులు
ద్వౌ హస్తౌ = ,, చేతులు   ద్వే శ్రోత్రే = ,, చెవులు.
ద్వౌ కర్ణౌ = ,, చెవులు.

రెండేసియుండు వానిని బోధించుటకు సాధారణముగా ద్వివచనాంతము ప్రయోగింతురు.

ఉ : జనాః పాదాభ్యామ్ గచ్ఛన్తి
(జనులు కాళ్ళతో నడచెదరు.)

బహువచనము

ముగ్గురిని లేదా అంతకు పైసంఖ్యగలవారిని కాని
మూటిని లేదా అంతకు పైసంఖ్యగల వానిని కానీ
బోధించుటకు బహువచనము నుపయోగింతురు.

పు	స్త్రీ	న
బహవః బాలాః	బహవః బాలాః	బహూని ఉద్యానాని
త్రయః చత్వారోవా	తిస్రః చతస్రఃవా	త్రీణిచత్వారివా
↓	↓	↓
ముగ్గురు నలుగురు కానీ మగపిల్లలు	ముగ్గురు నలుగురు కానీ ఆడుపిల్లలు	మూడునాలుగు కానీ పూలతోటలు
బహవః వృక్షాః	బహవః లతాః	బహూని పుష్పాణి
బహవః గ్రామాః	బహవః నగర్యః	బహూని ఫలాని
(పెక్కు గ్రామములు)	(చాల పట్టణములు)	(చాలపండ్లు)

సంస్కృతభాషలో కొన్ని పదములు ఎప్పుడు బహువచనాంతములుగానే యుండును.

ఉ : దారాః = భార్య.

వర్షాః = వర్షర్తువు

ఆపః = నీరు

సికతాః = ఇసుక

అసవః = ప్రాణము

ప్రాణాః = ,,

నామవాచకములు.

పురుషనామములు : రామః కృష్ణః శివః విష్ణుః బ్రహ్మ ఇన్ద్రః (రాముడు, కృష్ణుడు, శివుడు, విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుడు)

స్త్రీ నామములు : సీతా, రుక్మిణీ, పార్వతీ, లక్ష్మీః, సరస్వతీ, శచీ.

వస్తునామములు : పుస్తకమ్, పత్రమ్, రత్నమ్, పుష్పమ్, ఫలమ్.

పర్వతనామములు : హిమాలయః, విన్ధ్యః, మలయః, మేరుః.

నదీనామములు : గఙ్గా, గోదావరీ, కృష్ణా, యమునా, కావేరీ

వృక్షనామములు : ఆమ్రః, పనసః, కదలీ, వకుళః, చమ్పకః.

విశేషణములను చేర్చినపుడు ఇవి విశేష్యములను బోధించుటచే విశేష్యపదములు అనిగూడ పిలువబడును.

విశేషణము = వ్యావర్తకము; ఇతరమునుండి వేరు జేయునది.

విశేష్యము = వ్యావర్త్యము; ఇతరమునుండి వేరు చేయబడినది.

ఉ : నీలమ్ ఉత్పలమ్ (నల్ల కలువ)

ఇచట ఉత్పలము విశేష్యము, నీలము విశేషణము 'నీలమ్' అనువిశేషణము కలువను (తెల్ల) ఎఱ్ఱ కలువలనుండి వేరుజేసినది.

విశేషణములు.

గుణము, రంగు, రసము, సంఖ్య, మొదలగువానిని తెలుపునవి విశేషణపదములు.

I

రమ్య : రమ్యః వృక్షః (పుం) అందమైన చెట్టు

రమ్యా లతా (స్త్రీ) అందమైన తీగె

రమ్యమ్ పుష్పమ్ (న) అందమైన పువ్వు.

విశేషణపదములు విశేష్యపదములతోకూడ ప్రయోగింపబడును.

విశేష్యపదలిఙ్గము విశేషణపదమునందు అనుసరింపవలెను.

II

రమ్యౌ వృక్షౌ	రమ్యాః వృక్షాః
రమ్యే లతే	రమ్యాః లతాః
రమ్యే పుష్పే	రమ్యాణి పుష్పాణి

విశేష్యపదము ఏ వచనములో నుండునో

విశేషణపదము ఆ వచనములో నుండవలయును.

III

విశేష్యపదము ఏ విభక్తిలో నుండునో

విశేషణపదముకూడ ఆ విభక్తిలోనే యుండవలయును.

ఉ :- శూరః	రామః	శూరుడగు	రాముడు
శూరమ్	రామమ్	,,	రాముని
శూరేణ	రామేణ	,,	రాముని చేత
శూరాయ	రామాయ	,,	రాముని కొఱకు
శూరాత్	రామాత్	,,	రాముని వలన
శూరస్య	రామస్య	,,	రాముని యొక్క
శూరే	రామే	,,	రాముని యందు

శ్లో. యల్లిఙ్గం యద్వచనం యాచవిభక్తి ర్విశేష్యస్య,
తల్లిఙ్గం తద్వచనం సాచ విభక్తి ర్విశేషణస్యాఽపి॥

విశేషణ విశేష్య పదములందు లిఙ్గ విభక్తి వచన భేదము దోషము.

'రమ్యః పుష్పమ్' అను ప్రయోగము తప్పు. (లిఙ్గభేదము)
'రమ్యమ్ పుష్పాణి' అను ,, ,, (వచనభేదము)
'శూరః రామమ్' అను ,, ,, (విభక్తిభేదము)

ఇది ఔత్సర్గికము

నియతలిఙ్గ పదములందు ఈ నియమము వర్తింపదు.

మిత్రమ్ గోవిన్దః = మిత్రుడగు గోవిందుడు.

వేదాః ప్రమాణమ్ = వేదములు ప్రమాణము.

అపవాదస్థలములందు లిఙ్గవచనములు మారినను విభక్తి మారదు.

విశేషణములు (అనువృత్తము)

వర్ణము (రంగు) ఉ : శ్వేతః అశ్వః = తెల్ల గుఱ్ఱము
పీతా హారిద్రా = పచ్చని పసుపు
నీలమ్ తమః = నల్లని చీకటి
రక్తమ్ జపాపుష్పమ్=ఎఱ్ఱని జపా పుష్పము
హరితమ్ పర్ణమ్=ఆకుపచ్చని ఆకు

రస : మధురః రసః = తియ్యని రసము
మధురమ్ ఫలమ్ = ,, పండు
మధురా ద్రాక్షా = ,, ద్రాక్ష

ఆమ్ల, లవణ, కటు, కషాయ (వగరు) తిక్త (చేదు) రసములందు ఉదాహరణములను చూచుకొనునది.

సంఖ్యావిశేషణములు

సంఖ్యా:	ఏకః	పురుషః, ఏకాస్త్రీ	ఏకమ్ పుష్పమ్
	ద్వౌ	పురుషౌ, ద్వేస్త్రియౌ	ద్వే పుష్పే
	త్రయః	పురుషాః, తిస్రఃస్త్రియః	త్రీణిపుష్పాణి
	చత్వారః	పురుషాః, చతస్రఃస్త్రియః	చత్వారిపుష్పాణి
	పఞ్చ ,,	పఞ్చ ,,	పఞ్చ ,,

ఇట్లే: షట్, సప్త, అష్ట, నవ, దశ (మూడు లిఙ్గములలో ఒకేవిధముగ నుండును.)

ఇట్లే అల్ప, హ్రస్వ, దీర్ఘ స్థూల సత్ మొదలగునవి విశేషణములు; విశేష్యానుసారముగా లిఙ్గ విభక్తి వచనములు కలిగి యుండును.

సర్వనామములు.

నామములకు బదులుగా వాడబడునవి సర్వనామములు.

మొదట నామవాచకముతో నొకవాక్యము వాడిన పిమ్మట రెండవవాక్యమున ఆ నామవాచకము ప్రయోగింపవలసిన చోట సర్వనామము వాడఁబడును.

ఉ : దశరథస్యపుత్రః శ్రీరామః. తస్యభార్యా సీతా.

ఇచట 'శ్రీరామస్య' అను నామవాచక స్థానమున 'తస్య' అను సర్వనామము వాడబడినది.

కొన్నియెడల మొదటివాక్యములోగూడ సర్వనామ ప్రయోగము ఉండును.

ఉ : అహం గణేశం నమామి. త్వమ్ సత్యం వదసి.

ప్రసిద్ధసర్వనామ శబ్దములు కొన్ని ప్రథమావిభక్తిలో చూపబడుచున్నవి.

అస్మద్ : ఏ

అహమ్ (నేను) ఆవామ్ (మేము ఇద్దఱము) వయమ్(మేము)

ఇది ఉత్తమపురుష సర్వనామము.

యుష్మద్ : త్వమ్ (నీవు) యువామ్ (మీరిద్దఱు) యూయమ్ (మీరు) ఇది మధ్యపురుష సర్వనామము.

* భవచ్ఛబ్దము యుష్మత్సమానార్థకమయినను మధ్యమ పురుష సర్వనామముకాదు.

ఇక ప్రథమ పురుష సర్వనామములు.

తద్ :-

సః (వాడు)	తౌ	(వారిద్దఱు)	తే	(వారు)	(పుం)
సా (ఆమె)	తే	(వారిద్దఱు)	తాః	(వారు)	(స్త్రీ)
తద్ (అది)	తే	(అవిరెండు)	తాని	(అవి)	(న)

ఏతద్ :-

ఏషః (వీడు) ఏతౌ (వీరిద్దఱు) ఏతే (వీరు) (పుం)
ఏషా (ఈమె) ఏతే (వీరిద్దఱు) ఏతాః (వీరు) (స్త్రీ)
ఏతత్ (ఇది) ఏతే (ఇవిరెండు) ఏతాని (ఇవి) (న)

కిమ్ :-

కః (ఎవడు?) కౌ (ఎవరు? ఇద్దఱు) కే (ఎవరు?) (పుం)
కా (ఎవతె?) కే (ఇద్దఱు) కాః (ఎవరు ఎవరు?) (స్త్రీ)
కిమ్ (ఏది?) కే (ఏవి?) కాని (ఎవ్వి?) (న)

కిం శబ్దము ప్రశ్నార్థకము. అనగా ప్రశ్న వేయుటకు వాడు శబ్దము ప్రశ్న వేయుటకు నుపయోగించు ఇతర పదములు కూడ ఈ శబ్దమునుండి పుట్టినవియే?

కథమ్, కుత్ర, కదా కతి, కిమర్థమ్, కియత్ మొదలగునవి
↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
(ఎట్లు? ఎక్కడ? ఎప్పుడు) ఎన్ని? ఎందఱు } ఎందులకు? ఎంత?

ఇదమ్ : అయమ్ (వీడు) ఇమౌ ఇమే (వీరు) పుం.
ఇయమ్ (ఈమె) ఇమే ఇమాః (వీరు) స్త్రీ.
ఇదమ్ (ఇది) ఇమే ఇమాని (ఇవి) న.

యద్ : యః (ఎవడైతే) యౌ యే (ఎవరైతే) పుం.
యా యే యాః స్త్రీ.
యత్ (ఏదైతే) యే యాని (ఏవిఅయితే) న.

ఇది సంబన్ధిశబ్దము. దీని తరువాత తచ్ఛబ్దము వచ్చును. ఈ రెండు శబ్దములు సాధారణముగా ఒకే లిఙ్గవచనములు కలిగియుండును. ఈ శబ్దప్రయోగము సంస్కృతభాషలో గమనార్హము.

అన్య : అన్యః (ఇతరుడు) అన్యౌ అన్యే (ఇతరులు) పు.
అన్యా అన్యే అన్యాః స్త్రీ.
అన్యత్ (ద్) (తక్కినది) అన్యే అన్యాని (ఇరతమైనవి)న.
భవత్ : భవాన్ (నీవు) భవన్తౌ భవన్తః (మీరు) పుం.
భవతీ (నీవు) భవత్యౌ భవత్యః (మీరు) స్త్రీ.
* భవచ్ఛబ్దము గౌరవమును సూచించును.
భవాన్ ఇదమాసనమ్ అలఙ్కరోతు
(నీవు ఈ ఆసనమును అలంకరింపుము)

* భవచ్ఛబ్దప్రయోగమున క్రియాపదము ప్రథమపురుష లోనే యుండును.

అవ్యయములు

లిఙ్గ విభక్తివచన భేదమున మార్పునొందక ఎప్పుడును ఏక రూపముగా నుండునట్టివి అవ్యయములు.

ప్రసిద్ధములగు నవ్యయములు క్రింద పేర్కొనబడుచున్నవి.

(1) అథ .(తరువాత) ప్రాతః (ప్రొద్దున) సాయమ్=(సాయంకాలమున)
నక్తమ్ (రాత్రియందు) దివా (పగటియందు) పునః=(మరల)
ఉచ్చైః (బిగ్గరగా) శనైః (మెల్లగా) హ్యః=(నిన్న), శ్వః=(రేపు)

బహిః=బయట, అన్తః=లోపల, అలమ్=చాలును (సమర్థుడు)

సహ=కూడ, వినా=లేకుండా, స్వస్తి=శుభము (క్షేమము)

(2) చ, వా, ఇవ, ఏవ, ఏవమ్, తు, హి, న, ఖలు, కిల, స్మ, హే, భోః—ఇవి చాదులు నిపాతములు.

(3) ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిస్, (నిర్) దుస్, (దుర్) వి ఆ (ఙ్) ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉద్, అభి, ప్రతి పరి, ఉప, ఇవి ప్రాదులు. ఇవి క్రియాయోగమున ఉపసర్గసంజ్ఞ నొందును. ఈమూడు రకముల యవ్యయములు ప్రతిపదోక్తావ్యయములు అని వ్యవహరింపబడును.

లాక్షణికావ్యయములు

గుర్తుచేత (శాస్త్రముచేత) అవ్యయములుగా గ్రహింపతగినవి ప్రత్యయములు :

తుమున్ (తుమ్) క్త్వా (త్వా) ల్యప్ (య) ణముల్ (అమ్)	ఇవి చివర వచ్చినచో అవ్యయములగును. ణముల్ వచ్చినప్పుడొకచో ద్విః ప్రయోగము కూడ కానవగును.

(చదువుటకు) (స్నానముచేయుటకు) (భుజించుటకు) (చేయుటకు)

ఉ : తుమ్ = పఠితుమ్, స్నాతుమ్, భోక్తుమ్, కర్తుమ్, ద్రష్టుమ్, శ్రోతుమ్, గన్తుమ్,

ద్రష్టుమ్ ↓ (చూచుటకు) శ్రోతుమ్ ↓ (వినుటకు) గన్తుమ్ ↓ (వెళ్ళుటకు)

త్వా = పఠిత్వా = చదివి, కృత్వా = చేసి, గత్వా = వెళ్ళి, దృష్ట్వా = చూచి, శ్రుత్వా = విని,

య = విలిఖ్య = వ్రాసి, నిధాయ = ఉంచి, విహస్య = నవ్వి, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, అనుభూయ = అనుభవించి,

ఉపసర్గలేనిదే ల్యప్ (య) వాడరాదు.

లిఖ్య, నమ్య, భూయ ఇత్యాదిప్రయోగములు అసాధువులు.

ఉపసర్గతో క్త్వా ప్రత్యయము వాడరాదు.

సంపఠిత్వా, ప్రకృత్వా ఇత్యాదులు అసాధువులు.

ణముల్ (అమ్) ద్విఃప్రయోగము } ఉ : స్మారమ్‌స్మారమ్ = స్మరించి స్మరించి
శ్రావమ్ శ్రావమ్ = వినివిని
దర్శమ్‌దర్శమ్ = చూచిచూచి

ణముల్ (అమ్) యావజ్జీవమ్ = బ్రదికియున్నంతవరకు

ఇవి కృదన్తలాక్షణికావ్యయములు.

ఇక తద్ధితాంతలాక్షణికావ్యయములు

తద్ధితప్రత్యయములు

త్రల్ (త్ర) ఉ ; సర్వత్ర = అంతట, తత్ర = అక్కడ, కుత్ర = ఎక్కడ

తసిల్ (తః) : సర్వతః ↓ (అంతట), తతః ↓ (తరువాత); కుతః ↓ (ఎందువలన) యతః ↓ (ఎందువలనో)

దా : సర్వదా = ఎల్లప్పుడు, తదా = అప్పుడు, కదా = ఎప్పుడు?
థాల్ : యథా = ఎట్లో, తథా = ఆ విధముగా
థముః : ఇత్థమ్ = ఇట్లు, కథమ్ = ఎట్లు ?
కృత్వసుచ్ : పఞ్చకృత్వః = ఐదుపర్యాయములు; షట్కృత్వః, సప్తకృత్వః
సుచ్ : ద్విః = రెండు పర్యాయములు, త్రిః = మూడు పర్యాయములు, చతుః = నాలుగు పర్యాయములు
సుజ్లుక్ : సకృత్ = ఒకమారు
శస్ : బహుశః = అనేక పర్యాయములు.

ఇంతవరకు సుబన్తపదములు వివరింపబడినవి.

నామవాచకములు, సర్వనామములు, విశేషణములు, అవ్యయములు ఈ నాలుగును సుబన్త పదములే అయి యున్నవి.

అశ్వః శీఘ్రం ధావతి, బాలః ఉచ్చైః పఠతి ఇత్యాది వాక్యములలోని క్రియావిశేషణములుకూడ విశేషణములు లేదా అవ్యయములు అనువర్గములో జేరును.

అహో = ఆహా
బత = అయ్యో
ఆః = ఆ !

మొదలగు ఆశ్చర్యాద్యర్థకములు అవ్యయములలో జేరును.

చ, వా మొదలగు సముచ్చయాద్యర్థకములుగూడ అవ్యయములలోనే జేరును.

శబ్దమఞ్జరికి జెందిన పదభాగములు నిరూపింపబడినవి. ప్రాతిపదికలను పుష్పములను 'సుప్' విభక్తులతో జేర్చి పుష్పగుచ్ఛముగా నీ గ్రంథము పాఠకలోకమున కందీయబడినది.

అనుబంధము.

I

సంస్కృతభాషలో పదములు రెండురకములు. సుబన్తములు, తిఙన్తములు. శబ్దమఞ్జరిలో సుబన్తములు వివరింప బడినవి. ఈ అనుబంధభాగమున మొదట తిఙన్త పదములను పరిచయము చేయుచున్నాము.

తిఙన్తపదములు క్రియను బోధించును. క్రియాపదము లేనిదే వాక్యము పూర్తిగాదు. వక్తయొక్క భావము ప్రకటముకాదు. కావున భాషలో క్రియాపదము ముఖ్యస్థానము నాక్రమించును. క్రియాపదములు ధాతువుమీాద తిఙ్ప్రత్యయములు రాగా ఏర్పడును. అవియే తిఙన్తపదములు.

తిఙ్ప్రత్యయములు పదునెనిమిది. అవి పరస్మైపదములు, ఆత్మనేపదములు అని రెండువర్గములుగా నుండును. ప్రతి వర్గమున ప్రథమ మధ్యమోత్తమములను మూాడు పురుషలును, ఒక్కొకపురుషమునకు ఏకవచన ద్వివచన బహువచనములు కలవు.

పరస్మైపద ప్రత్యయములు				ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు		
ఏ.	ద్వి.	బ.		ఏ.	ద్వి.	బ.
తిప్	తస్	ఝి	ప్ర.	త	ఆతామ్	ఝ
సిప్	థస్	థ	మ.	థాస్	ఆథామ్	ధ్వమ్
మిప్	వస్	మస్	ఉ.	ఇట్	వహి	మహిఙ్

కేవల ప్రత్యయములు ప్రయోగార్హములు కావు. కావున 'భూ' ధాతువుమీద పరస్మైపదప్రత్యయములును, 'వది' ధాతువుమీద ఆత్మనేపదప్రత్యయములను జేర్చి ఉదాహరణలు చూపబడుచున్నవి.

భూ + తిప్ = భవతి భూ + తస్ = భవతః భూ + ఝి = భవన్తి	ప్రథమ పురుష	వ(ది)న్ద్ + త = వన్దతే వన్ద్ + ఆతామ్ = వన్దేతే వన్ద్ + ఝ = వన్దన్తే	ఏ. ద్వి. బ.
భూ + సిప్ = భవసి భూ + థస్ = భవథః భూ + థ = భవథ	మధ్యమ పురుష	వన్ద్ + థాస్ = వన్దసే వన్ద్ + ఆథామ్ = వన్దేథే వన్ద్ + ధ్వమ్ = వన్దధ్వే	ఏ. ద్వి. బ.
భూ + మిప్ = భవామి భూ + వస్ = భవావః భూ + మస్ = భవామః	ఉత్తమ పురుష	వన్ద్ + ఇట్ = వన్దే వన్ద్ + వహి = వన్దావహే వన్ద్ + మహిఙ్ = వన్దామహే	ఏ. ద్వి బ.

ప్రాతిపదికలమీద సుబ్విభక్తులు జేరి నటులనే

ధాతువులమీద తిఙ్ ప్రత్యయములు చేరుచున్నవి.

సంస్కృతభాషలో సుబన్తములు కాని పదములు తిఙన్తములు.

అష్టే

తిఙన్తములు కాని పదములు సుబన్తములు అని గ్రహింపవలయును.

ధాతువులు

క్రియను తెలుపునవి ధాతువులు. ఇవి పాణిని ధాతుపాఠమున పదిగణములుగా విభజించి పేర్కొనబడినవి. ఆ గణముల మొదట నున్న ధాతువుతో గణములకు సంజ్ఞయేర్పడును.

ఉ : ధాతువు	అర్థము	గణము	వర్తమానకాలప్రథమైక వచనరూపము
1 భూ	సత్తాయామ్	భ్వాదిః	భవతి
2 అద	భక్షణే	అదాదిః	అత్తి
3 హు	దానాదనయోః	జుహోత్యాదిః	జుహోతి
4 దివు	క్రీడావిజిగీషాద్యుతి స్తుతి మోద మద స్వప్నకాన్తిగతిషు	దివాదిః	దీవ్యతి
5 షుఞ్ (సు)	అభిషవే	స్వాదిః	సునోతి
6 తుద	వ్యథనే	తుదాదిః	తుదతి
7 రుధిర్	ఆవరణే	రుధాదిః	రుణద్ధి
8 తను	విస్తారే	తనాదిః	తనోతి
9 క్రీ. ఞ్	ద్రవ్యవినిమయే	క్ర్యాదిః	క్రీణాతి
10 చుర	స్తేయే	చురాదిః	చోరయతి

ఇవి పదిగణములు.

ఈ గణములలో కొన్ని ధాతువులు పరస్మైపదులు.
మఱికొన్ని ధాతువులు ఆత్మనేపదులు
తక్కిన ధాతువులు ఉభయపదులును ఐయున్నవి.

అనగా పరస్మైపద ప్రత్యయములను మాత్రమే చేర్చదగిన ధాతువులు కొన్నియు, ఆత్మనేపదప్రత్యయములు మాత్రమే చేర్చదగినధాతువులు కొన్నియు, ఈ ద్వివిధ ప్రత్యయములు చేర్చదగిన ధాతువులు కొన్నియు గలవు.

ధాతువులమీఁద మొదట లకారములు వచ్చును. ఆ లకారములు పది.

లట్, లిట్, లుట్, లృట్, లేట్, లోట్, లఙ్, లిఙ్, లుఙ్, లృఙ్ అనునవి.

ఇందు "లేట్" అను లకారమునకు వేదమునందే కాని లౌకికభాషయందు ప్రయోగములేదు. ఇక లిఙ్ 'విధ్యాదిషు లిఙ్' 'ఆశిషిలిఙ్' అను రెండు రూపముల నొందును.

లకారములకు అర్థనిర్దేశము

శ్లో. లడ్వర్తమానే లేడ్వేదే భూతే లఙ్ లుఙ్ లిటస్తథా
విధ్యాశిషోస్తు లిఙ్ లోటౌ, లృఙ్ లృట్ లుట్చ భవిష్యతి॥

వర్తమాన కాలమున	లట్	1	విధ్యర్థమున విధిలిఙ్
భవిష్యత్కాలమున	లృట్, లుట్	2	ఆశీరర్థమున ఆశిషి లిఙ్
భూతకాలమున	లఙ్, లుఙ్, లిట్,	3	విధ్యాద్యర్థములందు లోట్
ఇవ్విధముగా కాలత్రయమున ఆఱులకారములు			క్రియాతిపత్తియందు లృఙ్
			అను నాలుగు లకారములు

మొత్తము పది లకారములు ధాతువులమీఁద వచ్చును.

ఈ పది లకారములస్థానమున తిఙ్ప్రత్యయములు ఆదేశముగా వచ్చును. ఈ విధముగా ధాతువులనుండి తిఙన్తపదములు నిష్పన్నములగుచున్నవి.

ఉ: అస - భువి వృధు - వృద్ధౌ

పరస్మైపదీ ఆత్మనేపదీ

వర్తమానే లట్

	ఏ.	ద్వి.	బ.	ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర.	అస్తి	స్తః	సన్తి	వర్ధతే	వర్ధేతే	వర్ధన్తే
మ.	అసి	స్థః	స్థ.	వర్ధసే	వర్ధేథే	వర్ధధ్వే
ఉ.	అస్మి	స్వః	స్మః	వర్ధే	వర్ధావహే	వర్ధామహే

భజ - సేవాయామ్

ఉభయపదీ

	ఏ.	ద్వి.	బ.	ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర.	భజతి	భజతః	భజన్తి	భజతే	భజేతే.	భజన్తే
మ.	భజసి	భజథః	భజథ	భజసే	భజేథే	భజధ్వే
ఉ.	భజామి	భజావః	భజామః	భజే	భజావహే	భజామహే

పరస్మైపది - ఆత్మనేపది, ఉభయపది ధాతువులమూడింటిని తీసికొని వానిమీద వర్తమానకాల లకారస్థానమున పురుషత్రయ వచనత్రయంబున ఏర్పడిన రూపములు ఉదాహరణములుగా పేర్కొనబడినవి.

కొన్ని ధాతువులకు కాలత్రయమున రూపములు

పఠ = వ్యక్తాయాంవాచి - పరస్మైపదీధాతుః

	వర్తమానకాలః లట్	భూతకాలః లఙ్	భవిష్యత్కాలః లృట్
ప్ర.	పఠతి-పఠతః-పఠన్తి	అపఠత్-అపఠతామ్-అపఠన్	పఠిష్యతి-పఠిష్యతః-పఠిష్యన్తి

మ. పఠసి-పఠథః-పఠథ అపఠః-అపఠతమ్-అపఠత పఠిష్యసి-పఠిష్యథః-పఠిష్యథ

ఉ. పఠామి-పఠావః-పఠామః అపఠమ్-అపఠావ-అపఠామ, పఠిష్యామి-పఠిష్యావః-పఠిష్యామః

ఏవమ్

భవతి-భవతః-భవన్తి అభవత్-అభవతామ్-అభవన్ భవిష్యతి-భవిష్యతః భవిష్యన్తి

వదతి-వదతః-వదన్తి అవదత్-అవదతామ్-అవదన్ వదిష్యతి-వదిష్యతః వదిష్యన్తి

లిఖతి లిఖతః లిఖన్తి అలిఖత్ అలిఖతామ్ అలిఖన్, లేఖిష్యతి లేఖిష్యతః లేఖిష్యన్తి

పశ్యతి-పశ్యతః-పశ్యన్తి అపశ్యత్-అపశ్యతామ్-అపశ్యన్ ద్రక్ష్యతి-ద్రక్ష్యతః-ద్రక్ష్యన్తి

భాషవ్యక్తాయాంవాచి ఆత్మనేపదీధాతుః

లట్ లఙ్ ల్రుట్

భాషతే-భాషేతే-భాషన్తే అభాషత-అభాషేతామ్-అభాషన్త భాషిష్యతే-భాషిష్యేతే-భాషిష్యన్తే

భాషసే-భాషేథే-భాషధ్వే అభాషథాః-అభాషేథామ్-అభాషధ్వమ్ భాషిష్యసే-భాషిష్యేథే-భాషిష్యధ్వే

అభాషే-అభాషావహి-అభాషామహి

భాషే-భాషావహే-భాషామహే భాషిష్యే-భాషిష్యావహే-భాషిష్యామహే

ఏవమ్

వన్దతే-వన్దేతే-వన్దన్తే అవన్దత-అవన్దేతామ్-అవన్దన్త వన్దిష్యతే-వన్దిష్యేతే వన్దిష్యన్తే

సేవతే అసేవత సేవిష్యతే

మోదతే అమోదత మోదిష్యతే

భూధాతుః

విధ్యాలిఙ్			ఆశిషిలిఙ్		
ఏ.	ద్వి.	బ.	ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర. భవేత్	భవేతామ్	భవేయుః	భూయాత్	భూయాస్తామ్	భూయాసుః
మ. భవేః	భవేతమ్	భవేత	భూయాః	భూయాస్తమ్	భూయాస్త
ఉ. భవేయమ్	భవేవ	భవేమ	భూయాసమ్	భూయాస్వ	భూయాస్మ

విధ్యాశిషోః లోట్

ప్ర.	భవతు, భవతాత్	భవతామ్	భవన్తు
మ.	భవ, భవతాత్	భవతమ్	భవత
ఉ.	భవాని	భవావ	భవామ.

క్రియాతిపత్తౌ ల్ఱఙ్

అభవిష్యత్	అభవిష్యతామ్	అభవిష్యన్
అభవిష్యః	అభవిష్యతమ్	అభవిష్యత
అభవిష్యమ్	అభవిష్యావ	అభవిష్యామ

భూతే లుఙ్

అభూత్	అభూతామ్	అభూవన్
అభూః	అభూతమ్	అభూత
అభూవమ్	అభూవ	అభూమ

భూతానద్యతనపరోక్షే లిట్

బభూవ	బభూవతుః	బభూవుః
బభూవిథ	బభూవథుః	బభూవ
బభూవ	బభూవివ	బభూవిమ

అనద్యతనభవిష్యతి లుట్

భవితా	భవితారౌ	భవితారః
భవితాసి	భవితాస్థః	భవితాస్థ
భవితాస్మి	భవితాస్వః	భవితాస్మః

అస - భువి

లట్	భూతకాలః లఙ్	విధి లిఙ్
అస్తి - స్తః - సన్తి	ఆసీత్ - ఆస్తామ్ - ఆసన్	స్యాత్ - స్యాతామ్ - స్యుః
అసి - స్థః - స్థ	ఆసీః - ఆస్తమ్ - ఆస్త	స్యాః - స్యాతమ్ - స్యాత
అస్మి - స్వః - స్మః	ఆసమ్ - ఆస్వ - ఆస్మ	స్యామ్ - స్యావ - స్యామ

విధ్యాశిషోః లోట్

అస్తు / స్తాత్ } స్తామ్ - సన్తు

ఏధి / స్తాత్ } స్తమ్ - స్త

అసాని అసావ - అసామ

ఈ విధముగా ఇతరధాతువులందును అన్ని లకారములందును తిఙ్ప్రత్యయములను చేర్చుకొనవలయును.

ధాతువులు మారినను (తిఙ్)ప్రత్యయములు మారవు.

సర్వలకారములకును తిఙ్ ప్రత్యయములు ఆదేశముగా వచ్చుటచే ఈక్రియాపదరూపములన్నియు తిఙన్తపదములగుచున్నవి.

పరస్మైపదిధాతువులకు పరస్మైపదప్రత్యయములనే చేర్చవలయును.

ఆత్మనేపది ధాతువులకు ఆత్మనేపదప్రత్యయములనే చేర్చవలయును. అను విషయము మఱువరాదు.

ఉభయపది ధాతువులకు ఈ రెండు విధములగు ప్రత్యయము లను చేర్చవచ్చును.

వాక్యము

వర్ణములచే పదము, పదములచే వాక్యము ఏర్పడును. వాక్యము స్వతంత్రము అర్థావబోధకము, వ్యవహారాఙ్గమునై యున్నది. వాక్యముద్వారా భాష నేర్వవలయును; నేర్పవల యును అని విజ్ఞజనాభిప్రాయము. వాక్యమునకు పదములు అవయవములు. సంస్కృతభాషా శిక్షణమునకు వాక్యము ప్రధానము.

వాక్యనిర్వచనము

'తిఙ్సుబన్తచయో వాక్యమ్' అని ఒక నిర్వచనము.

సుబన్తతిఙన్తపదసముదాయము వాక్యమగును. సాధారణ ముగా ఒకవాక్యమున ఒకతిఙన్తపదముండును. సుబన్తపద ములు ఎన్ని యేనియు ఉండవచ్చును. ఎన్ని సుబన్తపదములుం డినను తిఙన్తపదములేనిదే వాక్యము పూర్తి కాదు. వాక్య మున తిఙన్తపదము క్రియను బోధించును. కనుక దీనికి క్రియా పదము అని కూడ వ్యవహారముకలదు. క్రియ అనగా పని. ఏపనియైనను అది చేయువాడు లేనిదే జరుగదు. పనిచేయు వాడు కర్త అని పిలువబడును. కర్త సుబన్తపదముచేత బోధింపబడును. ఈ తీరుగా వాక్యమున కనీసము రెండుపదము లుండును. ఒకటి కర్తృపదము, రెండవది క్రియాపదము.

ఉ.- 1) ఈశ్వరః అస్తి = దేవుడు (భగవంతుడు) ఉన్నాడు.

సూర్యః ప్రకాశతే = సూర్యుడు ప్రకాశించుచున్నాడు.

2) క్రియ సకర్మకమైనచో వాక్యమున కర్మపదమును గూడ ప్రయోగించవలయును.

ఉ:- 1) బాలః గణేశం నమతి = బాలుడు వినాయకుని నమస్కరించుచున్నాడు.

2) కృష్ణః సత్యం వదతి = కృష్ణుడు సత్యమును పలుకుచున్నాడు.

కారకపరిచయము

'క్రియాకారకాన్వితా' అని వాక్యమునకు మఱియొక నిర్వచనము. కొన్ని సుబన్తపదములు ఒకతిఙన్తపదము చేరినంత మాత్రమున వాక్యము కానేరదు. ఆ పదముల అర్థములకు క్రియాకారక భావముతో అన్వయము ఉండవలయును. అని దీని భావము. ఈ నిర్వచనమున కారకము అన నేమో వివరింపవలసియున్నది.

కారకము

క్రియతో నన్వయించునది కారకము. లేదా క్రియాజనకము కారకము. ఒకపని జరుగుటకు అనేక కారణములుండును. అవి యన్నియు కారకములు అని పిలువబడును.

కారకములు ఆఱు, కర్త, కర్మ, కరణము, సంప్రదానము, అపాదానము, అధికరణము అని వాని విశేషనామములై యున్నవి. సాధారణముగా నా కారకములకు వచ్చు విభక్తులను ఉదాహరణములతో క్రింద చూపుచున్నాము.

కారకము	విభక్తి	ఉదాహరణ
కర్త -	ప్రథమ - రామః విరాజతే = రాముడు ప్రకాశించుచున్నాడు.	
కర్మ -	ద్వితీయ - బాలః ఉద్యానంపశ్యతి = బాలుడు ఉద్యానమును చూచుచున్నాడు.	
కరణము -	తృతీయ - భక్తః పుష్పైః దేవం పూజయతి = భక్తుడు పూలతో దేవుని పూజించుచున్నాడు.	
సంప్రదానము -	చతుర్థి - నృపః విప్రాయ గాం దదాతి = రాజు బ్రాహ్మణునికి ఆవును ఇచ్చుచున్నాడు.	
అపాదానము -	పంచమి - వృక్షాత్ పర్ణం పతతి = చెట్టునుండి ఆకు రాలుచున్నది.	
అధికరణము -	సప్తమి - గ్రామే జనాః వసన్తి. = గ్రామమున జనులు వసించుచున్నారు.	

ఈ ఆఱు కారకవిభక్తులై యున్నవి. కర్మణి ప్రయోగమున కర్త తృతీయా విభక్తిలోను, కర్మ ప్రథమా విభక్తిలోను ఉండుట విశేషముగా గ్రహింపదగును.

మిగిలినవిభక్తులు : షష్ఠి - సంబంధమును తెలుపును.

ఉ : దశరథస్య పుత్రః శ్రీరామః.

దశరధునియొక్క కుమారుడు శ్రీరాముడు

ప్రథమావిశేషమగు సంబోధన ప్రథమ పిలుపునందు వాడబడును.

ఉ: (1) హేరామ! =ఓరామా, (2) రక్షరక్ష మహేశ్వర!
= ఓ మహేశ్వరా! రక్షింపుము. రక్షింపుము.

ఉ: హేబాల! రణాఙ్గణే నృపః శత్రూణాం సంహారాయ తూణీరాత్ శరాన్ ఉద్ధరతి.

ఓ బాలుడా! రణభూమియందు రాజు శత్రువులయొక్క సంహారముకొఱకు అంబులపొదినుండి బాణములను పైకి తీయుచున్నాడు.

అను వాక్యమున ఒక తిఙన్తపదమును, అన్ని విభక్తులతో సుబన్త పదన్తములును గలవు.

సంస్కృతభాషా ప్రవేశమునకు కారక ప్రయోగ పరిజ్ఞానమావశ్యకము. ఇంతవరకు విడివిడి పదములు ఎన్ని తీరులుగా నుండునో చూపబడినది. వాక్య నిర్మాణము ఏ విధముగా నుండునో తరువాత ప్రకరణమున చూపబడును.

వాక్యము (అనువృత్తము)

పురుష వచన నియమము

వాక్యమున కర్తృపదము, క్రియాపదము తప్పకయుండు, ననియు క్రియాపదమున ప్రథమమధ్యమోత్తమ పురుషులును ఒక్కొక్క పురుషకు ఏకవచన ద్వివచన బహువచనము లుండుననియు పూర్వము చెప్పబడినది. ఇచట కర్తృపద క్రియాపదములకు పురుషనియమము, వచన నియమము పేర్కొనబడుచున్నవి.

పురుష నియమము

ఎట్లనగా : 'అస్మది ఉత్తమః'

అహమ్ ఆవామ్ వయమ్ అనుపదములు

(నేను) (మేమిద్దఱము) (మేము)

కర్తృపదములుగా నున్నపుడు క్రియాపదము ఉత్తమపురుషలో నుండవలయును.

'యుష్మది మధ్యమః' త్వమ్ (నీవు) యువామ్ (మీరిద్దరు) యూయమ్ (మీరు) అను పదములు కర్తృపదములుగా నున్నపుడు క్రియాపదము మధ్యమ పురుషలో నుండవలయును.

'శేషే ప్రథమః' సః తౌ తే. ఏషః ఏతౌ ఏతే
(వాడు వారు వీడు వీరు)

ఇత్యాదిపదములు కర్తృపదములుగా వచ్చినపుడు క్రియ ప్రథమపురుషలో నుండవలయును.

వచననియమము

ఇట్లే వచన నియమముగూడ పాటింపవలయును. అనగా కర్తృ పదము ఏకవచనములోనున్న క్రియాపదముగూడ ఏకవచనము లోనే యుండవలయును. కర్తృపదము ద్వివచనములోనున్న క్రియాపదము ద్వివచనములో నుండవలయును. కర్త బహువచ నములోనున్న క్రియగూడ బహువచనములో యుండవలయును.

	I	II
ఉ :	అహమ్ భవామి	అహమ్ వన్దే ఉ- ఏ
	(నేను ఉన్నాను)	(నేనునమస్కరించుచున్నాను)
	ఆవామ్-భవావః	ఆవామ్ వన్దావహే ఉ-ద్వి
	(మేమిద్దఱం ఉన్నాము)	(మేమిద్దఱము నమస్కరించుచున్నాము)

వయమ్-భవామః	వయమ్ వన్దామహే ఉ-ద్వి
(మేము ఉన్నాము)	(మేము నమస్కరించుచున్నాము)
త్వమ్ భవసి	త్వమ్ వన్దసే మ. ఏ
(నీవు ఉన్నావు)	(నీవు నమస్కరించుచున్నావు)
యువామ్ భవథః	యువామ్ వన్దేథే మ. ద్వి
(మీరిద్దఱు ఉన్నారు)	(మీరిద్దఱు నమస్కరించుచున్నారు)
యూయమ్ భవథ	యూయమ్ వన్దధ్వే మ. బ
(మీరు ఉన్నారు)	(మీరు నమస్కరించుచున్నారు)
(ఏషః) సః భవతి	సః వన్దతే ప్ర. ఏ
(వాడు ఉన్నాడు)	(వాడు నమస్కరించుచున్నాడు)
(ఏతౌ) తౌ భవతః	తౌ వన్దేతే ప్ర. ద్వి
(ఏతే) తే భవన్తి	తేవన్దన్తే ప్ర. బ.
(వారు ఉన్నారు)	(వారు నమస్కరించుచున్నారు)

ఎపుడు కర్తృపద క్రియాపదములకు పురుషభేదము చేయబడునో అపుడు వాక్యము దుష్టమగును.

ఉ:- 1) అహమ్భవతి 2) త్వమ్భవామి మొదలగు వాక్యములు అసాధువులు.

అట్లే కర్తృపద క్రియాపదములకు వచనభేదము ఉండరాదు. 'సః భవన్తి'; 'యూయమ్భవసి' మొదలగు వాక్యములు తప్పులు.

దీనినిబట్టి కర్తృపద క్రియాపదములకు పురుషవచన నియమము అవశ్యము పాటింపవలయునని తేలినది.

ప్రయోగములు III

సంస్కృతభాషలో క్రియాపదమునుబట్టి వాక్యప్రయోగము మూడు విధములుగా నుండును.

రామః అస్తి = రాముడు ఉన్నాడు
కృష్ణః శేతే = కృష్ణుడు పరుండియున్నాడు
సూర్యః ప్రకాశతే = సూర్యుడు ప్రకాశించుచున్నాడు
బాలః వర్ధతే = బాలుడు పెరుగుచున్నాడు.

ఈ మొదలగు ప్రయోగములు కర్తరి ప్రయోగములు అని పిలువబడును.

ఇచట ధాతువుమీదనున్న లకారము కర్తను బోధించుచున్నది.

ఎట్లనగా :—

కః అస్తి ? రామః అస్తి = ఎవడు ఉన్నాడు ? రాముడున్నాడు.
కః శేతే ? కృష్ణః శేతే = ఎవడు పరుండియున్నాడు ? కృష్ణుడు పరుండియున్నాడు.
కః ప్రకాశతే : సూర్యః ప్రకాశతే = ఎవడు ప్రకాశించుచున్నాడు ? సూర్యుడు ప్రకాశించుచున్నాడు.
కః వర్ధతే ? బాలః వర్ధతే = ఎవడు పెరుగుచున్నాడు ? బాలుడు పెరుగుచున్నాడు.

ఇందువలన దీనికి కర్తరి ప్రయోగము అని పేరు వచ్చినది.

*కర్తరి ప్రయోగమున కర్తృపదము ప్రథమా విభక్తిలో నుండుము. మఱియు కర్తను అనుసరించి క్రియాపదమునకు పురుషవచనములు ఉండును.

	ఏ	ద్వి	బ	
ఉ:- బాలః	అస్తి	బాలౌ స్తః	బాలాఃసన్తి	ప్ర. పు.
(బాలుడు ఉన్నాడు,		ఇద్దఱుబాలురు ఉన్నారు,	బాలురు ఉన్నారు.)	
త్వమ్	అసి	యువామ్ స్థః	యూయం స్థ.	మ. పు.
(నీవు	ఉన్నావు	మీరిద్దరు ఉన్నారు	మీరు ఉన్నారు)	
అహమ్	అస్మి	ఆవామ్ స్వః	వయమ్ స్మః	ఉ. పు.
(నేను	ఉన్నాను	మేమిద్దఱము ఉన్నాము	మేము ఉన్నాము)	

సకర్మక కర్తృప్రయోగము

క్రియ సకర్మకమైనచో ప్రయోగమున కర్మనుగూడ చేర్పవలయును.

బాలః పాఠం పఠతి = బాలుడు పాఠమును చదువుచున్నాడు

కృష్ణః గణేశం నమతి = కృష్ణుడు గణాధిపుని నమస్కరించుచున్నాడు

రామః లేఖం లిఖతి = రాముడుఉత్తరమును వ్రాయుచున్నాడు

ఇత్యాదులు సకర్మక కర్తరి ప్రయోగములు

కర్మణి ప్రయోగము

బాలేన పాఠః పఠ్యతే = బాలునిచేత పాఠము చదువబడుచున్నది.

కృష్ణేన గణేశః నమ్యతే = కృష్ణునిచేత వినాయకుడు నమస్కరింప బడుచున్నాడు.

రామేణ లేఖః లిఖ్యతే = రామునిచేత ఉత్తరము వ్రాయబడుచున్నది.

ఇవి కర్మణి ప్రయోగమునకు ఉదాహరణములు; ఇచట క్రియాపదము కర్మనుబట్టి పురుషవచనములు కలిగియుండును. వెనుకటి సకర్మక కర్తరి ప్రయోగములోని యుదాహరణములే మారి కర్మణి ప్రయోగములో నుదాహరణములైనవి. కర్తరి ప్రయోగమున కర్త ప్రథమావిభక్తిలోను, కర్మ ద్వితీయలోను ఉండగా కర్మణి ప్రయోగమున కర్త తృతీయా విభక్తిలోను, కర్మ ప్రథమావిభక్తిలోను ఉండును. ఇంతవరకు కర్తరి ప్రయోగము, కర్మణి ప్రయోగము అను రెండు ప్రయోగములు నిరూపింపబడినవి.

భావే ప్రయోగము

సంస్కృత భాషలో భావే ప్రయోగము అసాధారణము. రాముడున్నాడు అను విషయమును రామః భవతి, రామేణ భూయతే అను రెండువాక్యములలో దేనిచేతనైనను బోధింపవచ్చును. అందు 'రామః భవతి' అను వాక్యము కర్తరి ప్రయోగములో నున్నది.

రామేణభూయతే అను వాక్యము భావేప్రయోగములో నున్నది. ధాతువుమీద నున్న లకారము భావమును అనగా ధాతువుయొక్క అర్థమునే చెప్పును కాని కర్తను కాని కర్మను కాని చెప్పదు. అందువలన దీనికి భావేప్రయోగము అని పేరువచ్చినది. భావేప్రయోగమున కర్తృపదము తృతీయా విభక్తిలో నుండును. కర్మపద ముండదు. క్రియాపదము కర్మణి ప్రయోగక్రియాపదమును పోలియుండును. ఐతే భావే ప్రయోగములోని క్రియ ప్రథమ పురుషైక వచనములోనే యుండును. మధ్య మోత్తమ పురుషలుగాని, ద్వివచన బహువచనములుగాని దీనికి లేవు.

ఈ విధముగ ప్రయోగములు మూడు చూపబడినవి.

సకర్మకకర్తరి ప్రయోగమును మార్చినచో కర్మణి ప్రయోగము అగును. అకర్మకర్తరి ప్రయోగమును మార్చినచో భావేప్రయోగము అగును.

ఉ.: వాల్మీకిః రామాయణం కృతవాన్ – సకర్మకర్తరి ప్రయోగము.

(వాల్మీకి రామాయణమును రచించెను.)

వాల్మీకినా రామాయణం కృతమ్ - కర్మణిప్రయోగము.

వాల్మీకిచే రామాయణము రచింపబడెను.

సూర్యః ప్రకాశతే (సూర్యుడు ప్రకాశించుచున్నాడు)	= అకర్మక కర్తరి ప్రయోగము.
సూర్యేణ ప్రకాశ్యతే	= భావే ప్రయోగము.

IV

సంస్కృతమున కొన్ని అవ్యయములు (నిపాతములు, ఉపసర్గలు) తఱచుగా ప్రయోగింపబడుచుండును. అందు

చ, వా, ఇవ, ఏవ, అపి, తు మొదలగునవి నిపాతలు.

ఇవి ఒక పదము ప్రయోగించిన తరువాత వచ్చుచుండును.

చ = ను; సముచ్చయార్థకము, రామః + చ = రామశ్చ = రాముడును
కృష్ణః + చ = కృష్ణశ్చ = కృష్ణుడును:

వా = వికల్పార్థకము; రామః + వా = రామో వా
రాముడుకాని (రాముడో)
కృష్ణః + వా = కృష్ణో వా = కృష్ణుడుకానీ

ఇవ = వలె; సాదృశ్యార్థకము; రామః + ఇవ = రామ ఇవ
= రామునివలె
+ కృష్ణః ఇవ = కృష్ణ ఇవ
= కృష్ణునివలె

ఏవ = ఏ; అవధారణార్థకము రామః + ఏవ = రామ ఏవ
= రాముడే
కృష్ణః + ఏవ = కృష్ణఏవ = కృష్ణుడే

అపి; కూడ, ను; రామః + అపి = రామోఽపి = రాముడు కూడ

తు = ఐతే; రామః + తు = రామస్తు = రాముడైతే
కృష్ణః + తు = కృష్ణస్తు = కృష్ణుడైతే

ఇవి నిపాతసంజ్ఞ గలవి. వాక్యాదియందు ప్రయోగించరాదు. పూర్వపదముతో కలిపి ఉచ్చరింపబడుచుండును. (ఏకపదమునందువలె సంహిత పాటింపబడుచుండును.) కర్తృకర్మ క్రియాపదములతో నివి చేరినపుడు ప్రయోగములో నివి నిలచియుండును.

ఉపసర్గలు

ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, ఆ మొదలగునవి ఉపసర్గలు (ప్రాదులు) ఇవి ప్రకర్ష మొదలగు నర్థములందు వచ్చుచుండును.

ధాతువునకు ముందు ప్రయోగింపబడును.

ప్ర - భవతి ప్రభవతి, అనుభవతి

ఆ - గచ్ఛతి ఆగచ్ఛతి అనుగచ్ఛతి

శ్లో. ధాత్వర్థం బాధతే కశ్చిత్ = ఒక ఉపసర్గ ధాతువుయొక్క అర్థమును మార్చివేయును.

ఎట్లనగా

గచ్ఛతి = వెళ్లుచున్నాడు

ఆగచ్ఛతి = వచ్చుచున్నాడు

కశ్చిత్తమను వర్తతే =

ఒక ఉపసర్గ ధాతువుయొక్క అర్థము ననుసరించును.

ఉ గచ్ఛతి; అనుగచ్ఛతి, వెళ్లుచున్నాడు, వెంట వెళ్లుచున్నాడు

తమేవ విశినష్టి అన్యః =

మఱియొక ఉపసర్గ ధాతువు యొక్క అర్థమును విశదీకరించును.

ఉ. నదీ వహతి

నదీ ప్రవహతి = నది ప్రవహించుచున్నది.

ఉపసర్గగతిస్త్రిధా = ఉపసర్గలనడక (ప్రయోగించువిధము) మూడు రీతులుగా నుండును.

ధాతూపసర్గలయందు సంధినిత్యముగా పాటింపవలయును.
ప్ర + అర్చతి = ప్రార్చతి = చక్కగా పూజించుచున్నాడు.
ఉప + ఏతి = ఉపైతి = దగ్గఱకు పోవుచున్నాడు.
పరి + ఈక్షతే = పరీక్షతే = పరీక్షించుచున్నాడు.
(చూచుచున్నాడు)
ప్రతి + ఈక్షతే = ప్రతీక్షతే = వేచియున్నాడు.

ఉపసర్గలు ధాతువునకుముందు ఇతర పద వ్యవధానము లేకుండ జేరి సంధివశమున కలిసిపోవుటచేతను క్రియాగత విశేషమును బోధించి క్రియకు నూతన రూపమిచ్చుటచేతను కావ్యపాఠమున క్రియాపదభాగములుగా భావింపబడుచున్నవి.

ఉపసర్గ అర్థవిశేష స్ఫోరకము. ధాతువుమీద దీని ప్రభావము మెండు. దీనివలన అకర్మక ధాతువు ఒకప్పుడు సకర్మకమగును.

ఉ. రామః భవతి = రాముడు ఉన్నాడు (అకర్మకము)
రామః సుఖమ్ అను భవతి (సకర్మకము)
రాముడు సుఖమును అనుభవించుచున్నాడు.

ప్రయోగములో ధాతువుతో కూడ ఉపసర్గలు నిలిచియుండును.

(కరణ సంప్రదానాదికారకపదములకు ప్రయోగత్రయములో ప్రవేశము లేదు.)

సంధిప్రకరణము V

పదములను ఒకదాని వెంట నొకటి యుచ్చరించునపుడు కొన్ని మార్పులు వచ్చుచుండును. అట్లే ప్రకృతి ప్రత్యయములలో సహోచ్చారణమున కొన్ని మార్పులు ఘటిల్లును. అట్టి మార్పులను తెలియచేయుటకు సంధిప్రకరణ మేర్పడినది.

శ్లో॥ సంహితైకపదేనిత్యా నిత్యాధాతూపసర్గయోః,
నిత్యా సమాసే, వాక్యేతుసావివక్షా మపేక్షతే.

ప్రకృతి ప్రత్యయములను విలమ్బముగా నుచ్చరింపరాదు, అచట సంధి తప్పక చేసితీరవలయును. అట్లే ధాతువునకు, ఉపసర్గమునకు సంధి ఆవశ్యము పాటింపవలయును. సమాసమున సంధి నిత్యము. వాక్యమున ఒక పదముతరువాత మఱియొక పదము నొకప్పుడు స్పష్టముగా గ్రహించుటకై విలంబముగా నుచ్చరింపవచ్చును. అపుడు సంధి రాదు. వెంట వెంట నుచ్చరించునపుడు సంధిచేయవలసి యుండును.

సంస్కృతమున గద్యవాఙ్మయముకంటె పద్యవాఙ్మయము అధికమగుటచేతను పద్యమున సంధులు అవశ్యము పాటింపవలసి యుండుటచేతను పదము లొకదానితో నొకటి కలిసిపోయి అర్థము గ్రహించుటకు క్లేశము ఏర్పడుచున్నది. సంధిప్రకరణ సాహాయ్యమున పదములను విడదీసికొన గలిగినచో సంస్కృత వాక్యములయొక్క అర్థమును మనము సులభ

ముగా గ్రహింపగలుగుదుము. సంస్కృతభాషలోని పదములను ఆంధ్రములోఁ (నూటికి అఱువదికిపైగా) తెలుగు విభక్తిప్రత్యయములను జేర్చి వాడుచుండుటయే దీనికి కారణము. సంస్కృతసంధి పరిచయము సంస్కృతభాషా ప్రవేశమునకే కాక ఆంధ్రభాషాపరిజ్ఞానమునకును ఉపయోగించుచున్నది.

సంధులు

సంస్కృత భాషలో సంధులు ఐదు. అవి (1) స్వరసంధి (2) హల్ సంధి (3) ప్రకృతిభావసంధి (4) విసర్గసంధి (5) స్వాదిసంధి, అనునవి.

(1) స్వరసంధి = అచ్చునకు అచ్చుపరముగునపుడు వచ్చు సంధి = దీని భేదములే గుణసంధి, వృద్ధిసంధి, సవర్ణదీర్ఘసంధి, యణాదేశసంధి.

గుణసంధి: అ, ఏ, ఓ లకు గుణము అని పేరు. అవి వచ్చిన గుణసంధి. అ, వచ్చునపుడు 'ర్' తో కలసివచ్చును. అనగా 'అర్' వచ్చును.

ఉ:	అ + ఇ	= ఏ;	దేవ	+ ఇన్ద్రః	=	దేవేన్ద్రః
	అ + ఈ	= ఏ;	నగ	+ ఈశః	=	నగేశః
	అ + ఉ	= ఓ;	చన్ద్ర	+ ఉదయః	=	చన్ద్రోదయః,
	అ + ఋ	= అర్	సప్త	+ ఋషయః	=	సప్తర్షయః
	ఆ + ఋ	= అర్	మహా	+ ఋషిః	=	మహర్షిః.

వృద్ధిసంధి: ఆ, ఐ, ఔ, లకు వృద్ధి అని పేరు.

'ఆ' వచ్చునపుడు 'ర్' లో కలసివచ్చును. అనగా 'ఆర్' వచ్చును.

హల్ సంధి

హల్లునకు వచ్చు సంధి హల్సంధి

(1) శ్చుత్వసంధి :-

సకారమునకు శకారము వచ్చును } శకారచవర్గలతో
తవర్గ కు చవర్గ వచ్చును } చేరినపుడు

'స్' స్థానమున 'శ్' ఉ = రామస్ (ః) + చ = రామ (శ్ చ) శ్చ,
రామస్ (ః) + శేతే = రామశ్శేతే
'త్' ,, 'చ్' సత్ + చ = స(చ్ చ) చ్చ.
'న్' ,, 'ఞ్' శార్ఙ్గిన్ + జయ = శార్ఙ్గిఞ్జయ.

(2) ష్టుత్వసంధి :-

సకారమునకు షకారమువచ్చును } షకారటవర్గలతో
తవర్గకు టవర్గ వచ్చును } జేరినపుడు

'స్' స్థానమున 'ష్' ఉ:- రామస్ + షష్ఠః = రామష్షష్ఠః
'త్' ,, 'ట్' పేష్ + తా = పేష్టా
'ద్' ,, 'డ్' తద్ + టీకా = త (డ్) ట్టీకా

(3) జశ్త్వసంధి :- జ్, బ్, గ్, డ్, ద్ వచ్చును.

క్ స్థానమున 'గ్' ఆదేశము; వాక్ + ఈశః = వాగీశః
'త్' ,, 'ద్' చిత్ + రూపమ్ = చిద్రూపమ్ }
'ష్' డ్ సత్ + అపి = సదపి }
షష్ + వర్గః = షడ్వర్గః

చర్త్వసంధి:- చ్, ట్, త్, క్, ప్ వచ్చును. తద్ + శివః = తచ్ శివః
ఛత్వసంధి: శకారమునకు ఛకారము వచ్చును. తచ్ + శివః = తచ్ఛివః
అనుస్వారసంధి:- మకారమునకు అనుస్వారము (ం) వచ్చును.
హరిమ్ + వన్దే = హరింవన్దే

వాక్యాన్తమున మకారమునకు అనుస్వారముచేయరాదు భజామ్యహం, తప్ప అచ్చుపరముగా నున్నపుడును అనుస్వారము చేయరాదు. అహం అపి;

విసర్గసంధి

విసర్గకు స్, ష్, ః ఆదేశములుగా వచ్చును.

ఉ:- రామః+తరతి = రామస్తరతి
నమః+కరోతి = నమస్కరోతి
నమః+ తే = నమస్తే.
} విసర్గ స్థానమున సకారము.

విసర్గస్థానమున షకారమునకు ఉదాహరణము

ఉ:- నిః+ప్రత్యూహమ్ = నిష్ప్రత్యూహమ్
దుః+కృతమ్ = దుష్కృతమ్

విసర్గకు విసర్గ

ఉ:- నక్షత్రేశః+క్షపాకరః = నక్షత్రేశః క్షపాకరః,
ఒకచోట విసర్గకు లోపముకూడ వచ్చును.
హరిః+స్ఫురతి = హరిస్ఫురతి
రామః+స్థాతా = రామస్థాతా

స్వాది సంధి

సు, ఔ, జస్ మొదలగు విభక్తులలో వచ్చు మార్పును తెలియజేయుసంధి.

అ + స్ + అ = ఓ; శివ + (సు) స్ + అర్చ్యః = శివోఽర్చ్యః,
రామ + స్ + అపి = రామోఽపి
అ + స్ + (హశ్) = ఓ; రామ + స్ + హరిః = రామోహరిః
శివ + స్ + వన్ద్యః = శివో వన్ద్యః
అ + స్ + (అశ్) = యకారము, లోపము; దేవాస్ + ఇహ = దేవా

(హల్) యకారలోపము దేవాస్ + యాన్తి = దేవాయాన్తి
తద్, ఏతద్ శబ్దము మీాద హల్లుపరముగా నున్నపుడు సులోపము

ఉ : స (ః) స్ + శివః = సశివః

ఏషః (స్) విష్ణుః = ఏషవిష్ణుః

విశేషోదాహరణములు :

హరిస్ + రమ్యః = హరీరమ్యః

శమ్భుస్ + రాజతే = శమ్భూరాజతే,

భోస్ + దేవాః = భోదేవాః

అహన్ + గణః = అహర్గణః

ప్రాతర్, పునర్ రేఫాన్తావ్యయములగుటచే స్వాదిసంధి ప్రవర్తింపదు.

ప్రాతర్ + అత్ర = ప్రాతరత్ర ప్రాతోఽత్ర అని కాదు.

పునర్ + అపి = పునరపి పునోఽపి అని కాదు.

ప్రకృతి భావసంధి

ప్రకృతిభావము అనగా ఉన్నది ఉన్నట్లు ఉండుట. అచ్చునకు రావలసిన సంధి రాకపోవుట దీనియభిప్రాయమై యున్నది.

ఈకారాన్త ద్వివచనములకు సంధిరాదు కవీ + ఇమౌ = కవీఇమౌ

ఊకారాన్త ,, ,, విష్ణూ + ఇమౌ = విష్ణూఇమౌ

ఏకారాన్త ,, ,, ద్వే + అపి = ద్వేఅపి

కొన్నిచోట్ల ప్రకృతిభావము వికల్పము, దీర్ఘము హ్రస్వము గూడ నగును.

చక్రీ + అత్ర = చక్రి అత్ర } రెండు రూపములు
చక్ర్యత్ర }

బ్రహ్మ + ఋషిః = బ్రహ్మఋషిః }
బ్రహ్మర్షిః }

ప్రకృతిభావసంధి స్వరసంధి భేదముగా పరిగణింపవచ్చును. అచ్చులకు రావలసిన సంధికార్యములు రాకపోవుట దీని లక్షణమై యున్నది. అయినను భాషాదృష్టితో నెచట సంధిరాదో విశేషముగా గమనార్హమగుటచే ప్రత్యేకముగా పేర్కొనబడినది. ఇంతవరకు ప్రసిద్ధములగు కొన్ని సంధులు చూపబడినవి. వాక్యమున సంధి వక్తయిష్టమునుబట్టి చేయవచ్చును. మానవచ్చును. పదమధ్యమునను, సమాసమధ్యమునను సంధి మానరాదు.

వృత్తి

అనేకపదములను ప్రయోగించి భావమును ప్రకటింపవలసినచోట సంస్కృతభాషలో క్లుప్తీకరణపద్ధతి యొకటికలదు. అదియే వృత్తి.

1. మాతాచపితాచ (అని ప్రయోగింపవలసిన చోట) = పితరౌ (తల్లిదండ్రులు) ఏకశేషవృత్తి ప్రయోగించిన చాలును.

2. దశరథస్య అపత్యంపుమాన్ (దశరథుని యొక్క కుమారుడు) = దాశరథిః తద్ధితవృత్తి

3. రమన్తేయోగినః అస్మిన్ ఇతి (యోగులుఇతనియందు క్రీడింతురు గనుక) = రామః కృద్వృత్తి "రామః" అని పేరువచ్చెను

4. జ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛతి (తెలిసికొనుటకు కోరుచున్నాడు) = జిజ్ఞాసతే, సనాద్యన్తధాతువృత్తి

౮. పార్వతీచ పరమేశ్వరశ్చ = పార్వతీపరమేశ్వరౌ - సమాస వృత్తి

'పరార్థాభిధానం వృత్తిః' అని నిర్వచనము.

అనేక పదములు చేరి బోధింపవలసిన విశిష్టార్థమును లేదా అఖండార్థమును బోధించునది వృత్తి. వృత్త్యర్థావ బోధకం వాక్యం విగ్రహః

వృత్తియొక్క అర్థమును బోధించు పదసముదాయము నకు విగ్రహము అని పేరు. వృత్తులు ఐదు పైన పేర్కొన బడినవి. అన్ని వృత్తులకు విగ్రహము ఉండును.

సమాసము

వృత్తులలో సమాసము ఒకటి. సమాసములో కనీసము రెండు పదములుండును. రామస్య బాణః అను రెండు పదములు కలిసి "రామబాణః" అని ఏకపదముగా అయినవి. ఇందు రామబాణః సమాసపదము. రామస్యబాణః అను పదములు విగ్రహము. ఇట్లే "శివస్యధనుః" విగ్రహము "శివధనుః" అనునది సమాసము.

సమాసమున పూర్వపదములమీద విభక్తి కనుపించదు. తుదిపదముమీద మాత్రమే విభక్తి కనుపించును. సమాసమున చేరియున్న పదముల మొదటి విభక్తులు లోపించి సముదాయముమీద మఱల నొక విభక్తి వచ్చుటచే సమాస పదము ఏకపదము అయినది.

సమాసములో విడివిడిపదములు అనేకములుండును. ఇన్ని పదములకే సమాసముచేసికొన వలయును అను నియమము లేదు.

ఏకపదమునందు సమాససంజ్ఞ ప్రవర్తింపదు.

సమాసమునకు విగ్రహము ఉండును.

సమాసమున పూర్వపదముల మీది విభక్తి లోపించిన పిమ్మట సంధిసూత్రము ప్రవర్తింప వీలున్నచో తప్పక సంధి చేయవలయును.

ఉ:- సూర్యస్య ఉదయః = 'సూర్యఉదయః' అని ఉంచరాదు. అ + ఉ = ఓ; గుణసంధిచేసి 'సూర్యోదయః' అని ప్రయోగింప వలయును.

సమాసము ప్రసిద్ధిని అనుసరించి ఆఱు విధములు.

అవి (1) తత్పురుషము, (2) కర్మధారయము, (3) ద్విగువు, (4) అవ్యయీభావము, (5) బహువ్రీహి, (6) ద్వన్ద్వము, అయియున్నవి.

ఉ :—

విగ్రహము	సమాసపదము	సమాసనామము
రాజ్ఞః పురుషః	రాజపురుషః	తత్పురుషసమాసము.
నీలమ్ ఉత్పలమ్	నీలోత్పలమ్	కర్మధారయ ,,
పఞ్చానాంవటానాంసమాహారః,	పఞ్చవటీ,	ద్విగు ,,
దినే దినే	ప్రతిదినమ్	అవ్యయీభావ ,,
పీతమ్అమ్బరంయస్యసః,	పీతామ్బరః	బహువ్రీహి ,,
రామశ్చకృష్ణశ్చ	రామకృష్ణౌ	ద్వన్ద్వ ,,

తత్పురుషాది విశేష సంజ్ఞలేని సమాసముకూడ కలదు.
పూర్వంభూతః భూతపూర్వః సామాన్య సమాసము.
వాగర్థౌ ఇవ వాగర్థావివ ,,
దీనిని ఇవసమాసము అని గూడ వ్యవహరించెదరు.

తత్పురుష సమాసము

ఇది ఎనుబది విధములు. ప్రథమ మొదలగు ఏడు విభక్తులతో ఏడు భేదములు + నఞ్ తత్పురుష ఒకటి. మొత్తము ఎనిమిది.

ప్రథమా తత్పురుషము

విగ్రహము	సమాసపదము
పూర్వః కాయస్య =	పూర్వకాయః
= (శరీరముయొక్క మొదటిభాగము)	(మొండెము)
ఉత్తరః కాయస్య =	ఉత్తరకాయః
(శరీరముయొక్క చివరభాగము)	(శిరము)
అర్ధమ్ రూప్యస్య =	అర్ధరూప్యమ్
(రూపాయియొక్క సగము)	(అర్ధరూపాయి)

(1) పూర్వకాయః (2) ఉత్తరకాయః (3) అర్ధరూప్యమ్ అను మూడుదాహరణలలో మొదటి పదములు "పూర్వః" "ఉత్తరః" "అర్ధమ్" అనునవి ప్రథమావిభక్తిలోనున్నవి. కనుక ఈ సమాసమునకు ప్రథమాతత్పురుష మని పేరు.

ద్వితీయా తత్పురుషము

విగ్రహము సమాసపదము

కృష్ణంశ్రితః = కృష్ణశ్రితః = కృష్ణుని ఆశ్రయించినవాడు.
దుఃఖమ్ అతీతః = దుఃఖాతీతః = దుఃఖమును దాటినవాడు.

సమాసములో మొదట ఉన్న 'కృష్ణ', 'దుఃఖ' అనునవి ద్వితీయా విభక్తిలో నున్నట్లు విగ్రహమున స్పష్టమగు చున్నది. కనుక దీనికి ద్వితీయా తత్పురుష అని పేరు.

తృతీయాతత్పురుషము

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
మాసేనపూర్వః	మాసపూర్వః	నెలచేత పెద్దవాడు
విద్యయానిపుణః	విద్యానిపుణః	విద్యచేత నేర్పరి
పిత్రా సదృశః	పితృసదృశః	తండ్రితో సమానుడు.

ఇటు పూర్వపదములు తృతీయావిభక్తిలో నున్నందున తృతీయాతత్పురుష అని పేరు వచ్చినది.

చతుర్థీ తత్పురుషము

జనాయహితమ్	జనహితమ్	జనముకొఱకు హితమైనది
భూతేభ్యఃబలిః	భూతబలిః	భూతములకొఱకు బలి
గవే సుఖమ్	గోసుఖమ్	గోవుకొఱకు సుఖము

పూర్వపదములు చతుర్థీ విభక్తి యందున్నవి కావున చతుర్థీ తత్పురుషము అయినది.

పఞ్చమీ తత్పురుషము

చోరాత్ భయమ్	చోరభయమ్	= దొంగవలన భయము
స్వర్గాత్ పతితః	స్వర్గపతితః	= స్వర్గమునుండి పడినవాడు
న్యాయాత్ అపేతః	న్యాయాపేతః	= న్యాయమునుండి వైదొలగినవాడు

పూర్వపదములు పఞ్చమీ విభక్తియందున్నవి కావున పఞ్చమీ తత్పురుషము.

షష్ఠీతత్పురుషము

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
రాజ్ఞః పురుషః	రాజపురుషః	రాజుయొక్క సేవకుడు
సూర్యస్య ఉదయః	సూర్యోదయః	సూర్యునియొక్క ఉదయము
వృక్షస్య మూలమ్	వృక్షమూలమ్	చెట్టుయొక్క మొదలు

ఇట పూర్వపదములు షష్ఠీ విభక్తియందున్నవి

సప్తమీ తత్పురుష

ఈశ్వరే అధీనమ్	ఈశ్వరాధీనమ్	ఈశ్వరునియందు అధీనమైనది
దానే శౌణ్డః	దానశౌణ్డః	దానమునందు ప్రవీణుడు
సాంకాశ్యేసిద్ధః	సాంకాశ్యసిద్ధః	సాంకాశ్య నగరమందు సిద్ధుడు

ఇట పూర్వపదములు సప్తమీవిభక్తియందున్నవి

తత్పురుష సమాసమున పూర్వపదములు ఏ విభక్తియందుండునో సమాసమునకు ఆవిభక్తితో పేరువచ్చును, ఉ॥ ప్రథమాతత్పురుష మొ॥

నఞ్ తత్పురుష

నజ్ఞానమ్	అజ్ఞానమ్	జ్ఞానముకానిది
నసురాః	అసురాః	దేవతలుకానివారు (రాక్షసులు)
నధర్మః	అధర్మః	ధర్మముకానిది
నఉచితః	అనుచితః	తగనిది

సమాసములో నఞ్ లోని నకారములోపించి 'అ' గా మిగులును.

అచ్చు పరమగునపుడు 'న్' అధికముగా జేరును. 'అన్' గా కనుపించును.

కర్మధారయ సమాసము

తత్పురుషము సమానాధికరణమైనచో కర్మధారయ మన బడును. ఈ సమాసములో చేరిన పదములు రెండు ఒకే

విభ_క్తిలో నుండును. వెనుక తత్పురుషోదాహరణములలో పూర్వపదము ఒక విభ_క్తిలోను, ఉ_త్తరపదము మఱియొక విభ_క్తిలోను ఉన్నవి.

కర్మధారయసమాసము ఏడు విధములు.

(1) విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము

విశేషణ విశేష్యపదములకువచ్చు సమాసము కర్మధారయము అని ప్రసిద్ధి.

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
నీలమ్ ఉత్పలమ్	నీలోత్పలమ్	నల్లకలువ
మధురః రసః	మధురరసః	తియ్యనిరసము
అల్పః వాతః	అల్పవాతః	కొలదిగాలి
రమ్యా లతా	రమ్యలతా	అందమైనతీగె

ఇచట 'నీలమ్' 'మధురః' 'అల్పః' 'రమ్యా' అనునవి పూర్వపదములు ; విశేషణములు. కనుక ఈ సమాసము నకు విశేషణ పూర్వ పద కర్మధారయము.

(2) విశేష్య పూర్వ పద కర్మధారయము

వ్యంసకః మయూరః	మయూరవ్యంసకః	తుంటరి నెమిలి
అన్యః గ్రామః	గ్రామా_న్తరమ్	మఱియొక ఊరు

ఇంట మయూరః, గ్రామః అనునవి విశేష్యపదములు ముందున్నవి. కావున విశేష్య పూర్వ పద కర్మధారయము.

(3) విశేషణోభయపద కర్మధారయము

ఇచ్చట సమాసములోచేరిన రెండు పదములు విశేషణములు.

విగ్రహము				సమాసపదము	అర్థము
(ప్రథమమ్) సుప్తః	(పశ్చాత్)	ఉత్థితః		సుప్తోత్థితః	నిద్రపోయిలేచినవాడు
,,	స్నాతః	,,	అనులిప్తః	స్నాతానులిప్తః	స్నానముచేసి మైపూతపూసికొనినవాడు
,,	నిశ్చితమ్	,,	ప్రచితమ్	నిశ్చప్రచమ్	నిశ్చితము ప్రసిద్ధము.

(4) ఉపమాన పూర్వపదకర్మ ధారయము

రతిరివసున్దరీ	రతిసున్దరీ	రతీదేవివలె అందమైనది
ఘనఃఇవశ్యామః	ఘనశ్యామః	మేఘమువలె నల్లనివాడు
ద్రాక్షాఇవమధురా	ద్రాక్షామధురా	ద్రాక్షవలెమధురమైనది
లతాఇవ తన్వీ	లతా తన్వీ	తీగవలె సన్ననిది

దేనితోపోల్తుమో అది ఉపమానము. ఏది పోల్చబడునో అది ఉపమేయము. రతీదేవితో కాన్త పోల్చబడినది. కనుక రతి ఉపమానము.

రతిః, ఘనః, ద్రాక్షా, లతా అనునవి ఉపమానపదములు ముందున్నవి. కనుక ఈ సమాసము ఉపమాన పూర్వపదకర్మధారయము.

(5) ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము

పురుషః వ్యాఘ్రఇవ పురుషవ్యాఘ్రః = పెద్దపులివంటిపురుషుడు
(పురుష శ్రేష్ఠుడు)

కపిః కుఞ్జరః ఇవ కపికుఞ్జరః = ఏనుగువంటి కోతి
(వానర శ్రేష్ఠము)

వ్యాఘ్ర-కుఞ్జర పదములు ఉపమానపదములు. తరువాత నున్నవి. కనుక ఈ సమాసము ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము.

వ్యాఘ్ర, కుఞ్జర, శార్దూల, సింహ, ఋషభాదిపదములు ఉత్తరపదములుగా నున్నప్పుడు శ్రేష్ఠవాచకములు.

(6) సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము

సంభావనా = ఊహ,

ఇట సంభావనాపదముచేత సంజ్ఞనుగూడ గ్రహింపవలయును.

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
విన్ధ్యః 'ఇతి' పర్వతః	విన్ధ్యపర్వతః	విన్ధ్యమనెడి పర్వతము
చూతః ఇతి వృక్షః	చూతవృక్షః	మామిడిచెట్టు

ఒక పర్వతమునకు 'విన్ధ్యః' అని పేరు. పర్వతవిశేషము విన్ధ్యము

ఒక వృక్షమునకు 'చూతః' అని పేరు. వృక్షవిశేషము చూతము.

గజః ఇతిమనీషా	గజమనీషా	ఏనుగు అనెడి బుద్ధి (ఇచట ఊహ)

ఇట సంభావనాపదములు పూర్వమునందున్నవి కావున ఇది సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము.

(7) అవధారణా పూర్వపద కర్మధారయము

వినయః ఏవధనమ్ వినయధనమ్ = వినయము అనే ధనము
కవిః ఏవసాగరః కవిసాగరః = కవి యనే సముద్రము

ఇంట ధనము ఏది? వినయమే } అని అవధారణము (నిశ్చ
సాగరము ఎవడు? కవియే } యము) చేయబడుచున్నది

కావున ఇది అవధారణా పూర్వపదకర్మధారయము

ఈవిధముగా కర్మధారయ సమాస భేదములు ఏడుచూపబడినవి.

కర్మధారయ సమాసము తత్పురుష సమాస విశేషమై యున్నది.

ద్విగుసమాసము

కర్మధారయ సమాసములో పూర్వపదము సంఖ్యావాచక మయిన ద్విగు సమాసమగును.

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
పఞ్చానాంవటానాంసమాహారః (ఐదుమఱ్ఱిచెట్లయొక్క సముదాయము)	పఞ్చవటి	ఐదుమఱ్ఱిచెట్లుఉండుచోటు
త్రయాణాంభువనానాం సమాహారః	త్రిభువనమ్	మూడులోకములు.
షణ్ణాం మాతౄణామ్ అపత్యంపుమాన్ (ఆఱుగురు తల్లుల మగబిడ్డ)	షాణ్మాతురః	కుమారస్వామి.

ఇంచట, పఞ్చ, త్రి, షట్ఛబ్దములు పూర్వపదములు, సంఖ్యావాచకములు కావున ఈ సమాసము ద్విగుసమాసము.

వ్యాకరణము

అవ్యయీభావసమాసము

అవ్యయమునకు మఱియొక పదముతో వచ్చు సమాసము అవ్యయీభావసమాసము.

ఇది రెండువిధములు. అవ్యయపూర్వపదము– నామపూర్వపదము.

అవ్యయపూర్వపదము

అహని అహని	ప్రత్యహమ్	ప్రతిదినము
శక్తిమ్ అనతిక్రమ్య	యథాశక్తి	శక్తినిమించకుండ

ఇట 'ప్రతి' 'యథా' అను అవ్యయములు పూర్వపదములు.

శాకస్య లేశః	శాక ప్రతి	శాకలేశము
సూపస్య లేశః	సూప ప్రతి	సూపలేశము.

ఇవి నామ పూర్వ పదావ్యయీభావసమాసమునకు ఉదాహరణములు.

బహువ్రీహిసమాసము

సమాసములోచేరియున్న పదములయొక్క అర్థము కాక మఱియొక పదముయొక్క అర్థము (కలవాడు) ప్రధానముగా నిట బోధింపబడును. పూర్వపదార్థ ప్రధానము అవ్యయీభావసమాసము.

ఉత్తర పదార్థ ప్రధానము తత్పురుష సమాసము కాగా అన్యపదార్థ ప్రధానము బహువ్రీహిసమాసము అని భావము

ఇది ఏడు విధములు

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
పీతమ్‌అమ్బరంయస్యసః	పీతామ్బరః	పచ్చనివస్త్రముకలవాడు

ఇచట 'పీతమ్', 'అమ్బరమ్' అను పదముల యర్థమునకు ప్రాధాన్యము లేదు. పచ్చని వస్త్రమును ధరించినవాడు ప్రధానముగా బోధింపబడుచున్నాడు.

(1) ద్విపద బహువ్రీహి

మహత్ బలంయస్యసః,	మహాబలః	గొప్పబలము కలవాడు
వీరాః పురుషాః యస్మిన్ సః గ్రామః,	వీరపురుషః	వీరపురుషులుగల గ్రామము
ఉద్ధృతాః శరాః యస్మాత్ సః తూణీరః,	ఉద్ధృతశరః	బాణములుపైకి తీసిన అంబులపొది
దత్తః పశుః యస్మై సః శివః	దత్తపశుః	పశువుఇవ్వబడినశివుడు
ఊఢః రథః యైస్తేవాహాః,	ఊఢరథాః	రథమును మోసిన గుఱ్ఱములు
ప్రాప్తః అగ్నిః యంసః శరః	ప్రాప్తాగ్నిః	అగ్నిచేరిన శరము.

(2) బహుపద బహువ్రీహి

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
దివ్యః సున్దరః విగ్రహః యస్యసః	దివ్యసున్దరవిగ్రహః	దివ్యము సున్దరము అగు శరీరముకలవాడు (రాముడు)
శ్రీమత్ పీతమ్ అమ్బరం యస్యసః	శ్రీమత్పీతాంబరః	శోభాయుక్తమయిన పచ్చని వస్త్రము కలవాడు

ఇంట బహు (మూడు) పదములు సమాసములో చేరియున్నవి. కావున బహుపద బహువ్రీహి సమాసము.

(3) సంఖ్యోభయపద బహుప్రీహి

ఈ బహుప్రీహిలో పూర్వోత్తరపదములు రెండు సంఖ్యా పదములు అయి యుండును.

ద్వౌవా త్రయోవా	ద్విత్రాః	ఇద్దఱు ముగ్గురు
పఞ్చవా షడ్వా	పఞ్చషాః	ఐదాఱుగురు

ద్వి, త్రి శబ్దములు, పఞ్చ, షట్ఛబ్దములు సంఖ్యావాచకములు కావున ఇది సంఖ్యోభయపద బహుప్రీహి.

(4) సంఖ్యోత్తర పదబహుప్రీహి

దశానాంసమీపే యేసన్తితే (పది సమీపమున నున్నవారు)	ఉపదశాః	తొమ్మండ్రు; పదకొండ్రు

ఇంట ఉపపూర్వపదము సంఖ్యావాచకము కాదు.
దశ అను ఉత్తరపదము సంఖ్యావాచకము
కావున ఇది సంఖ్యోత్తర పదబహుప్రీహి.

(5) సహ పూర్వపద బహుప్రీహి

ఈ సమాసమున 'సహ' అను అవ్యయము 'కూడ' అను అర్థము కలది. మొదటి పదముగా ఉండును. ఒకప్పుడు 'స' గా నిలచియుండును.

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
పుత్రేణసహావర్తతే(పితా)	1 సహపుత్రః 2 స పుత్రః	పుత్రునితో కూడి యున్నవాడు(తండ్రి)
కలాభిఃసహావర్తే	సకలాః	విద్యలతో కూడినవారు.

(6) దిగన్తరాళలక్షణ బహువ్రీహి

దిశోః అన్తరాళమ్ = రెండు దిక్కుల మధ్యభాగము = విదిక్ = మూల.

ఉత్తరస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోః యద్ అన్తరాళమ్	ఉత్తరపూర్వా = ఈశాన్య మూల
దక్షిణస్యాశ్చపూర్వస్యాశ్చ దిశోః యదన్తరాళమ్	దక్షిణపూర్వా = ఆగ్నేయ మూల

(7) వ్యతీహార లక్షణ బహువ్రీహి

వ్యతీహారః = వినిమయః = మార్పిడి.

బాహుభిః బాహుభిశ్చ గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమ్	బాహూబాహవి	భుజములతో భుజములతో పట్టుకొని జరిగిన యుద్ధము
కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమ్	కేశాకేశి	జుట్టు జుట్టు పట్టుకొని చేసిన యుద్ధము

తన భుజములను ఎదిరికిచ్చి వాని భుజములను తాను పట్టుకొనుట మార్పిడి (వ్యతీహారము)

ద్వన్ద్వసమాసము

సమాసములో చేరియున్న రెండు పదములయొక్క అర్థములకు సమ ప్రాధాన్యముండును.

(i) దంపతులను చెప్పునపుడు ఈ సమాసమును తఱచుగా వాడెదరు. "సీతారామౌ", "పార్వతీ పరమేశ్వరౌ", "లక్ష్మీనారాయణౌ" మొదలగునవి ఉదాహరణములు.

(ii) కలిసి తిరుగువారిని చెప్పుటకును ఈ సమాసమును వాడవచ్చును.

ఉ:- కృష్ణార్జునౌ, రామలక్ష్మణౌ మొదలగునవి.

ద్వన్ద్వసమాసము ఇతరేతరయోగ ద్వన్ద్వము, సమాహార ద్వంద్వము అని రెండు విధములు—

ఇతరేతర యోగద్వంద్వము

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
రామశ్చకృష్ణశ్చ	రామకృష్ణౌ	రామకృష్ణులు
సూర్యశ్చ చన్ద్రమాః చ	సూర్యాచంద్రమసౌ	సూర్యచంద్రులు
యుధిష్ఠిరశ్చభీమశ్చఅర్జునశ్చ,	యుధిష్ఠిరభీమార్జునాః	యుధిష్ఠిరభీమార్జునులు.

రామశ్చ, లక్ష్మణశ్చ, భరతశ్చ, శత్రుఘ్నశ్చ, రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః = రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు.

సమాహార ద్వంద్వము

సముదాయము సమాస వాచ్యమగును.

పాణ్యోశ్చ పాదయోశ్చ సమాహారః పాణిపాదమ్ = కాళ్లు చేతులు

ఢక్కా-చమ్మృదఙ్గశ్చ పటహాశ్చ ఏషాంసమాహారః } ఢక్కామృతఙ్గపటహామ్ నగారా, మద్దెల = తప్పెటల సమూహము.

ఆ యా సమాసముల నిరూపించునపుడు

అవ్యయీభావము	పూర్వపదార్థ ప్రధానము
తత్పురుష	ఉత్తరపదార్థ ప్రధానము
ద్వంద్వము	ఉభయపదార్థ ప్రధానము
బహువ్రీహి	అన్యపదార్థ ప్రధానము

అని బహుళోదాహరణములనుబట్టి చెప్పబడినది.

కొన్నికొన్ని ఉదాహరణములు దీనికి భిన్నముగాకూడ కలవు.

విగ్రహము	సమాసపదము	అర్థము
1. మాలామ్ అతిక్రాన్తః =	అతిమాలః; =	మాలను దాటినవాడు.

ఇది తత్పురుషసమాసము. ఇచట 'అతి' యను పూర్వపదము యొక్క అర్థము ప్రధానముగా నున్నది. ఉత్తర పదార్థము ప్రధానముగా లేదు.

2. దన్తశ్చ ఓష్ఠశ్చ అనయోః సమాహారః దన్తోష్ఠమ్=దన్తోష్ఠముల సముదాయము ఇది సమాహారద్వంద్వము. అన్యపదార్థ ప్రధానముగానున్నది.

3. ద్వౌవా త్రయోవా ద్విత్రాః = ఇద్దఱు ముగ్గుఱు
ఇది సంఖ్యోభయపదబహువ్రీహి - ఉభయపదార్థ ప్రధానము

4. సూపస్య లేశః సూపప్రతి సూపలేశము
ఇది నామ పూర్వపదావ్యయీభావము ఉత్తరపదార్థ ప్రధానము.

కొన్ని సమాసములు పూర్వము నిరూపించిన సమాసములలో చేరినవే యయినను ప్రత్యేకనామములలో పేర్కొనబడు చున్నవి. అలుక్సమాసము, గతిసమాసము, అసమర్థ సమాసము, నిత్యసమాసము మొదలగునవి.

అలుక్సమాసము

ఈ సమాసమున పూర్వపదము మీది విభక్తి లోపింపక నిలిచియుండును.

1. కంఠే కాలః యస్యసః, కణ్ఠేకాలః, =కంఠమునందు నలుపుకలవాడు
ఇచట కంఠశబ్దముమీది సప్తమీ విభక్తి లోపించలేదు.

2. యుధి స్థిరః యుధిష్ఠిరః=యుద్ధమునందు స్థిరుడు

3. జనుషా అన్ధః జనుషాన్ధః = పుట్టుక చేత, గ్రుడ్డి

తృతీయా విభక్తికి లోపము రాలేదు

కణ్ఠేకాలః - బహువ్రీహి, 'యుధిష్ఠిరః' 'జనుషాన్ధః' తత్పురుషలు.

గతి సమాసము

సాక్షాత్ కృత్వా సాక్షాత్కృత్య = ప్రత్యక్షము చేసికొని

అలమ్ కృత్వా అలఙ్కృత్య = అలంకరించి

సమాసము వచ్చుటచే 'ల్యప్' ప్రత్యయము వచ్చినది.

అసమర్థసమాసము

సమసించుపదములయొక్క అర్థములకు అన్వయము ఉండి తీరవలయును. కాని కొన్నిచోట్ల సామర్థ్యములేకపోయినను సమాసము అంగీకరింపబడుచున్నది. ఇదియే అసమర్థసమాసము.

(1) శివే భగవతి భక్తః, = శివభాగవతః, = శివభక్తుడు.

(2) అరీణామ్ షణ్ణామ్‌వర్గః, అరిషడ్వర్గః = క్రామ క్రోధలోభ మోహ మద, మాత్సర్యములు అఱు.

(3) న సూర్యం పశ్యన్తి ఇతి, అసూర్యమ్పశ్యాః, = సూర్యుని చూడనివారు

నిత్య సమాసము

దీనికి విగ్రహము ఉండదు. ఒకవేళ విగ్రహము చెప్పదల చినచో సమాసములో చేరియున్న పదముయొక్క అర్థము గల మఱియొక పదమును ఉపయోగించి విగ్రహము చెప్పకొనవలసి యుండును.

కుమ్భంకరోతి ఇతి కుమ్భకారః = కుండలుచేయువాడు.

చన్ద్రేణసదృశ్యమ్ చన్ద్రనిభమ్ = చంద్రునితోపోలినది.

నిత్యసమాసమగుటచే 'చన్ద్రేణనిభమ్' అనిప్రయోగించరాదు.

ప్రాది సమాసము

సు(శోభనః) పురుషః సుపురుషః = మంచివాడు

ప్ర (గతః) ఆచార్యః ప్రాచార్యః = గొప్పఉపాధ్యాయుడు.

ప్రాదులకు క్రియాయోగమునగాని గతిసంజ్ఞ ఉండదు. ఇచట నామయోగమే కావున ప్రాదిసమాసము వేరుగా గ్రహింపబడినది.

ఏకశేషవృత్తి

ఏకశేషము అనగా ఒక పదము మిగులుట.

విగ్రహము	ఏకవిశేషము		అర్థము
మాతాచ పితాచ	పితరౌ	=	తల్లిదండ్రులు
శివాచ శివశ్చ	శివౌ	=	పార్వతీపరమేశ్వరులు
పుత్రశ్చ దుహితాచ	పుత్రౌ	=	కొడుకు, కూతురు.
శ్వశ్రూః చశ్వశురఃచ	శ్వశురౌ	=	అత్తమామలు

ఇచట 'మాతా' 'శివా' 'దుహితా' 'శ్వశ్రూః' అను పదములు లోపించినవి. మిగిలియున్న 'పితృ' 'శివ' 'పుత్ర' 'శ్వశుర' శబ్దములమీద లోపించిన పదములకు చిహ్నముగా ద్వివచనము వచ్చినది. ఏకశేషవృత్తి సమాసముకాదు, ద్వంద్వమునకు అపవాదము.

తద్ధితవృత్తి

నామమునకు వచ్చు ప్రత్యయములు 'తద్ధిత'లు.

విగ్రహము	తద్ధితవృత్తి		అర్థము	ప్రత్యయము
దశరథస్య అపత్యంపుమాన్,	దాశరథిః	=	దశరథునికుమారుడు,	ఇఞ్
జనకస్య (సుతా)	ఇయమ్ జానకీ	=	జనకుని కూతురు,	అణ్
ధర్మంచరతీయఃసః	ధార్మికః	=	ధర్మము నాచరించువాడు,	ఠక్

తద్ధిత ప్రత్యయములు వచ్చిన పదము తద్ధిత వృత్తికి ఉదాహరణము.

కృద్వృత్తి

ధాతువుమీాద వచ్చునట్టి తిఙ్ భిన్నప్రత్యయములకు 'కృత్' సంజ్ఞ.

విగ్రహము	వృత్తి	అర్థము	ప్రత్యయము
లిఖతిఇతి	లేఖకః	= వ్రాయువాడు	ణ్వుల్
భజన్తేఇతి	భక్తాః	= సేవించువారు	క్త
రమన్తేయోగినః అస్మిన్ ఇతి	రామః	= రాముడు	ఘఞ్

కృత్ప్రత్యయములు వచ్చిన పదములు కృద్వృత్తికి ఉదాహరణములు.

సనాద్యన్త ధాతువృత్తి

శ్లో. సన్, క్యచ్, కామ్యచ్, క్యఙ్, క్యషో, ఆచారక్విప్, ణిచ్, యఙౌ, తథా, యక్, ఆయ, ఈయఙ్, ణిఙ్ చేతి ద్వాదశామీాసనాదయః॥

'సన్' మొదలగు ప్రత్యయములు పండ్రెండు.

ప్రత్యయము	విగ్రహము	వృత్తి
1.	జ్ఞాతుమ్ఇచ్ఛతి	జిజ్ఞాసతే = తెలిసికొనగోరుచున్నాడు
2. క్యచ్ (య) ,,	పుత్రమ్ఆత్మనఃఇచ్ఛతి	పుత్రీయతి = పుత్రునికోరుచున్నాడు.
3. కామ్యచ్ (కామ్య),,	,,	పుత్రకామ్యతి = పుత్రునికోరుచున్నాడు.

4. క్యఙ్ (య) ఆచారే కృష్ణఇవఆచరతి; కృష్ణాయతే =
కృష్ణునివలె ఆచరించుచున్నాడు

5. క్విప్ (—) ,, కృష్ణఇవఆచరతి; కృష్ణతి =
కృష్ణునివలె ఆచరించుచున్నాడు.

6. క్యష్ (య) భవత్యర్థే అలోహితః లోహితఃభవతి } లోహితాయతే = ఎఱ్ఱనగుచున్నది.

7. ణిచ్ (అయ) ప్రేరణాయామ్ }	స్వార్థే కరోతి, (చేయుచున్నాడు)	ప్రేరణాయామ్, కారయతి (చేయించుచున్నాడు)

8. యఙ్ (య) భృశమ్
పునఃపునఃఇత్యర్థే భవతి బోభూయతే
(మిక్కిలిమాటిమాటికి)

9. యక్, స్వార్థే కణ్డూయతే (తి)
(=గోకుకొనుచున్నది)

10. ఆయ ,, గోపాయతి

11. ఈయఙ్ ,, =(రక్షించుచున్నాడు)
ఋతీయతే

12. ణిఙ్ (కరణే) శబ్దమ్కరోతి =శబ్దాయతే
(శబ్దముచేయుచున్నాడు)

ఇంతటితో ఐదువృత్తులు నిరూపింపబడినవి.

భాషలో గుర్తింపవలసిన కొన్ని స్త్రీప్రత్యయాన్త రూపములను ఇచట చూపుచున్నాము.

పుంలిఙ్గము	స్త్రీలిఙ్గరూపము
కోకిలః	కోకిలా
అజః	అజా
హంసః	హంసీ
రాజా	రాజ్ఞీ
నరః	నారీ
ఉపాధ్యాయః	ఉపాధ్యాయా (యీ)
యువా	యువతిః
శ్వశురః	శ్వశ్రూః
గౌరః	గౌరీ మొదలగునవి.

ప్రశ్నోత్తరములు

ప్రశ్నవాక్యము	ఉత్తరవాక్యము

కః = ఎవడు? కా = ఎవతె?

కిమ్ = ఏమి? ఏది?

కః అయమ్? = వీడు ఎవ్వడు	అయమ్ బాలః = వీడు బాలుడు అయమ్ రామః = వీడు రాముడు,
కా ఇయమ్? = ఈమె ఎవతె?	ఇయమ్ బాలా = ఈమె బాల. ఇయమ్ సీతా = ఈమె సీత.
కిమ్ ఇదమ్ = ఇది ఏమి?	ఇదమ్ పుష్పమ్ = ఇది పువ్వు. ఇదమ్ ఫలమ్ = ఇది పండు.

కౌ = ఎవరు? (ద్వి)

కే = ఎవరు? (బ)

కా యువామ్ ? = మీ రిరువురు ఎవరు ? ఆవామ్ కుశలకా = మేము కుశలవులము.

ఆవామ్ కృష్ణార్జునా = మేము కృష్ణార్జునులము

కే యూయమ్ ? = మీ రెవ్వరు ? వయమ్ బాలాః = మేము బాలురము

వయమ్ విద్యార్థినః = మేము విద్యార్థులము.

కతి = ఎందఱు : ఎన్ని ?

కతి ఉపాధ్యాయాః, = ఉపాధ్యాయులు ఎందఱు : పఞ్చ ఉపాధ్యాయాః ఐదుగురు ఉపాధ్యాయులు

కతి విద్యార్థినః = విద్యార్థు లెందరు ? వింశతిః విద్యార్థినః ఇరువదిమంది విద్యార్థులు

కతి ఫలాని ? = పండ్లు ఎన్ని ? శతమ్ ఫలాని = నూఱుపండ్లు.

కుత్ర ? = ఎక్కడ (కు)

కుత్రవర్తతేరామః ? = రాముడు ఎక్కడ ఉన్నాడు ? రామఃగృహేవర్తతే రాముడు గృహమునందున్నాడు

కుత్రగచ్ఛసిత్వమ్ ? = నీవు ఎక్కడకు పోవుచున్నావు ? అహమ్ పాఠశాలాం గచ్ఛామి = నేను బడికి పోవుచున్నాను.

కదా ? = ఎప్పుడు ?

కదా సూర్యః ప్రకాశతే = దివాసూర్యః ప్రకాశతే

ఎప్పుడు సూర్యుడు ప్రకాశించును ? పగటియందు సూర్యుడు ప్రకాశించును

కదా చంద్రః ప్రకాశతే ? = రాత్రౌ చంద్రః ప్రకాశతే

ఎపుడు చంద్రుడు ప్రకాశించును ? రాత్రియందు చంద్రుడు ప్రకాశించును

కుతః ? = ఎక్కడనుండి; ఎందువలన ?

కుతః ఆగచ్ఛసి త్వమ్ ? = పాఠశాలాతః ఆగచ్ఛామి (అహమ్)

నీవు ఎక్కడనుండి వచ్చుచున్నావు? బడినుండి వచ్చుచున్నాను

కుతః విలమ్బః జాతః ? = ఖేలనాత్ విలమ్బః జాతః

ఎందువలన ఆలస్యమయినది ? ఆడుకొనుటవలన ఆలస్యము అయినది

కథమ్ = ఎట్లు ?

కథమ్ ధావతి అశ్వః ? = అశ్వః శీఘ్రం ధావతి

ఎట్లు గుఱ్ఱము పరుగెత్తుచున్నది ? గుఱ్ఱము వడిగా పరుగెత్తుచున్నది

కియత్ ? = ఎంత ?

కియత్ అస్యపుస్తకస్య మూల్యమ్? అస్యపుస్తకస్యమూల్యంసార్ధరూప్యకమ్
ఈ పుస్తకము వెల ఎంత ? ఈపుస్తకము యొక్క వెల రూపాయిన్నర

కీదృశ (కథంభూత) = ఎటువంటి

1. కీదృశమ్ పుస్తకమ్ రమ్యమ్ పుస్తకమ్
ఎటువంటి పుస్తకము ? అందమైన పుస్తకము.
2. కథంభూతః రామః శూరః రామః
ఎటువంటి రాముడు ? శూరుడగు రాముడు.

కిం కరోతి? = ఏమిచేయుచున్నాడు ?

కిం కరోతి బాలః బాలఃపాఠశాలాం గచ్ఛతి
బాలుడు ఏమిచేయుచున్నాడు ? బాలుడు బడికిపోవు
చున్నాడు.

కిం కృత్వా = ఏమిచేసి

కిం కృత్వా పాఠశాలాంగచ్ఛతి? భుక్త్వాపాఠశాలాంగచ్ఛతి
ఏమిచేసి బడికి పోవుచున్నాడు ? భుజించి బడికిపోవు
చున్నాడు.

కిమర్థమ్ ? = ఎందులకు ?

కిమర్థమ్ గచ్ఛతి ? అధ్యయనార్థమ్ గచ్ఛతి
ఎందులకు వెళ్లుచున్నాడు? చదువుకొనుటకు వెళ్లుచున్నాడు.

కింకర్తుమ్? = ఏమిచేయుటకు ?

కింకర్తుమ్ బాలాః ఉత్సహన్తే, బాలాః క్రీడితుమ్ ఉత్సహన్తే
ఏమిచేయుటకు బాలురు ఉత్సాహపడుదురు,
బాలురు ఆడుకొనుటకు ఉత్సహింతురు.

కింకుర్వన్ (కుర్వాణః) = ఏమిచేయుచు?

కింకుర్వన్ గాయతి (హసన్) గచ్ఛన్ గాయతి(పఠతి బాలః)
ఏమిచేయుచు పాడుచున్నాడు (నవ్వుచు)నడచుచు పాడు
చున్నాడు (చదువుచున్నాడు)

కింకుర్వాణః భాషతే పుస్తకం దధానః భాషతే
ఏమిచేయుచు (సి) మాట్లాడుచున్నాడు, పుస్తకము పట్టు
కొని మాట్లాడుచున్నాడు.

* కొన్ని అవ్యయములను వాక్యమునందు వాడుట

సహ = కూడః తృతీయా విభక్తి వచ్చును. (ప్రక్కనఉన్న పదమునకు)
పుత్రేణసహ ఆగతః పితా = తండ్రి పుత్రునితోకూడ వచ్చెను
రామః సీతయాసహవనంగతః = రాముడు సీతతోకూడ వనమునకు
వెళ్ళెను.

వినా = లేకుండ, ద్వితీయ, తృతీయ, పఞ్చమివచ్చును.
విద్యా వినయం (వినయేన వినయాద్వా) వినానశోభతే
= విద్య వినయము లేనిదే రాణించదు.

నమః = నమస్కారము; చతుర్థివచ్చును

1. శివాయనమః
శివునికొఱకు నమస్కారము

2. రామాయనమః
రామునికొఱకు నమస్కారము

3. నమస్తే = నీకు నమస్కారము

ఆ: మొదలుకొని;
వఱకు; పఞ్చమి వచ్చును.

ఆసేతోః ఆహిమాచలాత్
సేతువు మొదలుకొని హిమాచలము వరకు

చేత్ = అయినచో
(ఇనన్)
(చేదర్థకము)

కృష్ణంనమేత్ చేత్ సుఖంయాయాత్
కృష్ణుని నమస్కరించిన (చో) సుఖమును పొందును
(జనుడు)

స్వస్తి = శుభము } చతుర్థి వచ్చును
క్షేమము

స్వస్తి ప్రజాభ్యః = ప్రజలకొఱకు శుభము కలుగుగాక

చ, వా,

(అవ్యయములు)

I చ = సముచ్చయార్థకము

1. రామః ఉద్యానం గచ్ఛతి = రాముడు పూలతోటకు పోవుచున్నాడు.

2. కృష్ణః ఉద్యానం గచ్ఛతి = కృష్ణుడు పూలతోటకు పోవుచున్నాడు.

3. రామశ్చ కృష్ణశ్చ ఉద్యానం గచ్ఛతః = రాముడును, కృష్ణుడును ఉద్యానమునకు పోవుచున్నారు (ద్వివచనము)

4. రామఃకృష్ణః గోవిన్దశ్చఉద్యానంగచ్ఛన్తి (బహువచనము) రాముడును కృష్ణుడును గోవిన్దుడును ఉద్యానమునకు పోవుచున్నారు.

సముచ్చయార్థకమగు 'చ' కారము వాడునపుడు కర్తృ సముదాయ సంఖ్యనుబట్టి క్రియాపదముమీద వచనము వచ్చును.

ప్రతికర్తృ (సముచ్చిత) పదము తరువాత చకారము చేర్చుట తప్పుకాదు. కాని చివర సముచ్చిత పదము తరువాత 'చ' చేర్చిన చాలును.

1. బాలః ఉద్యానం గచ్ఛతి = బాలుడు ఉద్యానమునకు పోవుచున్నాడు.
2. త్వమ్ ఉద్యానం గచ్ఛసి = నీవు ఉద్యానమునకు పోవుచున్నావు.
3. బాలః త్వంచ ఉద్యానం గచ్ఛథః = బాలుడు, నీవును ఉద్యానమునకు పోవుచున్నారు.

ప్రథమ, మధ్యమ పురుష కర్తలున్నపుడు ప్రథమ పురుష కర్తను బట్టి గాక మధ్యమ పురుష కర్తను బట్టి క్రియకు పురుష వచ్చును.

వచనము మొత్తము కర్తృసంఖ్యను బట్టియే వచ్చును.

III

బాలః త్వమ్ అహంచ ఉద్యానం గచ్ఛామః.
బాలుడు నీవు నేనును ఉద్యానమునకు పోవుచున్నాము.

ఇచట ఉత్తమ పురుషకర్త చేరుటచే క్రియాపదమునకు ఉత్తమపురుష వచ్చినది. ప్రథమపురుషకంటె మధ్యమపురుష, మధ్యమ పురుషకంటెగూడ ఉత్తమపురుష ప్రబలము.

వా (వికల్పార్థకము)

రామః గచ్ఛతు. రాముడు పోవుగాక.
కృష్ణః గచ్ఛతు. కృష్ణుడు పోవుగాక.

రామోవా కృష్ణోవా గచ్ఛతు = రాముడుకానీ, కృష్ణుడు కానీ పోవుగాక.

ఇచట ఇరువురు వెళ్ళనవసరము లేదు. పోవువాడు ఒక్కడే కనుక క్రియాపదమున ఏకవచనమే యున్నది.

త్వంవా గచ్ఛ = లేదా నీవు పొమ్ము
అహంవా గచ్ఛాని = కాదా నేను వెళ్ళెదను
రామః కృష్ణః త్వమ్ అహమ్వా గచ్ఛాని
,, ,, అహమ్ త్వమ్వా గచ్ఛ
అహమ్, త్వమ్, రామోవా గచ్ఛతు.

"వా" యోగమున అనేక కర్తలున్నపుడు క్రియకు సన్నిహితమైన కర్తనుబట్టి క్రియకు పురుషవచనము లుండును.

ప్రాథమిక వ్యాకరణము సమాప్తము.

ఛందస్సు (2)

సంస్కృతమున పద్యవాఙ్మయము అధికము. పద్యమున నాలుగు పాదము లుండును. పాదము అనగా నాల్గవ భాగమే. రెండు పాదములు కలిసి అర్ధము (సగము) అగును. మొదటి రెండు పాదములు పూర్వార్ధము. తరువాత రెండు పాదములు ఉత్తరార్ధము.

పద్యమున గణనియమము కలదు

వంశస్థవృత్తమున నొక్కొక్క పాదమున జ, త, జ, ర, గణములు క్రమముగా నుండవలయును. 'జతౌతు వంశస్థము దీరితంజరౌ' అని లక్షణము. ఇట్టి నియమములను బోధించు శాస్త్రమే ఛందస్సు.

ఆ గణముల స్వరూపమిచట వివరింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాన్తిలాఘవమ్,
భజసా గౌరవంయాన్తి, మనౌతు గురులాఘవమ్॥

మూడు అక్షరములతో నొక గణ మేర్పడును. ఆ గణములు ఎనిమిది; య, ర, త, భ, జ, స, మ, న, లు అయియున్నవి. గురు లఘువులచేత గణ నిర్ణయము చేయబడినది. కావున ముందు గురు లఘువుల స్వరూపము తెలిసికొన వలసియున్నది.

గురులఘునిర్ణయము :

శ్లో. సానుస్వారో విసర్గాన్తః దీర్ఘో యుక్త పరశ్చయః,
ఏతేతు గురవః ప్రోక్తా, అన్యేతులఘవస్స్మృతాః॥

(1) అనుస్వారము (సున్న) కలది, (2) విసర్గ కలది, (3) దీర్ఘాక్షరము (4) సంయుక్తాక్షరమునకు పూర్వమున (వెనుక) ఉన్నది. ఈ నాలుగు గురువులు. తక్కినవి లఘువులు.

గణముల లక్షణము	గణము పేరు	ఉదాహరణము
1. ఆది లఘువు (తరువాత రెండు గురువులు)	యగణము	గణేశః
2. మధ్య ,, (మొదట చివర గురువులు)	ర ,,	భారతీ
3. అవసాన ,, (మొదట రెండు గురువులు) (చివర)	త ,,	శ్రీరామ!
4. ఆది గురువు (తరువాత రెండు లఘువులు)	భ ,,	మాధవ!
5. మధ్య ,, (మొదట చివర లఘువులు)	రజ ,,	మహేశ!
6. అన్త్య ,, (మొదట రెండు లఘువులు)	స ,,	గిరిజా
7. సర్వగురువు (అన్ని గురువులు)	మ ,,	కౌసల్యా!
8. సర్వలఘువు (మూడక్షరములు లఘువులు)	న ,,	భరత!

సంస్కృతమున యతి = విరామస్థానము.

ప్రాసనియమము లేదు. వర్ణ మైత్రి శబ్దాలంకారముగా పరిగణింపబడును.

అలఙ్కారములు (3)

అందము కూర్చునవి అలఙ్కారములు. శబ్దార్థమయమగు కావ్యమున శబ్దమునకు శోభకూర్చునవి శబ్దాలఙ్కారములు. అర్థమునకు శోభకూర్చునవి అర్థాలఙ్కారములు.

ఉపమ ఉత్ప్రేక్ష అతిశయోక్తి అర్థాలంకారములు.
అనుప్రాస యమకము శబ్దాలంకారములు.

ఉపమ

ఉపమ అనగా సాదృశ్యము, = పోలిక

ఉ 'కోకిల కాకివలె నల్లగా నుండును.'

ఈ వాక్యమున కోకిల కాకితో పోల్చబడనది.

ఏది పోల్చబడినదో అది ఉపమేయము. కోకిల ఉపమేయము. దేనితో పోల్తుమో అది ఉపమానము. కాకి ఉపమానము. నలుపు సాధారణ ధర్మము. 'వలె' యనునది సాదృశ్యమును చెప్పుచున్నది. దీనినిబట్టి ఉపమయున్నచోట నాలుగు అంశములు ఉండును అని తేలినది. (1) ఉపమేయము (2) ఉపమానము (3) సాధారణ ధర్మము (4) సాదృశ్యవాచకము.

ఈ ఉపమ హృద్యముగా (మనోహరముగా) వర్ణింపబడినపుడు ఉపమాలఙ్కారమగును.

ఉపమాలఙ్కారము

'చంద్రఇవ సున్దరంముఖమ్' అనునది ఉదాహరణము. (ముఖము చంద్రునివలె అందమైనది)

ఇచట ముఖము చంద్రునితో పోల్చబడినది. కన
ముఖము ఉపమేయము. చంద్రుడు ఉపమానము. సౌందర్య
సాధారణధర్మము. ఇవ(వలె,) వాచకము.

ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారము

ఉత్ప్రేక్ష అనగా ఊహ.

'ఆకాశేనక్షత్రాణి సృష్టిలతాకుసుమానీవ విలసన్తి'

ఉ॥ ఆకసమున నక్షత్రములు సృష్టిలతాకుసుములో
యున్నట్లుండె.

ఇచట చుక్కలు సృష్టిలతాపుష్పములుగా నూహింపబడె
కనుక ఇది ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

అతిశయోక్త్యలంకారము

కవి తన ప్రతిభచే వర్ణ్యమును అతిశయముగా వర్ణించ
అతిశయోక్తి.

ఉ:- 'సౌధాగ్రాణి పురస్యాస్పృశన్తి విధుమణ్డలమ్'

ఈ పురముయొక్క సౌధశిఖరములు చన్ద్రమణ్డలమ
తాకుచున్నవి. నిజముగా మేడలకొనలు చంద్రమండల
నంటుట లేదు. అయినను మేడలు చాల ఎత్తుగానున్న
చెప్పుటకు కవి యిట్లు వర్ణించినాడు కావున ఇచట అ
యోక్తి.

శబ్దాలఙ్కారములు

శబ్దములకు శోభకూర్చునవి శబ్దాలంకారము లని
యున్నాము. వర్ణావృత్తివలన శబ్దములకు అందము వచ్చు

అనుప్రాస

ఒకే వ్యఞ్జనము (హల్లు) అనేక పర్యాయములు మఱల వచ్చిన అనుప్రాసాలఙ్కారము. ఉదాహరణము.

శ్లో॥ యశ్శివోనామ రూపాభ్యాం యాదేవీ సర్వమఙ్గళా,
తయోః సంస్మరణాన్నిత్యం, సర్వతో జయమఙ్గలమ్.

యమకము

అచ్చులతో కూడిన హల్లులకు, ఆవృత్తి వచ్చిన యమకాలఙ్కారము.

శ్లో॥ శారదా శారదామ్భోజ వదనా వదనామ్బుజే,
సర్వదా సర్వదాఽస్మాకం సన్నిధిస్సన్నిధిం క్రియాత్

ఇతి

శుభమస్తు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ది ఓరియంటల్ పవర్ ప్రెస్, తెనాలి.

వాతప్రమీశబ్దస్య (వాతాభిముఖగామి మృగార్థకస్య) ద్వితీయాసప్తమ్యోః ప్రధీవత్పపీవచ్చరూపమ్.

వాతప్రమ్యమ్ / వాతప్రమీమ్	వాతప్రమ్యౌ	వాతప్రమ్యః / వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్యి / వాతప్రమీ	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీషు

శేషం ప్రధీశబ్దవత్.

ఈకారాన్తః పుంలిఙ్గ స్సుధీశబ్దః. విద్వాంసుఁడు.

సుధీః	సుధియౌ	సుధియః
సుధియమ్	సుధియౌ	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యామ్	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియామ్
సుధియి	సుధియోః	సుధీషు

ఏవం సుశ్రీః, యవక్రీః ఇత్యాదయః.

నీశబ్ద స్సుధీశబ్దవత్, సప్తమ్యాం విశేషః.

నియామ్	నియోః	నీషు

ఉకారాన్తః పుంలిఙ్గః క్రోష్టుశబ్దః. నక్క.

క్రోష్టా	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టారః
హే క్రోష్టో	హే క్రోష్టారౌ	హే క్రోష్టారః
క్రోష్టారమ్	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టూన్